

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (22), 2014

Київ 2014

Внесено до переліку наукових фахових
видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 26.01.2011 № 1-05/1

*Схвалено до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 8 жовтня 2014 року № 44)
Схвалено до друку Вченою радою НАВС
(протокол від 25 листопада 2014 року № 22)*

Редакційна рада:

Сакал В.М. (голова) — заступник Міністра внутрішніх справ України, нач. ГСУ МВС України;
В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, доцент; **О.А. Федотов** (заст. голови) —
нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України, канд. юрид. наук; **С.С. Чернявський** —
проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.

Редакційна колегія:

В.В. Черней — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, доцент (головний редактор);
В.П. Бахін — д-р юрид. наук, проф. (Нац. ун-т держ. податкової служби України); **О.М. Головка** — д-р
юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В.Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук
України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац.
акад. внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н.І. Клименко** —
д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка); **С.Ф. Константинов** — д-р юрид. наук, проф.
(Нац. акад. внутр. справ); **В.В. Седнів** — д-р мед. наук, проф., суд. експерт вищого класу (Донец. нац.
ун-т); **В.П. Черних** — д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Нац. фармацевт.
ун-т); **В.Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ);
І.П. Красюк — канд. юрид. наук, засл. юрист України; **Р.Я. Заяць** — перший заст. нач. (Держ. наук.-
дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України), канд. юрид. наук; **В.М. Зайцев** — нач. лаб. (Держ.
наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **Б.Б. Теплицький** — нач. лаб. (Держ. наук.-
дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.П. Яковенко** — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід.
експертно-криміналіст. центр МВС України); **В.С. Печніков** — наук. співроб. (Держ. наук.-дослід. экс-
пертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — наук. співроб. (Держ. наук.-
дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В.В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС
К82 України; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2014. — № 2 (22). — 220 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, органі-
заційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали
багатоого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'яв-
ляється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності
правоохоронних органів із залобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших право-
порушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Грібов М.Л.

Криміналістична характеристика протидії візуальному спостереженню за особою під час досудового розслідування 6

Галаган В.І., Кулик М.Й.

Вилучення зразків тканини і органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень у кримінальному провадженні України 14

Туровець Ю.М., Кравчук О.В.

Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України 21

Циганюк Ю.В., Кравчук О.В., Крушинський С.А.

Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні 28

Смерницький Д.В.

Інститут інтелектуальної власності: теоретико-правова характеристика . . .37

Лускатова Т.О., Лускатов О.В.

Мотиви дій особи у складі криміналістичної характеристики злочину 48

Бідняк Г.С.

Висновок експерта як джерело доказів під час розслідування шахрайства 55

Гук О.Г.

Криміналістичні аспекти розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів у сучасних умовах адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу 60

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Кобилянський О.Л.

Проблемні питання експертизи холодної зброї 65

Ефімов М.М., Чаплинська Ю.А.

Організаційно-тактичні особливості призначення експертиз при розслідуванні хуліганства 74

Мазниченко Ю.О., Кулинич Н.Д.

Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з наругою над державними символами (інформаційні аспекти) 81

Рогатюк І.В.

Використання поліграфа у кримінальному судочинстві:
вітчизняний і закордонний досвід 85

Кривцун О.О.

Особливості підготовки матеріалів для проведення експертизи
при встановленні фактів незаконного використання знаків
для товарів і послуг 91

Харківський П.П.

Комп'ютерно-технічна експертиза: проблемні питання 97

Темляков А.В.

Особенности поиска, выявления и отбора образцов частиц
лакокрасочного покрытия автомобиля при дорожно-транспортном
происшествии 101

Завдов'єва І.Г., Макарук К.Є.

Особливості призначення і проведення комплексних
комп'ютерно-технічних та економічних судових експертиз 107

Тальянчук І.С.

Використання спеціальних знань під час проведення огляду місцевості
(на прикладі розслідування злочинів у сфері земельних відносин) 112

Подкур Т.П.

Щодо особливостей оцінки товарів і визначення їх ринкової
вартості в умовах сьогодення 117

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Чмиленко Ф.О., Мінаєва Н.П., Сидорова Л.П., Бохан Ю.В., Нужна Я.В.

Експертиза немолочних жирів в масложировій продукції 121

Щербак В.В., Толмачов О.О., Кундиус О.В., Абдурасулов А.А.

Можливості встановлення моделі вогнепальної зброї при пострілах
з пістолетів «Форт» калібру 9x18 мм 128

Соколова А.Д., Шевелєва О.Т., Соколова І.Є.

Виявлення слідів крові за допомогою попередніх реакцій після
замивання їх речовинами різного походження 134

Терешкевич А.І.

Застосування методу 3D-сканування об'єктів
в Експертній службі МВС України 158

Сидоренко Л.О.

Особливості підготовки зразків почерку за інструкцією
берлінської поліції 1911 року та сучасні вимоги: історичні паралелі 161

Данець С.В.

Застосування новітніх технологій лазерного сканування
під час огляду місця дорожньо-транспортної пригоди 166

Бухонський С.О.

Експертне дослідження розподілу частин деревини 172

Серединський В.В.

Підтвердження автентичності наручних годинників
(на прикладі швейцарських марок «ROLEX» і «TISSOT») 178

Шушко О.О.

Особливості дослідження первинних документів 184

Щербаченко М.Д.

Электротермическое атомно-абсорбционное определение
свинца и кадмия в различных спиртах 190

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Гаврилюк А.О., Легін Г.О., Бондарчук Г.О., Перебетюк А.М., Загризла Н.О.

Особливості відкладання кіптяви при застосуванні патронів
різних виробників до пістолета Макарова 197

Скрипко Г.О.

Внутрішньовидова диференціація та ідентифікація поліефірних
волокон за результатами аналізу цифрового зображення їх
інтерференційної картини 201

Куслії Ю.Ю.

Тільце барра та молекула ДНК – найкраща зброя при розкритті
та розслідуванні злочинів на статевому ґрунті 206

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисников В.Н.

Малоизвестные страницы биографии Н.Ф. Лучинского –
известного тюрьмоведа и криминалиста Российской империи 211

До уваги авторів! 219

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.98:343.974

М.Л. Грібов, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент кафедри
оперативно-пошукової роботи та документування
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОТИДІЇ ВІЗУАЛЬНОМУ СПОСТЕРЕЖЕННЮ ЗА ОСОБОЮ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Наведено результати аналізу вивчення поведінки осіб, за якими проводили візуальне спостереження з ініціативи слідчих та уповноважених оперативних підрозділів МВС з метою отримання інформації, потрібної для запобігання злочинам, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Визначено особливості протидії досудовому розслідуванню у частині перешкодження проведенню негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 269 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: досудове розслідування, візуальне спостереження, кримінальне провадження.

Приведены результаты анализа изучения поведения лиц, за которыми проводилось визуальное наблюдение по инициативе следователей и уполномоченных оперативных подразделений МВД с целью получения информации, необходимой для предупреждения преступлений, выявления и расследования уголовных правонарушений. Определены особенности противодействия досудебному расследованию в части препятствия проведению негласного (разыскного) действия, предусмотренного ст. 269 Уголовного процессуального кодекса Украины.

The paper presents the results of analysis of behaviour of persons under intelligent surveillance by the police. It studies the specific nature of obstruction of investigation by the interference with the intelligent surveillance defined by the article 269 of the Criminal procedure code of Ukraine.

Сучасний кримінальний світ активно винаходить і відразу втілює в життя схеми, що дозволяють безкарно викрадати бюджетні кошти, вчиняти шахрайство з фінансовими ресурсами, злочини, пов'язані з наркобізнесом, торгівлею людьми, організовувати замовні вбивства, займатися рейдерством тощо, користуючись для цього результатами останніх досліджень у різних галузях науки і техніки. Системна соціально-економічна криза, зубожіння населення, масове безробіття та наявність у громадян великої кількості вогнепальної зброї зумовили різке зростання злочинності корисливо-насильницького спрямування упродовж 2014 року. Окремі злочинні формування перетворилися на симбіоз ділків тіньової економіки, озброєних корисливо-насильницьких груп, що їх обслуговують, та корумпованих державних службовців різних рівнів. Усе це зумовлює актуальність питань боротьби зі злочинністю. Така боротьба не може бути ефективною без попереднього вивчення сутності злочинної діяльності, її принципів, форм і методів.

Однією з характерних ознак злочинної діяльності традиційно вважають протидію досудовому розслідуванню. Як слушно зауважує М.А. Погорецький, протидія правоохоронним і судовим органам новітніми формами і методами із застосуванням злочинними формуваннями власної розвідки й контррозвідки значно ускладнює виявлення ознак вчинюваних ними злочинів та отримання й ефективного використання доказів у кримінальному судочинстві [1, с. 3]. Тому дослідження змісту та форм протидії досудовому розслідуванню мають ґрунтуватися на вивченні сучасної практики, мати належний науковий рівень і системність.

Сьогодні у науці немає однозначного розуміння змісту протидії розслідуванню та її структурних елементів. Не вдаючись до подробиць проведеного аналізу праць науковців, які досліджували це питання (О.В. Александренко [2, с. 90], Р.С. Белкін [3, с. 175], В.Д. Берназ [4, с. 79; 5, с. 14], А.Ф. Волобуєв [6, с. 42—47], В.О. Гусева [7, с. 86], Ю.А. Гудков [8, с. 6], В.П. Корж [9, с. 252], А.В. Лапін [10, с. 357—368], О.С. Омельченко [11], М.А. Погорецький [12], В.В. Трухачов [13, с. 35], В.М. Цимбалюк [14, с. 10, 11], Р.М. Шехавцов [15, с. 8], Б.В. Щур [16] та інші), слід зазначити, що питання протидії досудовому розслідуванню потрібно розглядати як діяльність суб'єктів злочину та інших зацікавлених осіб зі створення перешкод у роботі слідства та уповноважених оперативних підрозділів щодо встановлення істини у кримінальному провадженні з метою уникнення викриття у вчиненні протиправних дій і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Засобами цієї діяльності є:

- конспірація;
- вплив на посадових осіб, уповноважених приймати рішення у кримінальному провадженні (через підкуп, шантаж, у тому числі адміністративний тиск, фізичне усунення);
- викрадення та (або) знищення отриманих слідством доказів [17].

Після запровадження у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК України) інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі — НСРД) одним із напрямів криміналістичного забезпечення тактики розслідування має стати дослідження засобів протидії певним видам НСРД.

Метою цієї статті є визначення особливостей протидії досудовому розслідуванню в частині перешкоджання проведенню негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 269 КПК України «Візуальне спостереження за особою, річчю або місцем».

Окремі аспекти протидії візуальному спостереженню (далі — ВС) розглядали Р.К. Безруких, А.А. Венедіктов, В.М. Колдаєв, М.А. Погорецький, Г.К. Синілов, С.О. Смирнов, В.Г. Соколов, В.М. Солдатов, І.В. Тарасюк, І.Р. Шинкаренко та інші науковці. Проте бракує наукових праць, щодо комплексного вивчення засобів протидії ВС, які застосовує злочинний світ.

Такі засоби є доволі різноманітними. Їх визначення та класифікація мають ґрунтуватися на вивченні практики оперативних підрозділів, до компетенції яких вони належали до прийняття у 2012 році КПК України. Нині ВС (оперативно-розшукові заходи (ОРЗ) і НСРД) здебільшого також провадять саме оперативні підрозділи через брак у слідчих для цього потрібних сил, засобів, професійних навичок і часу.

Дослідження поведінки близько 900 об'єктів візуального спостереження дало змогу дійти висновків про наявність різних рівнів протидії ВС.

Частина об'єктів загалом не намагається запобігти стеженню за собою або виявити його (здебільшого це особи, «розробку» яких проводять у зв'язку з висуненням хибних версій за кримінальними провадженнями та оперативно-розшуковими справами (79 %)). Не будучи причетними до протиправної діяльності, такі особи не застосовували заходів конспірації. Проте серед об'єктів, які не протидіють ВС, зустрічаються й необережні злочинці та родичі осіб, оголошених у розшук (у цілому 18 %).

Співвідношення спостережуваних осіб, які не вдаються до конспірації, та тих, які намагаються викрити стеження за собою, щороку змінюється, а саме: у 2006 році — 58 % проти 42 %, у 2007 році — 51 % проти 49 %, у 2008 році — 47 % проти 53 %, у 2009 році — 41 % проти 59 %, у 2010 році — 34 % проти 66 %, у 2011 році — 70 % проти 30 %, у 2012 році — 69 % проти 31 %, у 2013 році — 74 % проти 26 %.

Протидію ВС об'єкти здійснюють як в індивідуальному (орієнтовно 67 %), так і в груповому (орієнтовно 33 %) порядку з чітким поділом ролей. На початковому етапі контррозвідувальні заходи злочинців спрямовані на виявлення стеження. Якщо ВС вдається викрити, то свої дії об'єкти спрямовують на його припинення або нейтралізацію. При цьому протидія стеженню на всіх етапах може мати як латентний, так і відкритий характер.

Індивідуальну протидію здійснює особисто об'єкт стеження. Найпоширенішими засобами відкритого виявлення ВС при пішому пересуванні є:

- неприховане оглядання навколишньої території та оточення;
- раптові зупинки за рогом будівель, на малолюдних вулицях або у провулках;
- рух безлюдною місцевістю з несподіваними змінами швидкості;
- зміна напрямку руху на протилежний;
- заходження до тупиків, під'їздів будинків;
- зупинення за вхідними дверима приміщень тощо.

У разі використання громадського наземного транспорту застосовують:

- тривале перебування на зупинці;
- імітацію посадки у транспортний засіб;
- вхід до транспортного засобу останнім;
- спостереження через заднє скло транспортного засобу за людьми, які залишилися на зупинці, та автомашинами, що рухаються за ним;
- раптовий вихід із транспортного засобу;
- посадку у транспортний засіб і вихід з нього у момент зачинення дверей.

Стосовно метрополітену такими засобами є:

- зупинки і тривале перебування біля входу до станції метро;
- входження у вестибюль проти зустрічного потоку пасажирів;
- короткотермінове перебування у вестибюлі, прохід через турнікети, зупинка біля ескалатора та повернення на вулицю;
- повернення нагору після спуску ескалатором до платформ;
- зупинки і рух проти потоку пасажирів у переходах на іншу станцію;
- перехід з однієї платформи на іншу;
- розташування за колонами під час масової посадки пасажирів;
- імітація посадки у вагон поїзда, посадка у вагон останнім, зупинення біля дверей, притримування їх, вихід у момент закриття дверей;
- перехід на зупинках з одного вагона в інший.

Під час руху на автомобілі застосовують:

- спостереження через дзеркало або заднє скло за автомашинами;
- рух на невикористовано малій швидкості;
- несподівані зупинки або прискорення;
- зниження швидкості при зеленому сигналі світлофора і прискорення при червоному;
- імітацію поломки автомобіля;
- порушення правил дорожнього руху;
- неодноразову їзду тими самими вулицями;
- заїзди у двори, тупики;
- несподівані зупинки за рогом будівель;
- зміну напрямку руху на зворотній тощо.

Слід зазначити, що такі дії доволі рідко призводять до виявлення професійно організованого стеження, адже якщо спостерігачі з'ясовують, що об'єкт відкрито намагається виявити спостереження, вони починають діяти обережніше, наполегливіше з обов'язковим залученням до стеження додаткових сил і, врешті-решт, досягають поставленої мети. Одним із численних прикладів на підтвердження цього стало «відпрацювання» організованої злочинної групи, яка захоплювала заручників з метою одержання викупу. Як було з'ясовано пізніше, зазначене угруповання упродовж 2009—2010 років безкарно вчиняло злочини на території кількох областей України. Обрані для спостереження об'єкти вживали не лише елементарних індивідуальних заходів протидії ВС, а й використовували для цього інших осіб (таксистів, водія міжміського автобуса, родичів, знайомих), які, можливо, і не усвідомлювали, що насправді відбувається. Проте ці дії не принесли очікуваного результату. ВС проводили упродовж трьох днів на території кількох областей України. У результаті було встановлено та затримано організатора і кількох членів групи. Вину затриманих було доведено, і їх було засуджено до тривалих строків позбавлення волі.

Як свідчить досвід, відкриті спроби виявлення ВС можуть бути ефективними лише тоді, коли спостерігачі діють непрофесійно або сил і засобів для стеження явно недостатньо.

Роботу спостерігачів дещо ускладнює застосування зловмисниками індивідуальних засобів не відкритого, а прихованого виявлення спостереження. Найпоширенішою у цьому плані є рольова поведінка, що надає можливість непомітно вивчити обстановку навколо, а саме:

- імітація розмов по телефону, перебування у черзі, очікування громадського транспорту;
- оглядання вулиці через вікна й вітрини;
- імітація падіння, вислизання з рук різних предметів;
- чищення забрудненого взуття або одягу;
- вмотивоване відвідування приміщення та подальше обстеження навколишнього простору через вікно.

Складність для ведення ВС становлять групові заходи його прихованого виявлення. Якщо йдеться про діяльність невеликих злочинних груп, спостерігається елементарний рівень такої протидії.

У діяльності стійких організованих угруповань і злочинних організацій рівень прихованого виявлення стеження значно вищий. На практиці мають місце випадки, коли контрспостереження загалом не вдається виявити, і про нього стає відомо лише, наприклад, після «перехоплення» телефонних перемовин об'єкта спостереження зі спільниками, які проводять контррозвідувальні заходи.

Зазвичай перед виходом з приміщення зловмисники відстежують розташування навколо «чужих» автомобілів, а після виходу об'єкта стеження за автомобілями продовжують його спільники, які залишилися у приміщенні або заздалегідь розташувалися навколо будинку. Поведінка водіїв і пасажирів транспортних засобів, «випадкових перехожих» дає їм змогу дійти висновків про наявність стеження. При цьому об'єкт спостереження заздалегідь домовляється зі своїми спільниками про майбутній маршрут, час пересування ним. Зазвичай вони здійснюють контрспостереження, розташовуючись у зручних для цього місцях, а виявивши ознаки стеження, фіксують і запам'ятовують усіх, кого можна запідозрити у причетності до цього процесу. Змінивши кілька місць, вони отримують інформацію, аналізують її та повідомляють свої висновки об'єкту.

Найкваліфікованіше контрспостереження організовують колишні працівники негласних оперативних підрозділів правоохоронних і розвідувальних органів. Для прикладу, на високому рівні цю діяльність налагодили у злочинному угрупованні Василя Мар'янчука, яке діяло у другій половині 90-х років минулого століття в м. Одесі. Члени угруповання вчинили низку особливо тяжких резонансних злочинів, серед яких і вбивство головного редактора газети «Вечірня Одеса», публіциста і політика Бориса Дерев'янка, а також начальника юридичної служби міськвиконкому Сергія Варламова. Одним із членів банди Василя Мар'янчука був колишній капітан міліції, працівник підрозділу ВС Олег Якименко, на якого в угрупованні покладали обов'язки з організації стеження за майбутніми жертвами. Він брав участь не лише у підготовці, а й у вчиненні викрадень людей з метою отримання викупу [18]. На маршрутах свого руху Якименко постійно розставляв пости контрспостереження. Спільники відстежували всі зміни в обстановці, які відбувалися після його проїзду. Крім цього, попереду і позаду автомобіля Якименка завжди рухалися машини, з яких також проводили контрспостереження.

Інформаційна революція, що відбувається у світі упродовж останнього десятиліття, призвела до поширення серед населення України знань про негласні форми та методи роботи правоохоронних органів. Зокрема, про організацію і тактику ВС сьогодні можна знайти детальну інформацію у мережі Інтернет [19; 20; 21; 22]. Також вони детально описані у художній літературі [23; 24; 25; 26]. Особливості

застосування ВС наочно демонструють у детективних серіалах і телепрограмах на зразок «Забороненої зони», «Шлюбного читива». Усе це ускладнює, а іноді й унеможливорює ефективне ВС насамперед тоді, коли йдеться про боротьбу з організованою злочинністю. У діяльності регіональних оперативних підрозділів МВС України були випадки, коли навіть підлітки кваліфіковано організовували контрспостереження.

Для забезпечення конспірації протиправної діяльності злочинці-початківці та групи у стадії формування можуть залучати детективні агенції, які активно діють в Україні, незважаючи на відсутність для цього правових підстав. Свої послуги із ведення ВС та організації контрспостереження вони рекламують в Інтернеті.

Якщо спостереження виявлено, то об'єкти можуть вдатися до відкритих дій з його припинення. Зазвичай це проявляється у спробах втекти, значно підвищуючи швидкість руху, використовуючи прохідні двори й наскрізні під'їзди, запасні виходи з ресторанів, кафе, барів та інших приміщень. У деяких випадках — це переміна наземного транспорту, використання індивідуального водного або повітряного транспорту. Члени організованих злочинних угруповань часто застосовують схему, коли об'єкт раптово виходить з автомобіля та швидко йде прохідними дворами до іншого, заздалегідь підготовленого автомобіля.

Трапляються також випадки, коли особи, загримовані під об'єкт спостереження, в його одязі «відводять» стеження за собою, а сам він зникає з поля зору спостерігачів. Зафіксовано випадок, коли з метою припинення ВС члени організованого злочинного угруповання використали два однакових вантажних мікроавтобуси марки «Мерседес» з тими самими номерними знаками (інколи з цією метою використовують манекени).

Часто злочинці розраховують на те, що будь-які їхні раптові психологічні та зовні непередбачувані дії стосовно спостерігача можуть призвести до нейтралізації стеження (наприклад, вимога пред'явити документи, спроби дізнатися про те, хто є ініціатором стеження; інколи об'єкт пропонує спостерігачам їжу та напої, аби дати зрозуміти, що їх викрито).

Можуть мати місце також погрози застосування проти оперативних працівників фізичної сили та зброї, блокування оперативних автомобілів, умисне створення дорожньо-транспортних пригод, інші активні дії з припинення ВС. В історії негласних підрозділів СРСР і незалежної України непоодинокими є випадки, коли для припинення ВС злочинці вдавалися до фізичного насильства, застосування зброї. Мали місце й захоплення заручників та фізичної ліквідації спостерігачів. Здебільшого цьому передували їхні тактичні помилки. Проте часто протидію ВС чинять без загрози для життя і здоров'я оперативних працівників, а заходи щодо припинення стеження загалом неможливо кваліфікувати як протиправні дії.

Крім відкритих засобів, використовують і приховані засоби нейтралізації виявленого ВС. Вивчаючи питання контррозвідувальної діяльності, А.Є. Івахін та П.Я. Пригунов зазначають, що, наприклад, шпигуни, виявивши ВС, ніколи не показують цього, а тим паче, не ведуть перемовин з працівниками спецпідрозділу, адже внаслідок таких дій стосовно них починають діяти більш професійно [27, с. 145]. Досвідчені злочинці також зазвичай роблять усе, щоб працівники ВС не здогадалися, що їх викрито. Мало того, встановлення факту стеження може бути використано ними для повідомлення спостерігачам різної дезінформації шляхом учинення дій,

жодним чином не пов'язаних зі злочинною діяльністю. При цьому вони розраховують на те, що працівники ВС кожний їхній вчинок наділяють певним змістом, а також фіксують їх контакти, подальше відпрацювання яких лише відволікає сили та засоби.

Іноколи злочинці розраховують на послаблення пильності спостерігачів шляхом формування у них стереотипних уявлень про власну поведінку. Для цього, наприклад, вони тривалий час дотримуються певного режиму дня, а потім, залишивши у приміщенні ознаки власної присутності (увімкнене світло, музика, телевізор тощо), непомітно його залишають.

Для прихованого зникнення з-під стеження досвідчені злочинці застосовують індивідуальні засоби маскування (зазвичай це зміна одягу, головних уборів, переміна постави, ходи, рідше застосовують перуки, накладні вуса й бороди, грим, можуть змінювати взуття та брюки).

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що для ефективного візуального спостереження за об'єктом завжди потрібно враховувати можливість протидії з його боку. Таку протидію можна класифікувати:

- за кількістю задіяних осіб: індивідуальна і групова;
- за стадіями: виявлення та припинення;
- за рівнем конспіративності: відкрита та прихована.

Для індивідуального запобігання стеженню та його викриттю зловмисники можуть використовувати інших осіб, які зазвичай не усвідомлюють того, що своїми діями сприяють конспірації злочинної діяльності (родичі, знайомі, таксисти, випадкові перехожі тощо). Відкриті способи виявлення ВС, які об'єкти здійснюють особисто, є ефективними лише тоді, коли спостерігачі діють непрофесійно або сил і засобів для виконання певного доручення явно недостатньо. Групову протидію ВС, що є невід'ємним елементом конспірації злочинної діяльності організованих угруповань і злочинних організацій, особливо ефективно здійснюють за участю колишніх оперативних працівників. Під час проведення ВС не завжди виявляють контрспостереження, професійно організоване зловмисниками.

Список використаної літератури

1. *Погорецький М.А.* Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М.А. Погорецький. — Харків : Арсіс, ЛТД, 2007. — 576 с.
2. *Александренко О.В.* Поняття та сутність протидії на попередньому розслідуванні / О.В. Александренко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 2000. — Вип. 1. — С. 84—92.
3. *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. — [2-е изд., доп.]. — М. : Мегатрон XXI, 2000. — 334 с.
4. *Берназ В.Д.* Психологія протидії слідчій діяльності / В.Д. Берназ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2000. — № 2. — С. 79—83.
5. *Берназ В.Д.* Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : монографія / В.Д. Берназ, С.М. Смоков. — Одеса : Вид-во Одеського юрид. ін-ту НУВС, 2005. — 151 с.
6. *Волобуев А.Ф.* Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление / А.Ф. Волобуев // Государство и право. — 2002. — № 4. — С. 42—47.
7. *Гусева В.О.* Способи протидії розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи та шляхи їх подолання / В.О. Гусева // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. — 2012. — № 1 (56). — С. 84—88.

8. *Гудков Ю.А.* Криминальное противодействие в уголовном процессе и оперативно-розыскные меры по его предупреждению : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза» / Ю.А. Гудков. — М., 1994. — 18 с.

9. *Корж В.П.* Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : науч.-практ. пособие / В.П. Корж. — Харьков : Лицей, 2002. — 279 с.

10. *Лапин А.В.* Понятие противодействия расследованию / А.В. Лапин // Проблемы развития юридической науки и совершенствования правоприменительной практики : сбор. науч. тр. ; глав. ред. С.А. Балашенко. — Мн. : БГУ, 2005. — С. 357—368.

11. *Омельченко О.С.* Поняття та сутність протидії розслідуванню злочинів на стадії кримінального провадження / О.С. Омельченко // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. — 2013. — № 1 (60) — С. 96—103.

12. *Погорецький М.А.* Подолання протидії організованої злочинності в ході досудового слідства / М.А. Погорецький, В.П. Сапальов // Збірник наук. праць Нац. академії Служби безпеки України. — К. : НА СБУ, 2005. — № 13. — С. 148—152.

13. *Трухачев В.В.* Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности / В.В. Трухачев. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. — 224 с.

14. *Цимбалюк В.М.* Діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право» / В.М. Цимбалюк. — К., 1999. — 16 с.

15. *Шехавцов Р.М.* Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Р.М. Шехавцов. — К., 2003. — 19 с.

16. *Щур Б.В.* Протидія розслідуванню в механізмі організованої злочинної діяльності / Б.В. Щур // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — Вип. 1. — 2004. — С. 129—133.

17. *Грибов М.Л.* Понятие и структура конспирации преступной деятельности / М.Л. Грибов // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. — 2014. — № 1. — С. 51—53.

18. *Конец бандитских дел* [Электронный ресурс] // Аргумент. — 10.08.2013. — Режим доступа : <http://argumentua.com/stati/konets-banditskikh-del>.

19. *Информационно-поисковая работа: наружное наблюдение* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.sec4all.net/doronin_gl4.html.

20. *Ведение наружного наблюдения* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://worldweapon.ru/tactics/ved.php>.

21. *Ведение наружного наблюдения ограниченными силами* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.bratok.com/advice/kgb03.shtml>.

22. *Куриленко С.С.* Візуальне спостереження [Електронний ресурс] / С.С. Куриленко, Е.О. Желанович // Україна кримінальна. — Режим доступу : www.cripro.com.ua.

23. *Константинов А.* Наружное наблюдение. Экипаж. Команда / А. Константинов. — М. : АСТ, 2008. — 446 с.

24. *Константинов А.* Наружное наблюдение. Экипаж. Ребус / А. Константинов. — М. : АСТ, 2009. — 485 с.

25. *Черкасов Д.* Пятая стража [Электронный ресурс] / Д. Черкасов. — Режим доступа : <http://www.phantastike.ru/cherkasov>.

26. *Тайная стража: смертельные игры* : худ. фильм [Электронный ресурс] / [реж. Ю. Музыка, сцен. В. Шамова, В. Романова]. — 2005. — Кинокомпания «Эхо». — Режим доступа : <http://serialu.net/tajnaja-strazha/>.

27. *Ивахин А.Е.* Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб: по материалам открытой печати и литературы : в 6 т. / А.Е. Ивахин, П.Я. Прыгунов. — [2-е изд.]. — К. : КНТ, 2008. — Т. 5. — 432 с.

УДК 343.132

В.І. Галаган, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевих правових наук Національного
університету «Києво-Могилянська академія»

М.Й. Кулик, кандидат юридичних наук,
викладач кафедри криміналістичних експертиз
Національної академії внутрішніх справ

ВИЛУЧЕННЯ ЗРАЗКІВ ТКАНИНИ І ОРГАНІВ АБО ЧАСТИНИ ТРУПА, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

На підставі аналізу чинного законодавства досліджено питання вилучення зразків тканин і органів або частин ексгумованого трупа, необхідних для проведення експертних досліджень, звернено увагу на доцільність отримання дозволу близьких родичів чи членів сім'ї на проведення ексгумації, запропоновано внесення низки доповнень до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: розслідування кримінальних правопорушень, ексгумація трупа, отримання зразків, слідчий, прокурор, слідчий суддя, річ, особа, близький родич, член сім'ї.

На основании анализа действующего законодательства исследованы вопросы изъятия образцов тканей и органов или частей эксгумированного трупа, необходимых для проведения экспертных исследований, обращено внимание на целесообразность получения разрешения близких родственников или членов семьи на проведение эксгумации, предложено внесение ряда дополнений в Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Based on the analysis of the current legislation questions about withdrawal of samples of tissues and organs or parts of exhumed corpses needed to expert studies are examined, the attention to feasibility of obtaining permission of close relatives or family members to exhumation is paid, some amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine are proposed.

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень прямо залежить від досконалості правових норм, чіткого і зрозумілого врегулювання у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК України) процесуальних рішень, спрямованих на швидке, повне і неупереджене розслідування та проведення необхідних слідчих, процесуальних і непроцесуальних дій. Це положення повною мірою поширюється на таку процесуальну дію, як огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Аналіз ст. 239 КПК України свідчить, що за результатами проведення цієї дії забезпечується також одержання зразків для експертного дослідження.

Однак перепорою для реалізації зазначених цілей у практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень може стати відсутність у КПК України, галузевих законах і підзаконних актах чітко визначеного порядку, який регламентував би питання щодо призначення та проведення ексгумації трупа, а також вилучення зразків тканин і органів або частин трупа, необхідних для проведення експертних досліджень. Така ситуація може призвести до одержання доказів, допустимість яких викликатиґе ґрунтовні сумніви.

В юридичній літературі окремі проблеми ексгумації трупа та вилучення зразків для проведення експертних досліджень досліджували М.І. Авдєєв, Р.С. Белкін, С.М. Виноградський, А.П. Заґрядська, М.В. Кісін, В.Д. Лупіков, М.І. Морунов, Д.А. Натура, В.М. Овсянніков, М.І. Порубов, В.А. Сафронов, О.Г. Філіппов, В.В. Ціркаль, А.П. Черненко, А.І. Юрін та інші вчені. Однак дискусійними залишаються питання щодо підстав проведення ексгумації трупа, вилучення при цьому зразків тканин і органів або частин трупа, необхідних для проведення експертних досліджень.

Зазначені питання у своїй сукупності зумовлюють актуальність обраної теми статті, метою якої є аналіз підстав для ексгумації трупа й вилучення під час проведення цієї процесуальної дії зразків тканин і органів або частин ексгумованого трупа з метою подальшого проведення необхідних судових експертиз.

Зґідно з частиною третьою ст. 239 КПК України під час ексгумації судово-медичні експерти можуть вилучати зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень. Проте ця норма процесуального закону не повною мірою відповідає іншим нормам КПК України. Зокрема, виникають принаймні два питання щодо підстав і порядку вилучення таких зразків. Щоб відповісти на них, логічно звернутися до ст. 245 КПК України «Отримання зразків для експертизи». Зґідно з частиною другою цієї статті порядок відбирання зразків з речей і документів встановлюється відповідно до положень про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160—166 КПК України). Цей порядок передбачає звернення сторін кримінального провадження з клопотанням до слідчого судді, який своєю ухвалою дозволяє такі дії або відмовляє у такому дозволі.

У частині третій ст. 245 КПК України передбачено, що відбирання біологічних зразків у особи здійснюють за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається у порядку, передбаченому ст. 160—166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) провести відбирання біологічних зразків примусово.

Як свідчить аналіз цих норм, законодавець розрізняє питання щодо відбирання зразків з речей, документів та в осіб (з їх дозволу). Водночас КПК України не містить відповіді на запитання, чи належить ексгумований труп до однієї із зазначених категорій (що зумовлює певну процедуру вилучення зразків), так само як і не визначає поняття «річ» та «особа», тлумачення яких потрібне для з'ясування цього питання.

Річ — це насамперед категорія філософської науки, а отже, слід розрізняти річ у філософському та юридичному сенсах. Філософський аспект цієї категорії має багаті історико-філософські традиції: жоден філософ минулого не міг без неї обійтися. По суті, філософський сенс речі можна звести до двох понять: метафізичної

субстанції та фізичного тіла, а в кінцевому підсумку, зважаючи на повний незбіг цих двох аспектів поняття, воно може бути зведене до невизначеного займенника «щось», «що-небудь». Таким чином, річ у філософському аспекті — це все, що має дійсне і самостійне (фізичне або метафізичне) існування [1, с. 28].

В юридичному сенсі річ є однією з центральних і фундаментальних категорій цивільного права, його найважливішим об'єктом. Відповідно до частини першої ст. 179 Цивільного кодексу України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Аналогічно цей термін визначено і в енциклопедичній літературі [2, с. 205].

У більш широкому сенсі поняття «речі» тлумачать як предмети матеріальної та духовної культури, предмети, створені природою, які люди використовують у своїй життєдіяльності і які здатні задовольняти ті чи інші їхні потреби [3, с. 418].

У сучасній правовій науці поняття «річ» трактують по-різному. Так, А.П. Сергєєв під речами розуміє дані природою і створені людиною цінності матеріального світу, що виступають як об'єкти цивільних прав [4, с. 196]. В.А. Пантелеєнко вважає, що речі — це існуючі незалежно від суб'єкта просторово обмежені предмети і явища матеріального світу як у їх природному стані, так і пристосовані людиною до її потреб, що визнаються об'єктивним правом як об'єкт суб'єктивних прав, у тому числі деякі види енергії, освоєної людиною (атомна, променева, електрична, теплова тощо) [5, с. 134]. Поширеною є також думка, згідно з якою речами визнають матеріальні, фізично відчутні об'єкти, що мають економічну форму товару [6, с. 401; 7, с. 301].

На думку Д.І. Мейера, слід виокремити дві ознаки, потрібні для визнання предмета річчю в юридичному сенсі. Так, предмет має підлягати пануванню людини, що означає доступність речі, можливість людини безпосередньо виконувати певні дії з предметом. Другою є ознака цінності речі, внаслідок чого вона є об'єктом цивільного права. Якщо перекласти сучасною юридичною мовою, то йдеться про цінність речі для цивільного обігу, наявність юридичного інтересу особи щодо неї [8, с. 139].

Визначаючи речі як об'єкти цивільного права, виокремлюють такі їх ознаки:

– матеріальний характер речі, тобто речі — це лише цінності матеріального світу. Таке уявлення про речі як про об'єкти права притаманне країнам континентальної системи права. Зокрема, німецьке і японське законодавство розглядає як речі лише матеріальні об'єкти, а французьке право як певний виняток іноді допускає можливість вважати об'єктами речового права також нематеріальні речі. У країнах загального (англосаксонського) права поняття речі поширюється не лише на матеріальні об'єкти, а й на майнові права або вимоги, тобто поняття речі є значно ширшим;

– доступність, яка характеризується доволі реальною можливістю людини володіти річчю на певному етапі розвитку людської цивілізації;

– корисність (додаткова ознака), тобто здатність речі задовольняти певні потреби людини. При цьому бувають суспільно корисні речі, індивідуально корисні речі, а також речі, які раніше були корисними, але потім втратили цю властивість (проте від цього вони не перестали бути об'єктами цивільних прав [1, с. 27]).

З огляду на те, що поняттю «труп» не притаманна наявність всіх зазначених ознак у їх комплексі, можна дійти висновку, що труп не є річчю в юридичному сенсі

цього поняття. Труп можна віднести до речей лише у філософському аспекті, розуміючи при цьому певний об'єкт матеріального світу, але таке віднесення не має у кримінальному провадженні жодного процесуального значення.

Звісно, не належить труп і до документів, що не потребує свого обґрунтування.

У частині третій ст. 245 КПК України йдеться про відбирання біологічних зразків у особи.

Поняття «особа» використовується у значній кількості нормативних актів, однак лише у небагатьох з них є його визначення. Наприклад, згідно зі ст. 1 Закону України «Про рекламу» «особа — фізична особа, в тому числі фізична особа — підприємець, юридична особа будь-якої форми власності, представництво нерезидента в Україні». Згідно з частиною першою ст. 24 Цивільного кодексу України фізичною особою є людина як учасник цивільних відносин. Вочевидь такі визначення не є універсальними, а лише закріплюють розуміння того, який зміст цього терміна надалі використовують у тексті певного нормативного акта.

В енциклопедичній літературі особу визначено як людину, як члена суспільства [9, с. 304; 10, с. 458].

У теорії держави та права під поняттям «особа» розуміють людину, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, які їй надає суспільство, та виконує обов'язки, які воно на неї покладає. На соціальний характер категорії «особа» вказують такі її риси:

– розумність, тобто здатність мислити та приймати осмислені, а не інстинктивні рішення (ця ознака зумовлює можливість упорядкування процесу спілкування суб'єктів);

– свобода, тобто можливість вибору того варіанта поведінки (зі встановлених суспільством), який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що й забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки;

– індивідуальність, проявом якої є наявність специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних (саме це надає можливість реально визначити соціальний стан, професію, вік, місце особи в суспільстві);

– відповідальність, що характеризується як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб (ця риса забезпечує певне співвідношення власної поведінки з інтересами суспільства та її самооцінку відповідно до існуючих стандартів) [11, с. 256].

Таким чином, з огляду на зазначене з настанням смерті людина перестає бути членом суспільства, не виконує своїх соціальних функцій, втрачає ознаки, притаманні живим особам. Тож, незважаючи на те, що у частині третій ст. 245 КПК України не уточнюється, в якій саме особи (живої чи мертвої) відбирають біологічні зразки, труп неможливо віднести до категорії осіб, щодо яких проводять ці процесуальні дії.

Отже, труп не належить до жодної з категорій (річ, документ, особа), для яких частинами другою та третьою ст. 245 КПК України передбачено диференційований процесуальний порядок отримання зразків для експертизи. У цьому зв'язку доцільно звернути увагу на частину першу ст. 231 КПК України, в якій докладно

визначено ознаки, які мають бути вказані у протоколі пред'явлення для впізнання, за якими особа впізнала особу, річ чи труп. Вочевидь для пред'явлення для впізнання законодавчо розмежовано ці категорії, що, на нашу думку, є цілком виправданим, оскільки це різні за своїм смисловим навантаженням поняття. Враховуючи зазначене, доцільно доповнити ст. 245 КПК України, яка стосується отримання зразків для експертизи, новою частиною такого змісту:

«Порядок вилучення зразків тканини та органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень, встановлюється згідно з положеннями про огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 цього Кодексу)». Ця частина має бути третьою у ст. 245 КПК України, а наявна третя частина — четвертою.

Заслугує на окрему увагу і питання щодо юридичної підстави вилучення зразків тканин і органів або частин трупа. Згідно з частиною першою ст. 239 КПК України юридичною підставою для проведення ексгумації трупа є постанова прокурора.

Відповідно до змісту частини другої ст. 245 та частини другої ст. 159 КПК України підставою для відібрання зразків з речей і документів є ухвала слідчого судді, суду. Натомість відбирання біологічних зразків у особи (як і освідування) відповідно до частини третьої ст. 245 та частини другої ст. 241 КПК України проводиться на підставі постанови прокурора.

Виникає закономірне запитання щодо того, яка підстава є достатньою для вилучення під час ексгумації зразків тканин і органів або частин трупа, необхідних для проведення експертизи. Важливим також є питання щодо потреби у дозволі членів сім'ї чи близьких родичів, визначених у п. 1 частини першої ст. 3 КПК України, для проведення таких процесуальних дій.

КПК України не надає відповіді на це запитання. З огляду на це було проведено анкетування 318 слідчих МВС України, яке засвідчило наявність різних точок зору щодо цього. 127 опитаних слідчих (39,94 %) вважають, що для проведення ексгумації трупа потрібен дозвіл родичів померлої особи, 81 слідчий (25,47 %) відніс вирішення цього питання на розсуд слідчого у кожному конкретному випадку.

На нашу думку, враховуючи морально-етичну сторону проведення ексгумації трупа, доцільно було б законодавчо закріпити порядок отримання дозволу родичів на проведення такої дії (разом із нормою про винесення постанови прокурора), оскільки ці два питання перебувають у тісному взаємозв'язку.

Водночас можуть виникнути ситуації, коли, попри усі намагання слідчого отримати дозвіл родичів померлої особи на проведення ексгумації, вони не згодні на проведення цієї процесуальної дії. Тому виникає запитання: як має діяти слідчий у випадку протидії родичів померлої особи? Оскільки відповідь на це запитання КПК України не надає, воно також стало предметом анкетування слідчих МВС України.

Більшість опитаних — 173 особи (54,4 %) — вважають, що у цій ситуації слідчий має за погодженням з прокурором звернутися до суду для отримання дозволу на примусове проведення ексгумації. 99 слідчих (31,13 %) схиляються до думки, що цю дію варто провести без згоди родичів померлої особи, а 14 респондентів (4,4 %) вважають, що слідчий у такій ситуації має відмовитися від проведення цієї процесуальної дії у примусовому порядку. Водночас 26 слідчих (8,18 %) не змогли надати відповіді [12, с. 96—97], що можна пояснити доволі малою кількістю таких процесуальних дій, як ексгумація трупа у практичній діяльності.

З огляду на зазначене слухним було б після винесення постанови прокурора про ексгумацію трупа ознайомити з нею близьких родичів чи членів сім'ї, які мають письмово викласти у постанові, чи є у них заперечення проти ексгумації. За відсутності їх згоди або протидії проведенню ексгумації трупа, вилученню зразків тканин і органів або частин трупа слід звернутися до слідчого судді з клопотанням, погодженим з прокурором (за аналогією з проведенням, наприклад, огляду, обшуку у житлі чи іншому володінні особи). З цією метою вважаємо за необхідне доповнити частину першу ст. 239 КПК України після першого речення трьома реченнями такого змісту:

«Про ексгумацію трупа попередньо повідомляються близькі родичі чи члени сім'ї. Якщо вони заперечують проти ексгумації трупа, дозвіл на її проведення надається слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором у порядку, передбаченому частинами третьою — п'ятою ст. 234 цього Кодексу. Близькі родичі чи члени сім'ї можуть бути присутніми при ексгумації трупа за рішенням слідчого і лише за їх згодою». Відповідно друге речення частини першої ст. 239 КПК України буде п'ятим реченням.

Таким чином, з огляду на доцільність отримання дозволу близьких родичів чи членів сім'ї на проведення ексгумації трупа насамперед з морально-етичних міркувань пропонується у частині першій ст. 239 КПК України нормативно закріпити обов'язок слідчого, прокурора отримати такий дозвіл, а у разі виникнення з їх боку заперечень проти проведення цієї процесуальної дії передбачити можливість її проведення за ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Крім цього, оскільки труп не належить до жодної з категорій, для яких ст. 245 КПК України визначено порядок отримання зразків для експертизи (тобто він не є ані річчю, ані документом, ані особою), вважаємо за потрібне передбачити у запропонованій новій частині ст. 245 КПК України окремий порядок відбирання зразків тканин і органів або частин трупа як особливого об'єкта матеріального світу з посиланням на спеціальну норму ст. 239 КПК України, в якій визначено процесуальний порядок огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Врахування висловлених пропозицій сприятиме нормативному врегулюванню проведення ексгумації трупа, його огляду та вилученню за потреби зразків тканини і органів або частин трупа, необхідних для проведення експертних досліджень.

Список використаної літератури

1. *Аполинская Н.В.* Определение вещи как объекта гражданского права Российской Федерации / Н.В. Аполинская // Сибирский юридический вестник. — 2002. — № 1. — С. 25—28.
2. *Юридична енциклопедія* / [під ред. Ю.С. Шемшученка]. — Т. 2. — К. : Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1999. — 741 с.
3. *Аванесян В.В.* Большая юридическая энциклопедия / В.В. Аванесян. — М. : Эксмо, 2008. — 688 с.
4. *Гражданское право : учебник* / [под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 1998. — Ч. I. — 632 с.
5. *Гражданское право России : учебник* / [под ред. З.И. Цыбуленко]. — М. : Юристъ, 1998. — Ч. 1. — 464 с.
6. *Абова Т.Е.* Российская юридическая энциклопедия / Абова Т.Е., Авакьян С.А., Агамов Г.Д. ; гл. ред. А.Я. Сухарев. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 1110 с.

7. *Гражданское право* : учебник : в 2 т. / [отв. ред. Е.А. Суханов]. — М. : Изд-во БЕК. — 1998. — Т. 1. — 820 с.

8. *Мейер Д.И.* Русское гражданское право : в 2-х ч. / Д.И. Мейер. — М. : Статут, 1997. — Ч. 1. — 290 с.

9. *Лопатин В.В.* Иллюстрированный словарь современного русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. — М. : Эксмо, 2007. — 928 с.

10. *Панов М.В.* Труды по общему языкознанию и русскому языку / М.В. Панов ; под ред. Е.А. Земской, С.М. Кузьминой. — М. : Языки славянской культуры, 2007. — Т. 2. — 848 с.

11. *Зайчук О.В.* Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко ; відп. ред. О.В. Зайчук. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 685 с.

12. *Кулик М.Й.* Процесуальний порядок і тактика ексгумації трупа у кримінальному судочинстві України (за матеріалами МВС України): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Кулик Марина Йосипівна. — Ірпінь, 2011. — 199 с.

УДК 343.97

Ю.М. Туровець, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

О.В. Кравчук, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Хмельницькій області

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ДІЇ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Досліджено питання щодо особливостей і порядку використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів проти довкілля, у тому числі у формі проведення судово-екологічної експертизи. Визначено проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні таких злочинів, надано пропозиції з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: судово-екологічна експертиза, криміналістичні експертизи, експерт, спеціаліст, досудове розслідування, злочини проти довкілля.

Исследован вопрос относительно особенностей и порядка использования специальных знаний во время досудебного расследования преступлений против окружающей среды, в том числе в форме проведения судебно-экологической экспертизы. Определены проблемы использования специальных знаний при расследовании подобных преступлений, даны рекомендации по усовершенствованию действующего криминального процессуального законодательства Украины.

The paper studies the problems of application of expertize in course of investigation of environmental crimes particularly by forensic ecological examination. It suggests the ways of improvement of Ukrainian criminal procedure legislation.

Однією з найактуальніших проблем правоохоронної діяльності в Україні сьогодні є вдосконалення методів розслідування екологічної злочинності, що має тенденцію до зростання. Так, згідно зі статистичними даними кількість злочинів, вчинених у цій сфері упродовж останнього десятиліття, зростає: якщо у 2006 році у провадженні органів внутрішніх справ було 2206 кримінальних справ цієї категорії, то у 2009 році їх кількість становила 2439, а за 2013 рік загалом обліковано 2893 кримінальних правопорушення і за 1161 провадженням матеріали направлені до суду з обвинувальним актом [1]. Отже, наявною є невідповідність кількості

облікованих кримінальних правопорушень в екологічній сфері і кількості направлених до суду матеріалів за цими правопорушеннями, що може свідчити про неналежну якість досудового розслідування та потребу в його удосконаленні.

Одним із чинників, які знижують ефективність розкриття, розслідування та попередження екологічних правопорушень, є недостатній рівень використання спеціальних знань під час досудового розслідування та судового розгляду справ з метою встановлення негативного впливу цих правопорушень і спричинених ними наслідків для навколишнього природного середовища.

Визначальної ролі за цих умов набуває використання судово-екологічної експертизи та інших форм використання спеціальних знань під час кримінальних проваджень щодо злочинів проти довкілля, що пов'язано передусім з особливостями їх вчинення та розслідування.

Зазначена проблема привернула увагу багатьох дослідників. Різним аспектам проведення експертиз у межах розслідування екологічних правопорушень приділили увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені у галузі кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: Ю.П. Аленін, В.Д. Арсеньєв, Л.Е. Ароцкер, О.М. Бандурка, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Волобуєв, С.Б. Гавриш, В.Г. Грузкова, В.Г. Гончаренко, А.Л. Дудніков, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухов, С.О. Книженко, О.Н. Колесниченко, В.Є. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Д.Я. Мирський, Г.А. Матусовський, Л.Є. Моїсеєнко, Г.М. Надгорний, О.В. Одерій, Ю.К. Орлов, К.В. Осіпова, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.П. Яблоков.

Проблеми використання спеціальних знань у формі проведення судово-екологічної експертизи досліджували А.Р. Ашхамахов [2], Л.Г. Бордюгов [3; 4; 5], С.А. Рузметов [6], Є.І. Майорова [7], Г.Г. Омелянюк [8], Н.А. Черних [9] та інші.

Проте в умовах постійної зміни нормативно-правової бази недостатньо уваги приділено актуалізації предмета дослідження у сфері, про яку йдеться, а також застосуванню спеціальних знань у формі проведення судово-екологічної експертизи в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства.

Метою статті є визначення особливостей і порядку використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів проти довкілля, у тому числі у формі проведення судово-екологічної експертизи, в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України).

Як відомо, після внесення відомостей про правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводиться попередня перевірка інформації, яка має базуватися на певній системі принципів (як і процес розслідування у цілому). Слушною є думка Я.В. Кузьмічова, який визначив чотири групи таких принципів:

– принципи організації розслідування (характеризують як специфіку організації роботи слідчого, так і діяльність усього слідчого апарату);

– принципи законодавства України (акумулюють основні керівні ідеї держави в галузі кримінальної політики, зумовлені об'єктивними закономірностями протидії злочинності);

– принципи етичності та моралі (передбачають, що під час розслідування допускається використання тих методів, прийомів і засобів, які унеможливають порушення загальнолюдських цінностей, заподіяння фізичних страждань, приниження честі та гідності особи);

– принципи криміналістичної тактики (спрямовані на ефективне і економічне використання методів, прийомів і засобів виявлення, фіксації, вилучення та дослідження об'єктів, а також застосування доказів під час розслідування злочинів) [10, с. 139—140].

Перевірка інформації про будь-які злочини, зокрема злочини проти довкілля, як і будь-яка інша діяльність правоохоронних органів, також має відповідати вимогам законності та загальним засадам кримінального провадження (гл. 2 КПК України). При цьому слідчий, виходячи з обставин справи, сам вирішує, які матеріали слід зробити надбанням гласності, а які зберігати у таємниці [11, с. 48; 12, с. 13—14].

На думку В.В. Мельника, на початковому етапі процесу доказування вся інформація, з якою працює слідство і яка має значення для вирішення питань про вину підозрюваного, має імовірний характер, і під час розслідування ці ймовірні знання повинні перетворитися на достовірні [13, с. 92].

В умовах інтенсивного забруднення довкілля різними відходами виробництва та іншими шкідливими речовинами, забруднення або псування земель, забруднення атмосферного повітря та водойм, незаконного полювання, заняття рибним, звіриним або іншим промислом, незаконного вирубування лісу та іншого негативного впливу антропогенної діяльності на довкілля використання спеціальних знань під час розслідування екологічних злочинів, у тому числі у формі проведення судово-екологічної експертизи, набуває дедалі більшої ваги.

Як свідчать результати проведеного анкетування серед прокурорів і слідчих природоохоронної прокуратури та органів внутрішніх справ, слідчий, розслідуючи кримінальне провадження щодо злочинів проти довкілля, стикається з потребою використання спеціальних знань щонайменше у двох галузях: техніки та екології. Використання спеціальних технічних знань обумовлено потребою у знаннях технологічних процесів — обов'язкового складового елемента цього виду правопорушення.

Використання спеціальних знань у галузі екології зумовлено потребою у проведенні судово-екологічної експертизи, за допомогою якої можна не лише встановити обсяг негативних наслідків для навколишнього природного середовища, а й виявити можливі причини та наслідки вчиненого злочинного правопорушення [14, с. 808—812].

Загалом судово-екологічна експертиза — це процесуальна дія, суттю якої є спеціальне дослідження, спрямоване на встановлення пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що призвела до загибелі людей, заподіяння шкоди їхньому здоров'ю, великих матеріальних збитків, забрудненню навколишнього середовища, а також до інших тяжких наслідків, проведене у передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі екології та певних прикладних науках особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини у кримінальній, цивільній, адміністративній чи господарській справі [3, с. 124].

Крім того, у КПК України наведено дефініцію висновку експерта як докладного опису проведених експертом досліджень і зроблених за їх результатами висновків, обґрунтованих відповідями на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [15].

Питання щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинних правопорушень перебуває у постійному розвитку як у законодавчому полі, так і в практичній діяльності. Не став винятком і новий КПК України, який вніс певні новації стосовно використання спеціальних знань під час здійснення кримінального судочинства [15; 16].

Вперше у КПК України (ст. 71) врегульовано правовий статус спеціаліста, якого можуть залучати для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення судової експертизи тощо) сторони кримінального провадження під час досудового розслідування і суд під час судового розгляду.

Важливість цього врегулювання зумовлено тим, що в той час, як на побутовому рівні, як слушно зазначає Є.Д. Лук'янчиков, термін «спеціаліст» може вживатися на рівні з термінами «фахівець» та «експерт», на професійному рівні (у тому числі у матеріалах досудового розслідування) синонімічне використання цих термінів може викликати певні суперечності [16, с. 79—83].

З огляду на те, що основною формою використання спеціальних знань під час досудового розслідування та судового розгляду справ є проведення судової експертизи (у сфері, про яку йдеться, — судово-екологічної), доцільно детальніше зупинитися на цьому питанні, тобто на використанні спеціальних знань експерта, а отже, на криміналістичному аспекті слідчої дії з призначення судово-екологічної експертизи.

Судово-екологічні експертизи призначають під час розслідування кримінальних проваджень за фактами порушень кримінального екологічного законодавства за ст. 236—254 Кримінального кодексу України (злочини проти довкілля) та деякими іншими статтями цього Кодексу [17]. М.О. Духно та Ю.Г. Корухов поділяють такі експертизи на чотири групи:

- експертизи, що встановлюють характер і розмір завданої шкоди;
- експертизи, що встановлюють причини злочину;
- експертизи, що встановлюють окремі обставини злочину, час, місце;
- експертизи традиційних напрямів: трасологічні, балістичні тощо.

Проте зазначена класифікація не є вичерпною, оскільки та сама експертиза може бути віднесена одночасно до кількох груп [18, с. 4—6]. Вбачається, що доцільнішою є така класифікація:

- екологічна експертиза та експертизи екологічної спрямованості (судова інженерно-екологічна, еколого-ґрунтознавча, еколого-біологічна, радіоекологічна, гідроекологічна експертиза);
- технічні експертизи;
- криміналістичні експертизи.

Залежно від виду експертизи слідчий визначає установу, якій доручає її проведення. Згідно із Законом України «Про судову експертизу» судові експертизи проводять державні спеціалізовані установи (НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України), а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ (йдеться, зрозуміло, про проведення дослідження особою, яка володіє спеціальними знаннями) [4, с. 70—77].

Процесуально експерта до кримінальної процесуальної діяльності згідно з КПК України залучають відразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що також є однією з позитивних новацій [19, с. 305].

КПК України конкретизує обсяг прав та обов'язків експерта, визначає коло осіб, які можуть бути залучені як експерти, та вимоги до них (з посиланням на Закон України «Про судову експертизу»). Зокрема, до участі в досудовому розслідуванні як експерт може бути залучена вже не будь-яка особа, що має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, а лише особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи [20].

Залежно від потреб слідства судові експертизи призначають як на початковому, так і на подальших етапах розслідування.

Слід зазначити, що специфіка злочинів проти довкілля визначає високу значущість спеціальних знань для їх ефективного розслідування, а також обумовлює широкий спектр навичок, яких потребує застосування цих знань [21, с. 31].

Однією з важливих новацій нового КПК України є можливість сторони захисту самостійно залучати експертів для проведення експертизи на договірних умовах, що покликано сприяти більш об'єктивному розгляду справи у суді. Отриманий висновок експерта подають до суду, і він має таке саме доказове значення під час його оцінки слідчим суддею, як і висновки, отримані за результатами досліджень, призначених іншими сторонами кримінального провадження.

Як свідчать матеріали слідчої практики, під час розслідування злочинів проти довкілля слідчий майже завжди (у 98 % випадків) залучає спеціаліста до огляду місця події, що сприяє з'ясуванню механізму утворення слідів, отриманню матеріалів для подальшого проведення судово-екологічної експертизи.

Вирішуючи питання про призначення експертизи, слідчий має впевнитися в тому, які саме обставини справи чи об'єкти потребують експертного дослідження, чітко визначити його предмет і завдання. Для вирішення цих питань доцільно залучити спеціаліста-еколога.

З огляду на важливість визначення понять предмета і завдань судово-екологічної експертизи доцільно зупинитися на них детальніше.

Н.А. Черних, А.І. Усов, Г.Г. Омелянюк вважають предметом судово-екологічної експертизи встановлені фактичні обставини, які свідчать про негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище [6, с. 124]. Проте це визначення є загальним і не містить важливих криміналістичних особливостей, які сприятимуть подальшій оптимізації процесу розслідування злочинів проти довкілля. Слушною є думка Л.Г. Бордюгова, який зазначає, що «предметом судово-екологічної експертизи є фактичні дані (факти, обставини), які встановлюються під час вивчення матеріалів кримінальної, цивільної, адміністративної чи господарської справи на основі спеціальних знань у галузі екології та деяких прикладних наук і які містять сукупність даних про порушення у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки» [3, с. 125].

Згідно із законодавством з метою приведення у відповідність із нормами КПК України наказом Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5 внесено зміни до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зокрема виділено окремий розділ VII «Екологічна експертиза», де доволі повно визначено можливі об'єкти цієї експертизи, завдання та орієнтовний перелік питань, які вона вирішує [22].

На завершення слід зазначити, що незважаючи на доволі наповнену нормативну регламентованість використання судово-екологічної експертизи, нині триває процес формування та розвитку як теоретичних, так і практичних її засад. Залишаються невизначеними і певні ключові категорії цього виду експертизи, її місце в системі судових експертиз, стадії судово-екологічного дослідження, методико-інформаційне забезпечення судово-екологічної експертизи.

З огляду на негативну тенденцію щодо збільшення кількості злочинів проти довкілля та їх небезпеку для громадян потребує доповнення також перелік підстав, за яких слідчий або прокурор мають залучати експерта для проведення експертизи, зокрема підставою, яка передбачає встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів.

Зазначене положення слід внести до частини другої ст. 242 КПК України окремим (шостим) пунктом.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Статистична інформація про Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820.
2. Ашхамахов А.Р. Судебно-экологическая экспертиза: цели и задачи / А.Р. Ашхамахов // Современное право. — 2007. — № 6. — С. 101—103.
3. Бордюгов Л.Г. Судово-екологічна експертиза: теоретичні аспекти / Л.Г. Бордюгов // Вісник Академії адвокатури України. — 2008. — Вип. 12. — С. 124—126.
4. Бордюгов Л.Г. Поняття і процесуальна природа судово-екологічної експертизи [Електронний ресурс] / Л.Г. Бордюгов // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 70—77. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_1_13.pdf.
5. Бордюгов Л.Г. Проблеми визначення об'єкта судово-екологічної експертизи [Електронний ресурс] / Л.Г. Бордюгов // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — Вип. 2. — С. 129—135. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vaau_2009_2_20.pdf.
6. Рузметов С.А. Современные проблемы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений / С.А. Рузметов // Вестник криминалистики. — 2005. — Вып. 3 (15). — С. 90—92.
7. Майорова Е.И. Некоторые теоретические вопросы судебно-экологической экспертизы / Е.И. Майорова // Теория и практика судебной экспертизы. — 2007. — Вып. 2(6). — С. 15—17.
8. Омелянюк Г.Г. Проблемы производства судебно-экологической экспертизы. Методические основы судебных экспертиз / Г.Г. Омелянюк // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений. Методические основы судебных экспертиз : матер. 3-й Всерос. науч.-практ. конф. по криминалистике и судебной экспертизе (Москва, 15—17 марта 2006 г.) : в 2-х т. — М. : ЭКЦ МВД России, 2006. — Т. 2. — С. 124—128.
9. Черных Н.А. Судебно-экологическая экспертиза : учеб. пособ. / Черных Н.А., Усов А.И., Омелянюк Г.Г. — М. : РУДН, 2008. — С. 38—39.
10. Кузьмичов Я.В. Принципи початкового етапу розслідування / Я.В. Кузьмичов // Науковий вісник НАВСУ. — 2004. — № 1. — С. 138—142.

11. *Бахин В.П.* Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел : учеб. пособ. / Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Лукьяников Е.Д. — К., 1990. — 56 с.
12. *Лісогор В.Г.* Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : наук.-практ. посіб. / В.Г. Лісогор. — Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВД, 2005. — 156 с.
13. *Мельник В.В.* Искусство доказывания в состязательном уголовном процессе / В.В. Мельник. — М., 2000. — 192 с.
14. *Туровець Ю.М.* Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля [Електронний ресурс] / Ю.М. Туровець // Форум права. Електронне фахове видання. — 2011. — № 3. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/index.htm>.
15. *Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 20 листопада 2012 року* / Верховна Рада України // Голос України. — 2012. — № 90, 91.
16. *Лук'янчиков Є.Д.* Розширення форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / Є.Д. Лук'янчиков // Вісник Академії адвокатури України. — 2008. — Вип. 12. — С. 79—83.
17. *Кримінальний кодекс України : станом на 13 травня 2014 року* / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 28. — Ст. 937.
18. *Духно Н.А.* Расследование экологических преступлений : лекция / Н.А. Духно, Ю.Г. Корухов. — М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2001. — 20 с.
19. *Капітанчук Л.Ю.* Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л.Ю. Капітанчук // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3-2. — С. 304—307.
20. *Про судову експертизу : станом на 17 травня 2012 року* / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. — 2012. — № 14. — Ст. 89.
21. *Лапин А.В.* Использование специальных познаний при расследовании экологических преступлений / А.В. Лапин // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. — Минск : Беларусь, 1989. — Вып. 8. — С. 30—41.
22. *Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»* (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) // Офіційний вісник України. — 2013. — № 3. — С. 297.
23. *Кримінально-процесуальний кодекс України : станом на 01 грудня 2005 року* / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 207 с.
24. *Туровець Ю.М.* Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю.М. Туровець. — Ірпінь, 2012. — 17 с.

УДК 343.985.3+343.14

Ю.В. Циганюк, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Інституту інтелектуальної власності Національного університету
«Одеська юридична академія» в м. Києві, адвокат

О.В. Кравчук, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Хмельницькій області

С.А. Крушинський, старший викладач
кафедри кримінального права та процесу Хмельницького
університету управління та права

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто проблемні аспекти регулювання Кримінальним процесуальним кодексом України питання про залучення експерта стороною захисту. Обґрунтовано необхідність законодавчого усунення прогалів і колізій у правовому регулюванні цього питання.

Ключові слова: експерт, експертиза, залучення експерта, сторона захисту, договірні умови, слідчий суддя.

Рассмотрены проблемные аспекты регулирования Уголовным процессуальным кодексом Украины вопроса о привлечении эксперта стороной защиты. Обоснована необходимость законодательного устранения недочетов и коллизий в правовом регулировании этого вопроса.

The article deals with the problematic issues of regulation Criminal Procedure Code to attract the defense expert. The necessity of legislation to eliminate the gaps and conflicts in the legal regulation with the involvement of expert is explained.

На цей час серед невирішених питань теоретико-прикладного характеру у кримінальному процесі залишається проблема реалізації стороною захисту своїх процесуальних прав, одним з яких є право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертиз, у тому числі обов'язкових. З реалізацією цього новелістичного положення Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) на практиці виникає чимало проблемних питань як у сторони захисту, так і в інших учасників кримінального провадження.

Вирішенню зазначеної проблеми, а також інших проблем щодо організації судово-експертної діяльності присвятили праці багато вітчизняних та зарубіжних

вчених-процесуалістів і криміналістів, серед яких В.Д. Арсеньєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломеева, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, О.М. Зінін, А.В. Іщенко, В.Я. Колдін, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, В.М. Махов, В.Т. Нор, Ю.К. Орлов, І.Л. Петрухін, О.Р. Россинська, М.Я. Сегай, Т.В. Сахнова, О.В. Селіна, С.А. Шейфер, О.Р. Шляхов, О.О. Ейсман, М.П. Яблоков та інші.

Упродовж багатьох років вчені неодноразово наголошували на необхідності розширення прав захисника у кримінальному процесі. Завдяки їх зусиллям було створено серйозне теоретичне та методологічне підґрунтя для сучасних і майбутніх наукових розробок. Проте нині, коли актуальним залишається питання щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері кримінального судочинства та реформування правоохоронної системи у цілому, є необхідність акцентувати увагу на розв'язанні й цієї проблеми.

Отже, метою статті є аналіз чинного законодавства України, що регулює процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту, та формулювання пропозицій щодо усунення наявних теоретичних і практичних проблем.

Прийняття 13 квітня 2012 року нового КПК України ознаменувалося запровадженням низки нових для вітчизняного кримінального судочинства норм, інститутів і процедур, значною мірою спрямованих на подальше затвердження змагальності сторін кримінального провадження. Суть засади змагальності сторін і свободи у поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК України), зокрема, полягає в тому, що вони мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів. При цьому згідно з частиною третьою ст. 93 КПК України сторона захисту збирає докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, ініціює проведення слідчих (розшукових), у тому числі негласних, та інших процесуальних дій, а також проводить інші дії, спрямовані на забезпечення та подання до суду належних і допустимих доказів [1].

Згідно з частиною першою ст. 47 КПК України захисник (він же адвокат відповідно до частини першої ст. 45 КПК України) зобов'язаний використовувати засоби захисту (у тому числі збирати докази з використанням спеціальних знань експертів, висновки яких згідно з частиною другою ст. 82 КПК України є процесуальним джерелом доказів), передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [1].

Дослідники слушно наголошують на трьох можливих варіантах залучення експерта стороною захисту до кримінального провадження: шляхом направлення обґрунтованого клопотання про проведення експертизи слідчому чи прокурору, у разі їх відмови — звернення до слідчого судді, а також самостійного залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі й обов'язкової [2, с. 327].

При цьому згідно з частиною другою ст. 242 КПК України обов'язковою є експертиза щодо:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України (далі — КК України) [1].

Отже, сторона захисту може самостійно (без звернення до слідчого, прокурора, слідчого судді) отримати висновок експерта з питань, що потребують спеціальних знань, і надалі подати його органу досудового розслідування чи суду для обґрунтування своєї правової позиції. Таку можливість передбачено і п. 10 частини першої ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, які потребують спеціальних знань [3].

Такі нововведення є доволі слушними, адже покликані ліквідувати нерівність сторін, за якої висновок експерта мав доказову силу лише тоді, коли експертизу призначали постановою слідчого, прокурора чи ухвалою суду.

Водночас у новому КПК України не визначено форми реалізації стороною захисту права на самостійне залучення експерта. Також не зрозуміло, який документ у цьому випадку буде підставою для проведення експертизи: доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ, що має містити інформацію про особу, яку залучають як експерта, запитання, які ставлять експерту, перелік матеріалів (зразків, об'єктів дослідження, документів), що їх надають для дослідження, попередження про відповідальність експерта тощо. Особливої уваги та нового теоретичного осмислення потребують і питання щодо ролі експерта у цьому процесі та його керівників, роль і значущість яких значно зменшено у Кодексі — сторони самі обирають особу експерта [4, с. 33—35].

Проте слід зазначити, що жодні зміни, які відбуваються чи відбуватимуться у процесуальному законодавстві, не можуть і не зможуть вплинути на суть і наукову обґрунтованість експертного дослідження. Тобто перехід на договірні умови виконання експертиз приватними експертами (установами) не повинен впливати на якість кримінального провадження [4, с. 33—35].

Зрозуміло, що, залучаючи експерта на договірних умовах, сторона захисту має оплатити його роботу. Це підтверджено і частиною четвертою ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», згідно з якою проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника здійснюється за рахунок замовника [5]. Проте, якщо підозрюваний чи його захисник самостійно не здатні

залучити експерта, у тому числі й через фінансову неспроможність, допомогти їм у цьому може слідчий суддя за відповідним клопотанням. При цьому сторона захисту повинна довести (а також подати потрібні докази), що вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин і мотивувати необхідність його залучення (частина шоста ст. 244 КПК України).

Звичайно, впровадження договірних засад проведення експертиз у межах, передбачених КПК України, розширює повноваження сторони захисту в питанні залучення доказів і підкреслює змагальний характер кримінальної процесуальної діяльності сторін кримінального впровадження. Такої думки дотримується і І.В. Гора, який вважає, що КПК України посилює гарантії прав громадян у судочинстві та розширює можливості щодо участі сторін кримінального провадження та їх представників у процесі доказування, що визначено принципом змагальності та рівноправності сторін [6, с. 210].

Однак, як свідчить аналіз експертної практики, в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при УМВС України в Хмельницькій області з часу набрання чинності новим КПК України (20 грудня 2012 року) і донині зафіксовано надзвичайно мало випадків звернення сторони захисту з питань проведення експертизи за матеріалами кримінального провадження (попри те, що у підрозділі впроваджено понад 25 видів експертних досліджень).

Трапляються випадки, коли сторона захисту ініціює залучення експерта для проведення експертизи під час безпосереднього розгляду справи в суді (наприклад, під час розгляду кримінального правопорушення у сфері економіки, коли на стадії розгляду справи в суді можуть бути надані документи, щодо яких доцільно призначити технічну експертизу документів чи почеркознавчу експертизу тощо) і суд приймає таке рішення. Дії суду цілком відповідають вимогам ст. 332 КПК України, згідно з якими під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам [1]. У цьому випадку експертизу проводять за кошти, віднесені до судових витрат.

З огляду на наявність можливості залучення експерта для проведення експертизи на договірних засадах доцільно розглянути особливості цієї дії.

Загалом поняття «договірні умови» не визначено кримінальним процесуальним законодавством і передбачає використання норм цивільного законодавства щодо договірних зобов'язань.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг» визначено механізм надання підрозділами МВС України та ДМС України платних послуг, у тому числі адміністративних, фізичним і юридичним особам (далі — послуги) за письмовою заявою фізичних або юридичних осіб із зазначенням їхніх прізвищ, імен, по батькові (найменування), місць реєстрації/проживання (місцезнаходження) та виду послуги, а також за постановою (ухвалою) суду в цивільних і господарських справах [7]. Тобто про укладення договору не йдеться, адже правовідносини щодо надання платних послуг починаються із заяви особи.

Оплата наданих підприємствами МВС України та ДМС України послуг здійснюється шляхом перерахування замовником коштів через банки, відділення

поштового зв'язку або програмно-технічні комплекси самообслуговування. Підтвердженням оплати послуг є платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції [7].

Замовник має право відмовитися від надання замовленої послуги шляхом подання на ім'я керівника відповідного підрозділу МВС України або ДМС України заяви у письмовій формі. Повернення коштів за ненадані послуги здійснюється за письмовою заявою замовника на підставі оригіналу платіжного документа та документа, що посвідчує особу. Плата за надання послуг підрозділам МВС України не справляється (крім вартості продукції, яка використовується під час надання послуги) [7].

Згідно з доданим переліком платних послуг (затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року, у редакції постанови Кабінету Міністрів від 26 жовтня 2011 року № 1098) підрозділи Експертної служби МВС України проводять судові експертизи у цивільних і господарських справах, дослідження та оцінки різних видів (нерухомих речей, машин, обладнання тощо), проводять огляд місць проведення масових заходів на вибухонебезпеку, нанесення спеціальних індивідуальних і дублюючих ідентифікаційних номерів транспортних засобів, відстрілюють вогнепальну зброю та оглядають її технічний стан.

Водночас поза увагою залишається питання щодо укладення договору і чи можна вважати «договірними умовами» письмову заяву фізичної або юридичної особи, платіжний документ тощо. Як зазначає із цього приводу І.С. Алексєєв, термін «договір» слід розуміти комплексно: і як інтегроване поняття (що містить і угоду, і договірне зобов'язання), і як документарну форму його існування [8, с. 9].

Зрозуміло, що заява фізичної чи юридичної особи є акцептом публічної оферти, визначеної у зазначених постановках як перелік платних послуг. Водночас є певні проблеми стосовно форми договору.

Згідно зі ст. 205 ЦК України правочин може вчинятися усно або в письмовій формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом [9]. Правочини, які належить вчинити у письмовій формі, визначено ст. 208 ЦК України. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо:

- його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони;
- воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку;
- він підписаний його стороною (сторонами) [9].

Отже, під поняттям «договірні умови» варто розуміти погоджені сторонами умови, що є істотними (вид експертизи, її складність, вартість), а також зміст яких зафіксовано у певних документах, якими сторони обмінялися під час надання послуги.

Проте, як зазначено у п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.98 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», проведення експертизи за разовими договорами може мати місце лише у випадках, коли провести її інакше неможливо. У договорі мають бути зазначені строки виконання експертизи, розмір винагороди експертові та порядок її виплати [10]. Зрозуміло, що попри чинність цієї постанови, з прийняттям нового КПК України

положення про проведення експертизи за разовими договорами лише у випадках, коли в іншому порядку провести її неможливо, нівелюється.

Слід також мати на увазі, що встановлення термінів виконання експертизи як суттєвої умови договірної зобов'язання у практичній діяльності судово-експертних установ зумовлено кількома чинниками, а саме: експертизу проводять у строки, наперед погоджені сторонами і чітко визначені договором, а у п. 1.13. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень чітко встановлено певні строки проведення експертизи з урахуванням її складності та експертного навантаження фахівців: 10 днів — щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і нескладних за характером досліджень, 1 місяць — щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером досліджень, 2 місяці — щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень, понад 2 місяці — щодо матеріалів з особливо великою кількістю об'єктів або найскладніших за характером досліджень (використання криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування кількох методів). При цьому термін виконання експертизи не повинен перевищувати 3 місяці [11].

Існують й інші проблемні аспекти збирання та подання доказів. Загалом, як зазначає В.Т. Нор, сторона захисту фактично позбавлена рівної зі стороною обвинувачення можливості щодо збирання та подання доказів. Так, захисник може лише ініціювати перед слідчим, прокурором, слідчим суддею проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій для одержання потрібної для захисту доказової інформації. З огляду на це суд під час підготовчого провадження та слідчий суддя під час досудового розслідування сприяють захиснику у реалізації його права на збирання і подання доказів [12, с. 84, 85].

Підтвердженням існуючої процесуальної нерівності сторін є положення п. 2.1. Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6: «Судово-медична експертиза проводиться згідно з постановою особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді, а також за ухвалою суду» [13]. Тобто цією інструкцією не передбачено проведення експертизи за клопотанням захисника або на договірних умовах.

Не передбачено такої можливості і Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», у ст. 71 якого визначено, що проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертиз призначається особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором або судом у порядку, встановленому законодавством, для вирішення питань, що потребують спеціальних знань у сфері судової медицини або судової психіатрії [14]. Тобто ця норма суперечить змісту частини другої ст. 243 КПК України про залучення експерта на договірних умовах, у тому числі й для проведення обов'язкової експертизи, якою може бути і судово-медична або судово-психіатрична експертиза, і не дозволяє реалізувати право на захист шляхом використання спеціальних знань експерта.

У певних випадках для проведення експертизи сторона захисту повинна надати експерту зразки для порівняльного дослідження, певні предмети, документи тощо. Проте, оскільки доволі часто оригінали документів і предмети, необхідні для дослідження, знаходяться в матеріалах кримінального провадження і можуть

визнаватися органом досудового розслідування речовими доказами, сторона захисту позбавлена можливості надати експерту потрібні зразки для проведення експертизи [15, с. 197].

Тобто, хоча за загальним правилом зразки для проведення експертизи відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею (частина перша ст. 245 КПК України), проте, якщо вони знаходяться в матеріалах досудового розслідування, зрозуміло, що слідчий чи прокурор добровільно не надасть їх стороні захисту. У цьому випадку К.В. Легких пропонує вирішувати цю проблемну ситуацію шляхом звернення сторони захисту до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. При цьому наявні в матеріалах кримінального провадження речі та документи, потрібні стороні захисту для проведення експертизи, можна вилучити з матеріалів кримінального провадження у копіях, а якщо цього потребує дослідження — тимчасово можуть бути вилучені й відповідні оригінали [15, с. 198]. Такий механізм цілком міг би бути реалізований на практиці, враховуючи, що невиконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів є незаконним.

Якщо під час проведення певних видів експертних досліджень речовий доказ може бути частково пошкоджено або знищено, захисник повинен попередити про це слідчого суддю у своєму зверненні.

Невизначеним залишається і питання щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність. Якщо сторона обвинувачення наділена всіма правами стосовно попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання неправдивого висновку тощо, то сторона захисту такими повноваженнями не наділена. А отже, порушено не лише принцип рівності сторін перед законом, а й принцип змагальності сторін. Вирішити цю проблему можна було б, наділивши цією функцією слідчого суддю, поклавши на нього обов'язок у разі звернення сторони захисту з клопотанням про призначення експертизи винести відповідну ухвалу, дотримуючись усіх передбачених законодавством вимог.

На думку А.І. Лозового, слід доповнити ст. 70 КПК України частиною другою такого змісту: «Експерт несе відповідальність за злісне ухилення від явки до суду чи органів досудового слідства або дізнання відповідно до частини другої ст. 1853 чи ст. 1854 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за дачу завідомо неправдивого висновку або відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 384 чи 385 КК України, за розголошення відомостей, що стали йому відомими у зв'язку з проведенням ним експертизи, за ст. 387 КК України та за невиконання інших обов'язків відповідальність, установлену законом» [16, с. 196].

Стосовно шляхів вирішення проблемних аспектів процесуального залучення експерта та призначення експертизи стороною захисту доцільно навести думку А.В. Скаріної, яка вважає, що розмежування підстав, за якими сторона захисту залучає експерта за клопотанням, а за якими самостійно, дозволить урегулювати питання щодо порядку залучення експерта для проведення експертизи та усунути суперечності в положеннях КПК України [17].

Проте, незважаючи на окремі прогалини та неточності понятійного апарату нового КПК, як зазначає Н.М. Ткаченко, його прогресивні положення дозволяють

суттєво розширити можливість застосування учасниками кримінального провадження спеціальних знань для забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у справі та захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорони прав і свобод. Підсумовуючи викладене вище, можна дійти таких висновків.

Питання залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи у КПК України нині має декларативний характер і лише починає реалізовуватися у діяльності судово-експертних установ МВС України.

Судово-медичні та судово-психіатричні експертизи в межах кримінального провадження на договірних умовах на цей час не проводять через певні колізії у нормативно-правовому регулюванні проведення таких експертиз на відомчому рівні та у нормах чинного КПК України.

Для залучення експерта на договірних умовах сторона захисту має звернутися з клопотанням до керівника експертної установи із зазначенням:

- стислого викладення обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

- правової кваліфікації кримінального правопорушення із зазначенням відповідної статті (частини статті) (з копією витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань);

- стислого викладення обставин, якими обґрунтовано доводи клопотання про залучення експерта;

- експерта або експертної установи, яким слід доручити проведення експертизи;

- виду експертного дослідження, яке потрібно провести, та переліку запитань, які ставляться експерту.

До клопотання обов'язково слід додати:

- копії матеріалів, якими обґрунтовано доводи клопотання;

- копії документів, які підтверджують повноваження захисника (копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, копію ордеру, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги);

- вихідні дані для проведення експертного дослідження (об'єкт експертизи або доступ до об'єкта).

Висновок експерта, залученого слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, дозволяє їй отримати повноцінний доказ, який не потребує жодної додаткової легалізації.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : станом на 15 травня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10. — Ст. 88.

2. *Щербаковский М.Г.* Составительные начала привлечения эксперта в уголовном судопроизводстве Украины / М.Г. Щербаковский, Л.П. Щербаковская // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. — 2013. — Т. 26 (65). — № 1. — С. 326-331.

3. *Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»* : станом на 05 липня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 27. — Ст. 282.

4. *Калюга К.В.* До проблеми призначення судових експертиз в умовах нового процесуального законодавства / К.В. Калюга // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : зб. матер. круг. столу (Запоріжжя, 20 лист. 2013 р.). — Запоріжжя, 2013. — С. 33—35.

5. *Закон України «Про судову експертизу»* // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 233 (зі змінами та доповненнями).

6. *Гора І.В.* Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України / І.В. Гора // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 209—214.

7. *Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг»* // Офіційний вісник України. — 2011. — № 84. — С. 37.

8. *Алексєєв І.С.* Поняття та функції цивільно-правового договору / І.С. Алексєєв // Форум права. — 2010. — № 2. — С. 7—10.

9. *Цивільний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356 (зі змінами та доповненнями).

10. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1998 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

11. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

12. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* / [за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є.]. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.

13. *Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.

14. *Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»* від 19.11.1992 № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — Ст. 19 (зі змінами та доповненнями).

15. *Легких К.В.* Отримання стороною захисту для експертного дослідження зразків, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження / К.В. Легких // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 2. — С. 196—200.

16. *Лозовий А.І.* Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проєкті нового Кримінального процесуального кодексу України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2011. — Вип. 11 — С. 195—196.

17. *Скнаріна А.В.* Кримінально-процесуальний статус захисника за новим КПК України [Електронний ресурс] / А.В. Скнаріна. — Режим доступу : <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130119.html>.

18. *Ткаченко Н.М.* Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] / Н.М. Ткаченко. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-13>.

19. *Зеленькова І.О.* Допуск захисника у справі / І.О. Зеленькова // Юридична газета. — 2011. — № 24 (14 червня). — С. 22—23.

УДК 34.051:343.148

Д.В. Смерницький, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Державного науково-дослідного
інституту МВС України

ІНСТИТУТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА¹

Розглянуто теоретико-правову характеристику інституту інтелектуальної власності, а також поняття охорони, захисту та забезпечення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Ключові слова: промислова власність, авторське право, суміжні права, інтелектуальна власність, охорона та захист прав інтелектуальної власності, забезпечення прав інтелектуальної власності.

Рассмотрена теоретико-правовая характеристика института интеллектуальной собственности, а также понятие охраны, защиты и обеспечения прав на объекты интеллектуальной собственности.

In the article considered the theoretical legal institution characteristic of intellectual property as well as the definition of protection, protection and enforcement of intellectual property.

Як було зазначено в першій частині статті, складовими елементами права інтелектуальної власності, крім уже розглянутого права промислової власності, є авторське право і суміжні права. Визначення цих правових категорій та їх співвідношення і є метою цього дослідження.

Насамперед доцільно визначитися із суспільними відносинами, які належать до сфери регулювання зазначеного права. Згідно з положеннями Закону України «Про авторське право і суміжні права» він охороняє особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням і використанням творів науки, літератури, мистецтва [1]. Іншими словами, авторське право регулює суспільні відносини у сфері створення творів науки, літератури та мистецтва. При цьому, на відміну від визначення промислової власності, що стосується матеріального виробництва, твори літератури, науки, мистецтва є нематеріальними продуктами. Об'єкт авторського права є невід'ємним від процесу його створення (припиняється, наприклад, виступ актора на сцені й від нього залишається лише згадка глядачів і слухачів, тобто твір нерозривно пов'язаний з особистістю автора-виконавця) [2, с. 20].

¹ Продовження. Першу частину статті «Інститут інтелектуальної власності: теоретико-правова характеристика» див.: Криміналістичний вісник. — 2014. — Вип. 1 (21). — С. 53—63.

Проте є й інші випадки створення об'єктів авторського права, коли творчість втілюється у певний матеріальний результат (наприклад, картини, створені художниками, рукописи — письменниками, які мають споживчу цінність і певний вигляд, що не залежать від виробника та споживача результатів цієї творчості) [3, с. 5—6].

За авторами створених творів (тобто нематеріального продукту) законодавчо закріплені особисті немайнові та майнові права [4, с. 23].

Зміст особистих немайнових прав автора (які є складовою особистих немайнових прав інтелектуальної власності, визначених у ст. 423 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України)) розкрито у ст. 438 цього Кодексу [5]. Особисті немайнові права належать авторові твору незалежно від його майнових прав інтелектуальної власності на твір і зберігаються за ним у випадку передачі прав на використання твору. Тобто особисті немайнові права забезпечують зв'язок особи автора з його твором. Особисті немайнові права автора на твір не мають економічного змісту, невід'ємні від автора і є абсолютними [6, с. 158].

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» автору належать такі особисті немайнові права на твори науки, літератури і мистецтва:

- вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

- забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитися анонімом;

- вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

- вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора [1].

Під майновими правами інтелектуальної власності автора на твір зазвичай розуміють право автора на використання твору. Згідно зі ст. 440 ЦК України право на використання твору можна визначити як виключне право автора самостійно вирішувати питання, пов'язані з наданням третім особам доступу до свого твору та до його використання [7]. Тобто авторові належить право на використання твору в будь-якій формі та в будь-який спосіб (ст. 424, ст. 426, ст. 427). Це визначення збігається з нормою частини другої ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [1]. З виключного права автора щодо дозволу на використання твору іншою особою впливає право перешкоджати неправомірному використанню твору шляхом заборони такого використання та відшкодування шкоди за неправомірне використання [6, с. 170—171].

Слід зазначити, що майнові права впливають й на стан виробничих сил, що призводить до введення в обіг нових товарів, покращання споживчих властивостей, конкурентоздатності, поліпшення умов праці тощо. Крім цього, володіння майновими правами є домінуючим стимулом для інтелектуальної (у тому числі творчої) діяльності. Ці права є основним об'єктом правової охорони у сфері інтелектуальної власності, вони становлять серцевину механізму охорони права інтелектуальної власності [8, с. 346].

Згідно зі ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» автору чи іншій особі, що має авторське право, надається правова можливість дозволяти або забороняти:

- відтворення творів;
- публічне виконання і публічне сповіщення творів;
- публічну демонстрацію і публічний показ;
- будь-яке повторне оприлюднення творів, якщо воно здійснюється іншою організацією, ніж та, що здійснила перше оприлюднення;
- переклади творів;
- переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів;
- включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо;
- розповсюдження творів шляхом першого продажу, відчуження іншим способом або шляхом здавання в майновий найм чи у прокат та шляхом іншої передачі до першого продажу примірників твору;
- подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором;
- здавання в майновий найм і (або) комерційний прокат після першого продажу, відчуження іншим способом оригіналу або примірників аудіовізуальних творів, комп'ютерних програм, баз даних, музичних творів у нотній формі, а також творів, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі або у формі, яку зчитує комп'ютер;
- імпорт примірників творів [1].

Наведений перелік не є вичерпним.

Разом з авторським правом та правами авторів творів науки, літератури і мистецтва існують й інші права, що охороняються законом, які, як правило, називають суміжними правами, а саме права тих осіб, що допомагають автору твору, якщо, звісно, вони призначені автором для його розповсюдження серед широкої публіки. Це право виконавця твору на виконання, право виробника фонограми на фонограму, право виробника відеограми на відеограму та право організації мовлення на радіо- та телепередачі [2, с. 22—23].

Суттєвою особливістю більшості суміжних прав є їх похідність і залежність від прав творців. Лише в тих випадках, коли виконується, записується на фонограму або передається в ефір чи кабелем не охоронюваний законом твір або об'єкт, який взагалі не є результатом творчої діяльності, суміжні права мають самостійний характер. За загальним правилом виконавці здійснюють свої права за умови дотримання ними прав авторів виконуваних творів та інших суб'єктів авторського права. Виробникам фонограм і відеограм слід дотримувати прав суб'єктів авторського права і виконавців, а організаціям мовлення, крім зазначених, ще прав виробників фонограм та відеограм [6, с. 222].

Водночас володілець суміжних прав для сповіщення третіх осіб про свої права і запобігання їх порушенню може використовувати знак охорони суміжних прав, який зазначається на кожному примірнику фонограми і (або) на кожній упаковці, що містить її. Такий знак передбачений Римською конвенцією і складається з трьох елементів: латинської літери «P», обведеної колом, імені (найменування) володільця виключних суміжних прав та року першого опублікування фонограми [6, с. 223—224].

Правам виконавців теж притаманні немайнові та майнові ознаки.

Майновим правом виконавців згідно зі ст. 39 Закону України «Про авторське право і суміжні права» є їх виключне право дозволяти чи забороняти іншим особам:

- публічне сповіщення своїх незафіксованих виконань (прямий ефір);
- фіксацію у фонограмах чи відеограмах своїх раніше незафіксованих виконань;

– відтворення (пряме і (або) опосередковане) своїх виконань, зафіксованих без їх згоди у фонограмі чи відеограмі, чи за їх згодою, але якщо відтворення здійснюється з іншою метою, ніж та, на яку вони дали свою згоду;

– розповсюдження своїх виконань, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі, шляхом першого продажу або іншої передачі права власності у разі, коли вони при першій фіксації виконання не дали дозволу виробнику фонограми (виробнику відеограми) на її подальше відтворення;

– комерційний прокат, майновий найм своїх виконань, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі, якщо при фіксації не було їх згоди на комерційний прокат і майновий найм, навіть після розповсюдження виконань, здійсненого виробником фонограми (відеограми) або за його дозволом;

– розповсюдження своїх виконань, зафіксованих у фонограмах чи відеограмах, через будь-які засоби зв'язку таким чином, що будь-яка особа може отримати до них доступ з будь-якого місця і в будь-який час за їх власним вибором, якщо при першій фіксації виконання не було їх згоди на такий вид розповсюдження [1].

До майнових прав виробників фонограм і виробників відеограм згідно зі ст. 40 зазначеного Закону України належать:

– відтворення (пряме і (або) опосередковане) своїх фонограм і відеограм у будь-якій формі і будь-яким способом;

– розповсюдження серед публіки фонограм, відеограм та їх примірників шляхом першого продажу або іншої передачі права власності;

– комерційний прокат фонограм, відеограм і їх примірників, навіть після їх розповсюдження, здійсненого виробником фонограм чи відеограм або за їх дозволом;

– публічне сповіщення фонограм, відеограм та їх примірників через будь-які засоби зв'язку таким чином, що будь-яка особа може отримати до них доступ з будь-якого місця і в будь-який час за їх власним вибором;

– будь-яка видозміна своїх фонограм, відеограм;

– ввезення на митну територію України фонограм, відеограм та їх примірників з метою їх поширення серед публіки [1].

До майнових прав організацій мовлення згідно зі ст. 41 зазначеного Закону України належать:

– публічне сповіщення своїх програм шляхом трансляції і ретрансляції;

– фіксація своїх програм на матеріальному носії та їх відтворення;

– публічне виконання і публічна демонстрація своїх програм у місцях з платним входом [1].

Як свідчать результати аналізу, найпоширенішими правопорушеннями у сфері авторського права і суміжних прав є:

– виготовлення і розповсюдження контрафактних творів, примірників аудіовізуальних творів та фонограм;

– тиражування і розповсюдження неліцензійного комп'ютерного програмного забезпечення;

– виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування [9, с. 109].

Навести повну номенклатуру порушень прав на об'єкти інтелектуальної власності неможливо з огляду на міжгалузевий характер інституту інтелектуальної власності, адже об'єкти інтелектуальної власності є в усіх сферах діяльності людини. Водночас на особливу увагу заслуговує питання щодо встановлення норм стосовно відповідальності органів виконавчої влади, державних установ, державних підприємств і відомств зі збереження та закріплення за державою майнових прав на створену під час виконання службових обов'язків інтелектуальну власність, що є результатом наукової діяльності, проведення якої фінансувалося за рахунок державних коштів. Це питання ретельно буде досліджено в подальшому.

Зрозуміло, що права на об'єкти інтелектуальної власності є реальними лише за наявності забезпечення їх засобами припинення правопорушень стосовно них.

Як зазначає В.П. Грибанов, суб'єктивне право, яке не забезпечене відповідними засобами захисту від порушення, є «декларативним правом» [2, с. 25; 10, с. 104—105]. Встановлене в законі, але не забезпечене державними правоохоронними заходами, воно може «розраховувати» лише на «добровільну повагу» з боку неправомочних членів суспільства, а отже, набуває характеру лише морально забезпеченого права, яке базується на свідомості членів суспільства та авторитеті державної влади [10, с. 104—105]. І, як доповнює А.Г. Андрюшин, «на превеликий жаль, подібну свідомість та повагу до авторитету державної влади неправомочні члени суспільства виявляють далеко не завжди, відповідно, і необхідність існування права на захист суб'єктивних прав жодних сумнівів не викликає» [11, с. 154].

На думку Ю.М. Кузнецова, в Україні існують дві форми захисту прав інтелектуальної власності: юрисдикційна та неюрисдикційна [12, с. 378].

Юрисдикційна форма захисту прав інтелектуальної власності передбачає, що особа, права інтелектуальної власності якої порушено, звертається за захистом до суду, інших компетентних державних органів, уповноважених вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення [9, с. 111].

Неюрисдикційна форма захисту прав інтелектуальної власності передбачає дії в межах закону юридичних і фізичних осіб щодо захисту права інтелектуальної власності, які вони здійснюють самостійно (шляхом самозахисту), без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів. Обрані засоби самозахисту не повинні суперечити закону і моральним засадам суспільства. При цьому способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушено, характеру дій, якими воно порушено, а також наслідкам, які спричинило це порушення. Способи самозахисту можуть обиратися особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства [9, с. 112].

Найбільше практичне значення мають, звичайно, юрисдикційні форми захисту:

– позови до суду (загальної юрисдикції, господарські та адміністративні);

– адміністративна відповідальність;

– кримінальне переслідування порушників авторських і суміжних прав [6, с. 298].

Способи захисту прав інтелектуальної власності поділяють на:

- адміністративно-правовий;
- цивільно-правовий;
- кримінальну відповідальність за порушення прав [12, с. 378].

Цивільно-правовий захист прав інтелектуальної власності передбачає вжиття встановлених законодавством матеріально-правових заходів примусового характеру, за допомогою яких визнається або відновлюється порушене право інтелектуальної власності, припиняється порушення, а також здійснюється майновий вплив на порушника. Разом із цивільно-правовим захистом прав інтелектуальної власності у сучасній юридичній літературі вирізняють господарсько-правовий захист порушених прав інтелектуальної власності підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних) та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності. Основною метою цивільно-правової та господарсько-правової відповідальності є не покарання за недотримання встановленого правопорядку, а відшкодування заподіяної шкоди. Спори, пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності, розглядають загальні, господарські та адміністративні суди [9, с. 113].

Українським законодавством, як і законодавством багатьох інших держав, крім засобів цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності встановлено кримінальну відповідальність за їх порушення. Кримінальна відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності настає, якщо власнику прав заподіяно матеріальної шкоди у значному, великому або в особливо великому розмірах (відповідно за законом) або якщо злочин вчинено повторно чи з використанням службового становища [9, с. 115].

Адміністративна відповідальність у сфері захисту прав інтелектуальної власності згідно із законодавством України настає у разі, якщо порушення цих прав за своїм характером не тягнуть за собою кримінальної відповідальності [9, с. 117].

Аналіз науково-правової літератури, а також нормативно-правових документів свідчить про наявність полеміки щодо вжиття начебто схожих за суттю визначень: охорона права та захист права.

Більшість вчених-правознавців вбачають між цими визначеннями певні відмінності. Так, І.Г. Запорожець зосереджує увагу на розгляді та аналізі адміністративно-правових форм цих визначень, які «базуються на нормах публічного, переважно адміністративного, права і здійснюються органами виконавчої влади» [2, с. 27]. Слушними є висновки автора стосовно того, що охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності та захист прав на об'єкти інтелектуальної власності потрібно розглядати як нерозривні поняття, кожне з яких, маючи відому міру незалежності, спрямовується на різнорівневе забезпечення прав суб'єктів інтелектуальної власності. При цьому термін «охорона» є більш широким порівняно з терміном «захист», і саме з нього починається процес гарантування того чи іншого права або законного інтересу. Захист у цьому випадку слід розглядати як додатковий, допоміжний метод впливу на учасників суспільних відносин. Отже, захист, виступаючи частиною охорони, є його складовим елементом, проте разом з цим має автономний характер [2, с. 26—27]. З огляду на предмет дослідження доцільно детальніше зупинитися на цьому питанні.

Згідно зі словником синонімів С. Караванського термін «охорона» означає: захист, (лісу) збереження; (себе) самоохорона; (при установі) варта, сторожа, кара-

ул; (загін) патруля. Термін «захист» означає (дія) оборона, заступництво, опіка; (від бурі) притулок, укриття, захисток; (в суді) юридична сторона звинуваченого. Отже, у словнику ці слова визначено синонімами, проте вони мають не зовсім тотожне значення та змістовне навантаження [13, с. 262, 132].

На думку О.В. Стукаленка, ці дефініції доволі близькі за змістом, а тому в юридичній літературі їх іноді вживають як тотожні слова, що не мають чітких розбіжностей. Ототожнюють ці поняття також М.В. Вітрук, Д.М. Чечот та інші. Зокрема М.В. Вітрук, розкриваючи особливості правового положення особистості, звертає увагу на гарантії охорони (захисту) її прав, обов'язків і законних інтересів, ототожнюючи при цьому поняття «охорона прав» і «захист прав» [14].

Водночас багато вчених поділяють думку, що поняття «захист прав» є складовою частиною більш ємкого поняття «охорона права» [14]. Так, В.В. Галунько, розглядаючи питання щодо правової охорони власності, визначає її як надзвичайно складну та недосліджену категорію.

З огляду на те, що «охороняти» означає «стерегти, оберігати», це поняття можна розглядати з різних позицій, а саме: в теоретичному, методологічному та практичних аспектах. О.І. Нікітенко вважає, що правова охорона власності передбачає встановлення законодавцем відповідних правил, що захищають власника майна від осіб, які заважають володіти, користуватися чи розпоряджатися своїм майном або іншими цінностями [15]. Інший вітчизняний учений Р.Б. Шишка, досліджуючи цивільно-правову охорону інтелектуальної власності в динаміці, яка виявляється у створенні спеціальних державних інституцій, що вивчають можливість вчинення правопорушень, проводять їх профілактику та вживають дієвих заходів впливу на порушників, зазначає, що «охорона полягає у можливості забезпечити безперешкодне користування правами відповідно до національного законодавства... термін «охорона» використовується як загальне правове явище, яке включає захист» [16; 17].

Академік О.С. Іоффе, розглядаючи це питання у цивільно-правовому контексті, підкреслює, що охорона права та інтересів особи є категорією більш ємкою, ніж одна тільки сфера боротьби з цивільними правопорушеннями [18, с. 56].

Схожі погляди на цю проблему мають і фахівці у сфері адміністративно-правової науки, зокрема Д.М. Бахрах, який впевнений, що заходи охорони діють до моменту порушення прав, а після їх порушення вступають в дію заходи захисту [2, с. 26; 19, с. 47].

В.Д. Базилевич виокремлює охорону прав інтелектуальної власності, яка передбачає встановлення системи правових норм, що регулюють відносини з приводу створення і використання об'єктів інтелектуальної власності, та захист прав інтелектуальної власності як сукупність заходів, спрямованих на визначення та відновлення прав інтелектуальної власності у випадку їх порушення [14; 20, с. 275].

Поділяючи наведені погляди науковців, можна дійти висновку, що термін «охорона» є більш широким за змістом, ніж термін «захист», який є його складовою частиною, хоча і має автономний характер. Водночас захист є допоміжним методом впливу на суспільні відносини, який застосовують лише для відновлення порушених прав, після чого він трансформується в охорону.

На думку О.В. Стукаленка, більшість вчених, досліджуючи співвідношення визначень «охорона права» і «захист права», розглядають їх не як загальносоціо-

логічні поняття, а як правові явища, тобто такі, що передбачені нормами права та реалізуються на підставі норм права. Отже, вони не концентрують своєї уваги на співвідношенні визначень «охорона права» і «правова охорона» чи «захист права» і «правовий захист». Водночас результати аналізу термінології, яку використовують у чинному законодавстві України, свідчать, що нерідко законодавець термін «охорона права» вживає у значенні правової охорони того чи іншого суб'єктивного права особи, об'єкта або суб'єкта правовідносин. Зокрема, якщо взяти за основу такий критерій розмежування визначень «охорона прав» і «захист прав», як належність до права в об'єктивному розумінні чи до права в суб'єктивному розумінні, то поняття «охорона» можна пов'язати тільки з правом в об'єктивному розумінні, а поняття «захист» — з правом в суб'єктивному розумінні. А отже, «охорону прав» (чи правильніше сказати «охорону права») слід характеризувати як сукупність заходів правового, політичного, організаційного, економічного та будь-якого іншого характеру, які здійснюють компетентні державні органи та організації, яким таке право надано чинним законодавством, з метою запобігання порушенням норм права та забезпечення таким чином умов для реалізації учасниками правовідносин суб'єктивних прав. Тобто дотримання суб'єктивних прав у цьому випадку гарантується безпосередньо через діяльність компетентних органів, які не допускають або унеможливають вчинення порушень норм права [14].

З огляду на зазначене слід визнати слушною думку фахівців [9, с. 8—9; 6, с. 38—54], що визначення «правова охорона об'єктів інтелектуальної власності» у сфері інтелектуальної власності розглядається і сприймається як діяльність з державної реєстрації прав інтелектуальної власності і є вужчим за поняття «охорона» у загальносоціологічному аспекті.

Спеціальною формою захисту права інтелектуальної власності та охоронюваних законом інтересів, на думку В.О. Жарова, є адміністративний порядок їх захисту. Відповідно до закону потерпілий може звернутися за захистом свого порушеного права та інтересів до певного органу державного управління, вищого органу відповідача або Антимонопольного комітету України. Засобами захисту в цьому випадку є не позов, а скарга чи заява, порядок подання і розгляду яких регламентовано адміністративним законодавством [21, с. 36].

Отже, адміністративно-правовий захист прав об'єктів інтелектуальної власності передбачає діяльність посадових осіб відповідних державних органів влади (не самотійну, а комплексну), яка створює відповідну систему взаємодії у цій сфері та спрямована на поновлення порушеного права на об'єкт інтелектуальної власності і припинення таких порушень, після чого адміністративно-правовий захист трансформується в адміністративно-правову охорону, яка у свою чергу створює відповідну нормативно-правову базу для реалізації прав об'єктів інтелектуальної власності.

Водночас О.В. Мельник, наполягаючи на необхідності розмежування цих визначень, зазначає, що «охорона прав» традиційно визначається як сукупність правового забезпечення тих чи інших відносин, тієї чи іншої діяльності (йдеться про правове регулювання відносин, які складаються у процесі будь-якої діяльності, починаючи від виникнення цих відносин і до їх припинення). Захист будь-яких суб'єктивних прав — це правове забезпечення недоторканості цих прав, а у разі їх порушення — застосування заходів примусового характеру, спрямованих на їх

відновлення [2, с. 26; 22].

Окремі наукові дослідники, вивчаючи поняття «охорона» та «захист» як стосовно сфери права у цілому, так і сфери інтелектуальної власності зокрема, виділяють ще одне визначення у цій сфері, а саме «правове регулювання», що не можна вважати цілком коректним. Загалом термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» (правило) і означає «впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність із чим-небудь» [23, с. 488]. Правове регулювання — це упорядкування суспільних відносин, що здійснюється державою за допомогою права і сукупності правових засобів, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток. Основними ознаками правового регулювання є такі:

- різновид соціального регулювання;
- має конкретний характер, адже завжди пов'язане з реальними відносинами;
- має цілеспрямований характер — спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права;
- здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність;
- гарантує доведення норм права до їх виконання.

Крім того, за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має споконвічно державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки.

Зрозуміло, що скласти сферу правового регулювання можуть лише відносини, які піддаються правовому регулюванню. Право регулює конкретні, найсуттєвіші, глобальні відносини, що проходять через волю і свідомість людей. Встановлюючи сферу правового регулювання, слід виходити не стільки з класифікації суспільних відносин (економічних, політичних тощо), скільки з матерії самого права як нормативного регулятора.

З огляду на зазначене, стає очевидним, що узагальнюючою категорією, здатною передати межі (предмет) цього дослідження як комплексу адміністративних (організаційних, управлінських) і правових аспектів прав на об'єкти інтелектуальної власності, ймовірно, є поняття «забезпечення», складовими якого слід розглядати поняття «охорона», «захист» та «правове регулювання».

Таким чином, під адміністративно-правовим забезпеченням прав на об'єкти інтелектуальної власності слід розуміти передбачену законом діяльність компетентних органів державної влади або інших суб'єктів, яким делеговано (надано чинним законодавством право) повноваження щодо охорони, захисту та комплексного нормативно-правового регулювання відповідних соціальних відносин, які виникають під час реалізації прав у цій сфері.

Адміністративно-правове забезпечення прав на об'єкти інтелектуальної власності реалізується завдяки дії засобів державного впливу, для яких є характерним наявність правової форми, а також особливий характер їх прояву як під час встановлення правової норми, так і у правозастосовній діяльності. Компетентний орган державної влади у процесі своєї нормотворчої діяльності визначає особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів відповідних правовідносин. Водночас адміністративно-правове регулювання здійснюється і за допомогою вчинення певних юридично значущих дій, зокрема, видання індивідуальних актів

управління, оформлення патентів, свідоцтв тощо. Така діяльність має на меті забезпечення охорони та захисту інтелектуальної власності як форм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Список використаної літератури

1. Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII «Про авторське право і суміжні права» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 13. — Ст. 64.
2. *Запорожець І.Г.* Адміністративно-правові засади управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Запорожець Ірина Григорівна. — Харків, 2006. — 201 с.
3. *Антимонов Б.С.* Авторское право / Б.С. Антимонов, Е.А. Флейшиц. — М. : Юрид. л-ра, 1957. — 280 с.
4. *Борохович Л.* Ваша интеллектуальная собственность / Борохович Л., Монастырская А., Трохова М. — СПб : Питер, 2001. — 416 с.
5. *Цивільний кодекс України* : станом на 19 червня 2003 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
6. *Право інтелектуальної власності.* Академічний курс : підруч. для студ. вищих навч. закл. / [Орлюк О.П., Андросчук Г.О., Бутнік-Сіверський О.Б. та ін.] ; за ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 696 с.
7. *Кейзеров Н.М.* Об особенностях и некоторых проблемах правовой защиты интеллектуальной собственности» / Н.М. Кейзеров // Советское государство и право. — 1990. — № 10. — С. 90—97.
8. *Шишка Р.Б.* Охрана права интеллектуальной собственности: авторсько-правовий аспект : моногр. / Р.Б. Шишка. — Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. — 368 с.
9. *Кубах А.І.* Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / А.І. Кубах. — Харків : ХНАМГ, 2008. — 149 с.
10. *Грибанов В.П.* Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. — [2-е изд.]. — М. : Статут, 2001. — 412 с
11. *Андрюшин А.Г.* Интеллектуальная собственность и гражданско-правовые способы ее защиты : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Андрюшин Андрій Григорович. — Волгоград, 2006. — 206 с.
12. *Кузнєцов Ю.М.* Патентознавство та авторське право : підруч. / Ю.М. Кузнєцов. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : Кондор, 2009. — 446 с.
13. *Караванський С.* Словник синонімів української мови / Караванський С. — К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1993. — 472 с.
14. *Стукаленко О.В.* Співвідношення понять «адміністративно-правова охорона» та «адміністративно-правовий захист» [Електронний ресурс] / О.В. Стукаленко. — Одеса, 2012. — Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=46468>.
15. *Никитенко О.І.* Адміністративно-правовий захист власності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.І. Никитенко. — К., 1996. — 23 с.
16. *Шишка Р.Б.* Охрана прав субъектов интеллектуальной собственности у цивільному праві України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Шишка Роман Богданович. — Харків, 2004.
17. *Галуцько В.В.* Правова охорона власності [Електронний ресурс] / В.В. Галуцько. — Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?id=398>.
18. *Иоффе О.С.* Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР / О.С. Иоффе // Советское государство и право. — 1956. — № 2. — С. 54—60.
19. *Бахрах Д.Н.* Административное право : учебник / Д.Н. Бахрах. — М. : Изд-во БЕК, 1996. — 356 с.
20. *Базилевич В.Д.* Інтелектуальна власність : підручник / В.Д. Базилевич. — [2-ге вид.]. — К. : Знання, 2008. — 431 с.
21. *Жаров В.О.* Захист права інтелектуальної власності. Захист авторського права і

суміжних прав. Захист промислової власності : навч. посіб. / В.О. Жаров. — К. : ЗАТ «Інститут інтелектуальної власності», 2003. — 64 с.

22. *Мельник О.В.* Проблемні питання стосовно захисту права інтелектуальної власності / О.В. Мельник // Митна справа. — 2003. — № 1. — С. 110—115.

23. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права : підручник [Електронний ресурс] / О.Ф. Скакун. — Харків : Консум, 2001. — 656 с. — Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-1608.html>.

УДК 343.985

Т.О. Лускатова, ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

О.В. Лускатов, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МОТИВИ ДІЙ ОСОБИ У СКЛАДІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ

Розглянуто позиції науковців щодо наявності мотивів дій злочинця як елемента у складі криміналістичної характеристики певних видів злочинів. Визначено умови, за яких така наявність може бути визнана доцільною.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елемент структури, мотиви дій злочинця, множина видів мотивів.

Рассмотрены точки зрения ученых относительно наличия мотивов действий преступника как элемента в составе криминалистической характеристики некоторых видов преступлений. Определены условия, при которых такое наличие может быть признано целесообразным.

Considered positions of scholars on the presence of motives for the offender as elements in criminological characteristics of certain types of crimes; the conditions under which such a presence could be considered appropriate.

Визначення складу криміналістичної характеристики злочинів певного виду дозволяє впорядкувати ті її елементи, котрі дослідники наповнюють сукупністю даних про встановлене ними розмаїття ознак, важливих для розслідування цих злочинів. Акумуляована в такому вигляді інформація сприяє висуненню версій у межах розслідування злочинів. Ефективність такої діяльності може суттєво зростати завдяки виявленню зв'язків між цими ознаками. Тож спроможність криміналістичної характеристики виконувати покладені на неї функції залежить від її структури.

Одні вчені вважають, що перелік основних складових криміналістичної характеристики не є вичерпним, інші пропонують цей перелік як остаточно визначений, але з дещо ширшою системою елементів, допускаючи можливість коригування (збільшення чи зменшення) залежно від виду вчиненого діяння. Мотиви дій злочинця науковці здебільшого не відносять до числа найважливіших складових криміналістичної характеристики, але й не відкидають їх взагалі, тому питання щодо місця мотивів дій злочинця у зазначеній конструкції та умов, за яких це місце можна посісти, має певний ступінь актуальності.

Проблему внесення мотивів дій злочинця до складу криміналістичної характеристики досліджували О.Я. Баєв, О.В. Беспечний, О.Ю. Булулуков, В.Г. Дрозд, В.Ф. Єрмолович, В.П. Лавров, І.М. Лузгін, І.Ф. Пантелєєв, С.О. Сафронов, В.В. Тищенко, А.В. Шмонін, О.О. Ексархопуло, М.П. Яблоков та інші вчені.

Метою цієї статті є аналіз позицій науковців щодо наявності мотивів дій злочинця як елемента у складі криміналістичної характеристики окремих видів діянь і визначення умов, за яких така наявність може бути визнана доцільною.

Вчені визначають мотив (від лат. *movere* — надавати руху, штовхати) як психічне переживання, що спонукає людину та визначає вибір нею дій [9, с. 69]. Важливим є питання щодо того, наскільки він, будучи прихованою, внутрішньою характеристикою особистості, здатен проявлятися назовні та характеризувати її певні риси, що може бути використано в інтересах розслідування.

На думку В.О. Волинського, поведінкові, психологічні ознаки злочинця відображаються у вигляді не лише ідеальних, але й матеріальних слідів злочинів у матеріальній обстановці, що достовірно відображає ознаки та властивості особи, яка вчинила злочин [6, с. 183]. Мотив злочину доволі часто відображається у способі, що як зовнішній бік події виступає перед слідчим здебільшого на початку розслідування [5, с. 27]. Відповідні тим чи іншим мотивам діяння, їх характер, слідова картина, предмет посягання, особа жертви дозволяють, як вважає В.І. Алексейчук, висувати припущення про інтереси, потреби злочинця, які, у свою чергу, можуть бути пов'язані з його належністю до певної статевої, вікової, професійної групи тощо [1, с. 135]. В.С. Бурданова та В.М. Биков зазначають, що для висунення версій стосовно винної особи значний інтерес становлять зв'язки потерпілої особи за місцем проживання, що мали конфліктний характер, а отже, потрібно з'ясувати причини сварок, можливі мотиви вчинення злочину [4, с. 11]. Науковці не висловлюються щодо місця мотивів у складі криміналістичної характеристики злочинів, але вказують на низку пов'язаних з ними обставин діяння (слідів, способу, предмета посягання, особи злочинця тощо), які вчені зазвичай вносять як елементи до зазначеної наукової категорії. Зокрема, М.В. Салтевський, порівнявши позиції багатьох науковців щодо структури криміналістичної характеристики, встановив, що вони здебільшого описують предмет безпосереднього посягання, спосіб вчинення злочину в широкому розумінні, типову обстановку — «слідову картину» в широкій інтерпретації, а також особу злочинця [19, с. 419].

Зазначені думки вчених можуть опосередковано підтверджувати можливість внесення мотиву до складу криміналістичної характеристики злочинів, оскільки останню використовують для побудови версій під час розслідування, тому доцільно розглянути позиції науковців, що прямо висловлюються стосовно аналізованого питання.

На думку І.Ф. Пантелєєва, елементом криміналістичної характеристики злочинів слугують узагальнені дані щодо найбільш розповсюджених мотивів і цілей їх вчинення. Інформацію щодо них використовують для висунення версій стосовно суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину, а також для організації цілеспрямованого пошуку злочинця [11, с. 466—467]. На думку А.В. Шмоніна, мотив у складі криміналістичної характеристики визначає вибір відповідного предмета посягання, способу впливу на нього [27, с. 185]. Стосовно мотивів поведінки злочинця як елемента зазначеної наукової категорії висловлювалися і В.В. Тищенко [26, с. 60], О.О. Ексархопуло [28, с. 269] та В.Ф. Єрмолович [8, с. 216—218].

Окремі вчені, зокрема М.П. Яблоков [13, с. 37—38], вказують на наявність мотивів злочину лише у складі криміналістичних характеристик окремих її видів. Цю думку поділяє і О.Н. Колісниченко, акцентуючи увагу на тому, що для розроблення зв'язку «мотив — злочинець» має бути вірогідна множина мотивів [24, с. 41].

Практичне значення криміналістичної характеристики злочину, як зазначає В.В. Тищенко, зумовлено тим, що під час розслідування певного злочину вона є базою для висунення слідчих версій про коло осіб, серед яких потрібно шукати винну особу, про особу злочинця як таку та інші обставини розслідуваного злочину (цілі, мотиви, способи, місце, час тощо) [26, с. 53]. На думку В.П. Бахіна, до складу криміналістичної характеристики як практичного інструменту розслідування, а не наукової категорії криміналістики мають належати лише ті елементи, що вирізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю [2, с. 184].

Отже, спираючись на зазначені вище позиції І.Ф. Пантелєєва, О.Н. Колісниченка та інших вчених, можна констатувати, що з огляду на службову функцію криміналістичної характеристики мотиви дій особи як елемент у її складі мають представляти собою узагальнені дані про різні види мотивації суб'єктів при вчиненні злочинів певного виду. У кримінальному законі описано низку діянь, де мотив априорі є більш зрозумілим і визначеним, наприклад, корисливим — у разі вчинення посягань проти власності, хуліганським — у разі порушення громадського порядку тощо. Тому, формуючи криміналістичні характеристики злочинів, під час вчинення яких у злочинців майже немає одночасно одного або кількох мотивів до дій (з доволі широкої низки потенційно можливих), вчені не мають змоги виявити кореляційні зв'язки між цим елементом криміналістичної характеристики (мотивами дій злочинця) та іншими її елементами.

Водночас результати досліджень науковцями різних видів злочинів проти здоров'я особи свідчать про наявність певного розмаїття мотивів їх учинення. При цьому більшість вчених із числа тих, котрі вирішували проблему формування структури криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень (або спричинення шкоди здоров'ю), внесли до неї мотиви злочину [14, с. 579; 22, с. 189—190; 23, с. 17; 21, с. 13; 3, с. 36; 7, с. 13].

З метою з'ясування питання щодо того, наскільки сукупність даних про різні мотиви вчинення зазначених видів злочинів у складі їх криміналістичних характеристик здатна сприяти встановленню злочинця, виконуючи розшукову функцію, доцільно проаналізувати відповідні позиції науковців.

На думку І.М. Лузгіна, мотивами спричинення тілесних ушкоджень є: хуліганський, з помсти, на ґрунті систематичних побутових сварок [12, с. 318]. Інші вчені також дотримуються думки, що вагому частину тілесних ушкоджень спричиняють на побутовому ґрунті [10, с. 457]. Цю позицію в частині досліджуваної категорії злочинів опосередковано підтверджують результати вивчення кримінальних справ (з огляду на те, що значну їх частину (61,7 %) учиняють на власній території (у квартирі, домоволодінні, гаражі тощо)).

Загалом вчені дещо розширюють коло мотивів учинення злочинів проти здоров'я особи. Зокрема, М.І. Скригонюк вважає такими хуліганські спонукання, користь, ворожнечу, а у разі вчинення діяння на замовлення — помсту, конкуренцію, заздрість, ревності [23, с. 296]. Крім зазначених, серед мотивів спричинення

шкоди здоров'ю вчені називають ненависть на національному, расовому чи релігійному ґрунті [18, с. 290; 15, с. 281].

В.В. Логінова, опираючись на результати вивчення матеріалів кримінальних справ щодо заподіяння тілесних ушкоджень, зазначає, що неприязні відносини між винною особою та потерпілою особою можуть виникати внаслідок неправильної чи аморальної поведінки останньої, ревнощів, незгоди з приводу належності матеріальних цінностей тощо. Крім зазначених, типовими мотивами заподіяння тілесних ушкоджень жінками є психологічна обстановка, що утворилась внаслідок поведінки потерпілої особи (постійні образи, побиття, у тому числі дітей, зради, безпідставні підозри, тяжкий матеріальний стан з вини потерпілої особи тощо) [16, с. 204—205].

Як свідчить аналіз, вчені наводять доволі різні мотиви вчинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

На думку В.П. Лаврова, типовими мотивами спричинення шкоди здоров'ю є особисті неприязні відносини між злочинцем і потерпілою особою (80,5 % випадків), що виникають під час сварки, бійки або у зв'язку з веденням спільної комерційної діяльності; на другому місці — хуліганські спонукання; значно рідше (2—4 %) — ревнощі, помста, расова, національна чи релігійна ненависть [14, с. 580]. За результатами дослідження Є.Г. Сахарової мотивами заподіяння шкоди здоров'ю потерпілих осіб є особистісні неприязні стосунки, що виникли внаслідок сварки, бійки (43,6 %) чи з інших причин (36,9%), рідше — хуліганські спонукання (10,9 %), ревнощі (3,9 %), помста (2,6 %), расова та релігійна ненависть (2,1 %) [22, с. 37]. Схожі мотиви таких злочинів називає і О.В. Беспечний. На його думку, учинення злочинів, пов'язаних зі спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю, здебільшого (у 86,6 % випадків) відбувається внаслідок неприязних відносин між злочинцем та жертвою, основою формування яких є незгода щодо належності матеріальних благ і користування ними, суперечності з інших питань, ревнощі, неправомірні чи аморальні дії потерпілої особи, образа з її боку тощо. Крім цього, науковець називає й інші мотиви: корисливий (7,1 %), помста (2,2 %), хуліганський (4,1 %), що є найбільш характерним для осіб віком до 20 років і його практично немає у жінок, які вчиняють злочин під впливом важкої психологічної обстановки (приниження, образи, тяжкий матеріальний стан), що склалася та довгий час триває з вини потерпілої особи [3, с. 64—67].

Водночас, С.О. Сафронов наводить дещо іншу ієрархічну структуру типових мотивів умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: помста (31,7 %), неприязнь (11 %), жорстокість (10,5 %), злість (9 %), ревнощі (8,5 %), користь (3,2 %) [20, с. 6]. В.Г. Дрозд за результатами вивчення кримінальних справ дійшла висновку, що умисні тяжкі тілесні ушкодження спричиняють переважно з хуліганських мотивів (31,5 %), а також через ревнощі (18,5 %), з помсти (17,8 %), користі (13,0 %), через конкуренцію (6,2 %), ворожнечу (6,2 %) та через інші обставини (7,5 %) [17, с. 8].

За результатами дослідження, проведеного О.В. Юровських, мотивами умисного спричинення тяжкої шкоди здоров'ю, що призвело до смерті потерпілої особи, є хуліганські спонукання (30 % випадків), помста за правомірні та етичні дії потерпілої особи (18 %), помста за аморальні чи неправомірні дії потерпілої особи (13 %), ревнощі (14 %), заздрість (5 %), користь (5 %), страх (4 %), інші мотиви (11 %) [29, с. 61].

Водночас респонденти розставляють мотиви вчинення тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких настала смерть потерпілої особи, у такій ієрархічній послідовності: хуліганські мотиви (31 %), ревнощі (21 %), користь (20 %), ворожнеча (16 %), помста (9 %), страх (3 %).

Згідно з матеріалами кримінальних справ ця послідовність виглядає так: ворожнеча до жертви (64,6 %), користь (13 %), хуліганські мотиви (10,1 %), ревнощі (6,1 %), помста (4 %), страх (2,2 %).

При цьому вчинки жінок, крім хуліганських мотивів, про що вже йшлося вище, позбавлені ще й корисливих мотивів (що також підтверджують результати досліджень О.В. Беспечною та В.В. Логінової), і це можна використовувати під час висунення версій стосовно особи злочинця. В їхніх вчинках переважають ворожнеча, рідше — ревнощі (0,7 %), помста (0,7 %), страх (0,7 %) (у чоловіків така мотивація відповідно становить 5,4 %, 3,2 %, 1,4 %, а також 55,7 % — ворожнеча, 13 % — користь, 10,1 % — хуліганські мотиви).

Наявні суттєві розбіжності у кількісних показниках, отриманих дослідниками щодо мотивів учинення тілесних ушкоджень, ймовірніше, пов'язані, з одного боку, з різним ступенем їх тяжкості, а з іншого — з неоднаковою кваліфікацією злочинів слідчими, які їх розслідували та зафіксували результат кваліфікації у матеріалах справи, а також з правоохоронцями, яких анкетували, тощо. Крім того, як зазначає С.О. Сафронов, винні особи зазвичай приховують наявність у них окремих мотивів (корисливого, помсти, хуліганського), «вуалюючи» їх іншими (за винятком осіб, які вчинили діяння через неприязнь чи ревнощі і які зазвичай не приховують своїх мотивів) [21, с. 18]. Напевно, доцільно розглядати й вплив чинника випадковості, оскільки відбір кримінальних справ для вивчення проводиться довільно, а отже, завжди існує імовірність певної похибки.

Складність визначення мотиву в діях певної людини може бути зумовлена наявністю одночасно кількох їх різновидів або поступовим переходом від однієї мотивації до іншої. На думку С.А. Тарарухіна, той самий мотив може породжувати відмінні за формою та змістом вчинки й залежно від цього по-різному оцінюватися. Безпосередня мотивація вчинку переважно розкриває лише частину його соціально-психологічних джерел (наприклад, вбивство через помсту може бути спричинено розлюченням з ревнощів, зведенням власних рахунків тощо) [25, с. 89].

Як підсумок слід зазначити, що мотиви дій злочинця як такі, що мають пошукове значення за наявності достатньої кількості їх різновидів, необхідно досліджувати у складі криміналістичних характеристик певних видів злочинів.

Подальші дослідження можуть бути проведені для додаткового уточнення пошукових можливостей даних щодо мотивів через виявлення кореляційних зв'язків між ними та іншими елементами у складі криміналістичних характеристик певних видів злочинів.

Список використаної літератури

1. *Алексейчук В.І.* Криміналістичні засоби діагностики особи невідомого злочинця під час огляду місця події / В.І. Алексейчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збір. наук. праць. — 2009. — Вип. 9. — С. 132—138.

2. *Бахин В.П.* Криминалистика: проблемы и мнения (1962—2002) / В.П. Бахин. — К., 2002. — 268 с.

3. *Беспечный О.В.* Теоретические и практические проблемы расследования преступлений, связанных с причинением тяжкого вреда здоровью: дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Беспечный Олег Васильевич. — Барнаул, 2003. — 241 с.
4. *Бурданова В.С.* Виктимологические аспекты криминалистики / В.С. Бурданова, В.М. Быков. — Ташкент : НИИРИО, 1981. — 80 с.
5. *Васильев А.Н.* Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. — М. : ЛексЭст, 2002. — 76 с.
6. *Волинский В.А.* Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек / В.А. Волинский. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. — 311 с.
7. *Дрозд В.Г.* Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.Г. Дрозд. — К., 2009. — 17 с.
8. *Ермолович В.Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. — Мн. : Амалфея, 2001. — 304 с.
9. *Коновалова В.О.* Юридична психологія. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. — 424 с.
10. *Криминалистика* / [Аленичев П.Н., Белкин Р.С., Лившиц Е.М. и др.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : Юрид. л-ра, 1974. — 672 с.
11. *Криминалистика : учебник* / [под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова]. — М. : Юрид. л-ра, 1988. — 672 с.
12. *Криминалистика : учеб. для выс. учеб. завед. МВД СССР* / [под ред. Белкина Р.С., Лаврова В.П., Лузгина И.М.]. — М. : Выс. юрид. заоч. шк. МВД СССР, 1988. — 455 с.
13. *Криминалистика : учебник* / [отв. ред. Н.П. Яблоков]. — 2-е изд. перераб. и доп. — М. : Юристь, 2001. — 718 с.
14. *Криминалистика : учеб. для студ. вузов* / [под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова]. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2008. — 943 с.
15. *Криміналістика* : навч. посіб. / [за заг. ред. Є.В. Пряхіна]. — Львів : ЛьвДУВС, 2010. — 540 с.
16. *Логінова В.В.* Поняття та значення особи злочинця в методиці розслідування тілесних ушкоджень / В.В. Логінова // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матер. міжн. наук.-прак. конф. (м. Запоріжжя, 5 лист. 2010 р.) / Юрид. ін-т ДДУВС. — Запоріжжя, 2010. — Ч. 1. — С. 202—205.
17. *Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів* / [Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.]. — 2-ге вид. перер. і доп. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 728 с. : 49 іл.
18. *Россинская Е.Р.* Криминалистика : курс лекций / Е.Р. Россинская. — М. : НОРМА, 2003. — 432 с.
19. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
20. *Сафронов С.О.* Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.О. Сафронов. — К., 1999. — 20 с.
21. *Сафронов С.О.* Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-прак. посіб. / С.О. Сафронов. — Харків, 2003. — 175 с.
22. *Сахарова Е.Г.* Расследование причинение вреда здоровью: дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Сахарова Евгения Григорьевна. — Тюмень, 2005. — 256 с.
23. *Скригонюк М.І.* Криміналістика : підруч. / М.І. Скригонюк. — К. : Атіка, 2005. — 496 с.
24. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений* / [Лисиченко В.К., Гончаренко В.И., Салтевский М.В. и др.] ; под ред. В.К. Лисиченка. — К. : Высш. шк., 1988. — 405 с.
25. *Тарарухин С.А.* Преступное поведение. Социальные и психологические черты / С.А. Тарарухин. — М. : Юрид. л-ра, 1974. — 224 с.

26 *Тіщенко В.В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : моногр. / В.В. Тіщенко. — О. : Фенікс, 2007. — 260 с.

27. *Шмонин А.В.* Методика расследования преступлений : учеб. пособ. / А.В. Шмонин. — М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. — 464 с.

28. *Эксархопуло А.А.* Криминалистика в схемах и иллюстрациях : учеб. пособ. / А.А. Эксархопуло. — СПб. : Изд-во «Юрид. центр «Пресс», 2002. — 450 с.

29. *Юровских А.В.* Расследование умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего: дисс. ... кандидата юрид. наук. : 12.00.09 / Юровских Александр Валентинович. — Сургут, 2005. — 249 с.

УДК 343.98

Г.С. Бідняк, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА

Досліджено проблемні питання щодо структури висновку експерта, проаналізовано законодавчі акти та думки провідних науковців щодо повноти змісту висновку експерта та його оцінки під час розслідування шахрайства.

Ключові слова: судова експертиза, висновок експерта, структура висновку експерта, зміст висновку експерта.

Исследованы проблемные вопросы, касающиеся структуры заключения эксперта, проанализированы законодательные акты и позиции ведущих ученых относительно полноты содержания заключения эксперта и его оценки при расследовании мошенничества.

The article deals with problematic questions relating to the structure of the expert's conclusion. Legislation and positions of the leading scientists on the completeness of the content of the expert's conclusion and its evaluation in the investigation of fraud are analyzed.

Використання спеціальних знань у різних формах значно розширює пізнавальні можливості органів досудового розслідування та суду, дозволяє використовувати новітні науково-технічні засоби під час протидії злочинності, зокрема під час розслідування шахрайства. Однією з таких форм є проведення судової експертизи, результати якої оформлено у вигляді висновку експерта.

Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші. Останнім часом цю проблематику досліджували Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, І.В. Пиріг, Е.Б. Сімакова-Єфремян. Водночас детальнішого висвітлення потребують питання щодо структури та змісту висновку експерта під час розслідування шахрайства. Це пояснюється змінами у процесуальному законодавстві та сучасними потребами практики розслідування досліджуваної категорії злочинів.

Метою цієї статті є дослідження структури та змісту висновку експерта, а також їх значення під час розслідування шахрайства.

Як справедливо зазначає М.Г. Щербаковський, висновок експерта має розглядатися у двох аспектах. З одного боку, це письмовий акт, в якому описано

дослідницькі процедури, наведено проміжні результати та обґрунтовано кінцеві висновки. Логіка висновку експерта така, що вона відображає перебіг і результати проведеного ним дослідження. З іншого боку, це процесуальний документ, який мають складати відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства [9, с. 161]. У висновку експерта як у джерелі доказу науковець виокремлює зміст (висновок, який експерт формулює за результатами проведення дослідження та професійної оцінки фактів дійсності) і форму (висновок як процесуальний акт).

На відміну від інших видів доказів, знання, викладені у висновку експерта, мають більше гарантій достовірності. В.М. Ревака пояснює наведене твердження низкою об'єктивних чинників: неупередженістю та об'єктивністю експерта, науковим характером відомостей, які містить висновок, відображенням у висновку всього шляху формування цього знання, можливістю через іншого експерта повторно перевірити результати первісної експертизи тощо [8, с. 153]. Водночас для того, щоб фактичні дані, які є у висновку експерта, набули статусу доказу та мали безсумнівне походження, його змісту слід приділити достатньо уваги.

Згідно з нормативно-правовими актами та криміналістичною літературою висновок має таку структуру:

- вступна частина;
- дослідна або дослідницька частина;
- синтезуюча частина;
- підсумки;
- додатки (таблиці, рисунки тощо) [1; 7].

Аналіз судово-слідчої практики та результатів анкетування працівників практичних підрозділів ОВС свідчить про те, що слідчий і суддя здебільшого не заглиблюються у дослідну та синтезуючу частини висновку. Непоодинокими є випадки, коли спочатку вивчають підсумки, їх відповідність поставленим питанням та іншим доказам у провадженні, а потім звертають увагу на наявність потрібних реквізитів і дотримання інших процесуальних вимог. Такі факти було зазначено переважно у категоричних висновках, а прямо протилежні — у ймовірних висновках і висновках «не є можливим» (тобто слідчий вивчає і дослідну частину).

Також було встановлено, що під час призначення ідентифікаційних експертиз 90 % випадків слідчих цікавлять підсумки проведеного дослідження. У випадку призначення діагностичних і класифікаційних експертиз для 83 % співробітників слідчих підрозділів одержана інформація має значення для проведення розслідування.

Безперечно, слідчий оцінює висновок експерта з точки зору доказового орієнтовного чи пошукового значення. Проте він не володіє належним обсягом відповідних знань, достатніх для оцінки правильності та якості проведених досліджень, застосованих методів тощо. Як зазначає із цього приводу Н.І. Клименко, висновок експерта може мати вирішальне значення для розкриття злочину на початковому етапі розслідування, проте коли буде отримано прямі докази, висновок експерта втрачає свою цінність і його враховують лише разом з іншими доказами [2, с. 162].

Слід зазначити, що доказом у справі є весь документ у цілому, тобто весь висновок експерта з наведеними у ньому відомостями та отриманими під час експертного дослідження фактичними даними відповідно до поставлених питань. Тобто проміжні висновки та проміжні відомості самі по собі не можуть бути доказами окремо від процесуально оформленого висновку.

Проте, на думку В.М. Реваки, проміжні дані і проміжні висновки слідчий чи суд можуть використовувати без кінцевих висновків і незалежно від них, наприклад, як інформацію для ухвалення рішення про проведення слідчих дій, висунення версій тощо. Повне заперечення значення проміжних даних і висновків може призвести до невикористання важливої інформації, яку можуть містити висновки, і відомостей, які повідомляє експерт [8, с. 146].

Структура висновку експерта визначає його зміст, регламентований Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — КПК України) та підзаконними нормативно-правовими актами, що містить таку інформацію:

- коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі було проведено експертизу;
- місце і час проведення експертизи; хто був присутній під час проведення експертизи; перелік запитань, що були поставлені експертові;
- опис отриманих експертом матеріалів та які саме матеріали використав експерт;
- докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;
- обґрунтовані відповіді на кожне поставлене запитання [3, с. 56].

Також слід звернути увагу на одне з найбільш дискусійних питань, яке обговорюється в експертно-слідчій практиці під час розслідування шахрайства, а саме на повноту інформації, викладеної у висновку експерта. З огляду на те, що серед шахраїв трапляються особи з високим інтелектуальним рівнем розвитку, інформація специфічного змісту, що є у дослідній частині висновку експерта, може бути використана ними у подальших злочинних цілях.

Згідно із загальними вимогами до викладення дослідної частини висновку та з метою обґрунтування кінцевих висновків, як зазначає С.П. Лапта, експерт має ретельно описати перебіг і результати дослідження, тобто спосіб виготовлення обмежених або заборонених до обігу об'єктів [4, с. 40]. А отже, слушною є його думка щодо доцільності складання одного з примірників висновку (того, який надаватимуть стороні — замовнику експертизи) у скороченому вигляді. Другий примірник має складатися у розгорнутому вигляді з докладним викладенням у дослідній частині всіх процесів, методів дослідження, ознак, на яких ґрунтується висновок. Такий примірник має зберігатися в архіві експертної установи, де у разі потреби з ним може ознайомитися слідчий.

Слушною також є думка М.Г. Щербаковського, який вважає, що питання про те, з яким ступенем деталізації експерт має викладати перебіг проведеного дослідження, вирішується у кожному конкретному випадку окремо. Зокрема, методи, які застосовують, можна лише перелічувати, якщо вони широко відомі та апробовані експертною практикою. При цьому посилання на метод слід супроводжувати вказівкою щодо його режиму та параметрів. Якщо метод (методика) недостатньо відомий, потрібно вказувати довідкову літературу, матеріали, що фіксують його апробацію та впровадження [9, с. 168].

І.В. Пиріг аргументовано звертає увагу на консультаційну форму використання спеціальних знань [6, с. 34]. Роз'яснення експертом певних етапів дослідження дозволить слідчому отримати потрібну інформацію, уточнити окремі пункти або

розширити їх. Як свідчать результати опитування слідчих та експертів у Дніпропетровській області, вони у 79 % використовували консультації на таких етапах: перед призначенням експертизи, під час її виконання, під час підготовки додаткових матеріалів тощо.

На доцільності присутності слідчого під час виконання експертиз наголошує В.М. Махов, зазначаючи, що отримання інформації про проміжні результати дозволяє слідчому запобігти призначенню додаткових експертиз та допиту експерта [5, с. 203].

На користь скороченого варіанта висновку експерта опосередковано свідчить і наявність наглядкової справи, яку оформлюють під час проведення експертиз у державних експертних установах на кожний висновок експерта і зберігають в архіві. До практики цих установ її комплектують такими документами: облікова картка (дані про експерта, термін виконання експертизи, вид експертизи тощо), копія постанови про призначення експертизи (ухвали або заяви), опис об'єктів і речових доказів, договір на проведення досліджень (випробувань), протокол проведення дослідження, копія висновку експертизи (копія супровідного листа, копія рахунку за проведені дослідження), дані первинних спостережень, лист переговорів з ініціаторами щодо проведення досліджень (випробувань), інші документи за потреби.

Крім того, згідно з кримінальним процесуальним законодавством кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. Також суд має право призначити одночасний допит двох експертів для з'ясування причин розбіжностей у висновках (допитувати експертів, залучених для проведення експертизи, може як сторона захисту, так і сторона обвинувачення). Маючи відомості про допитуваного експерта, суд і сторони кримінального провадження можуть об'єктивно оцінити надані ним висновки та його кваліфікацію.

Відповідно до КПК України експерт у своєму висновку має право зазначити відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких сторона-замовник не ставила запитань. Як приклад, експерт НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області виконав техніко-криміналістичну експертизу, призначену у межах кримінального провадження за фактом шахрайства з фінансовими ресурсами. На вирішення експертизи було винесено питання стосовно відбитків печатки на наданому договорі. Під час їх дослідження експерт звернув увагу на підпис, виконаний від імені бухгалтера, і встановив, що він виконаний шляхом перемальовування на просвіт. Експерт вказав на це у висновку, завдяки чому було розширено доказову базу, а процесуальний статус бухгалтера змінився зі свідка на підозрювану особу.

Непоодинокими є випадки, коли слідчий сам робить певні висновки, аналізуючи наявні ознаки та відомості. Але без оцінки експерта і його наукового тлумачення на основі спеціальних знань їх не можна обґрунтувати та використовувати як докази.

Безперечно, нове знання у висновку експерта одержано за рахунок логічної обробки вихідних даних (стан об'єктів, їх ознаки за кількісними та якісними показниками тощо) і є опосередкованим знанням. Так, під час проведення огляду місця події за фактом шахрайства у приміщенні, яке шахраї використовували як офіс,

слідчий СУ ГУМВС України в Дніпропетровській області виявив кілька договорів купівлі-продажу квартир з наявними ознаками підчищення у місцях розташування знаків дати. Виявлені ознаки він зафіксував у протоколі, призначивши у подальшому техніко-криміналістичну експертизу документів. Під час дослідження експерт виявив та зафіксував ознаки підчищення, встановив попередній зміст цифрових записів і надав наукове обґрунтування у своєму висновку.

Таким чином, для того, щоб слідчий та суд мали можливість повною мірою надати оцінку висновку експерта, вони мають володіти загальними знаннями у галузі криміналістичної експертизи. Проте лише експерт-криміналіст, ґрунтуючись на наукових, технічних чи інших спеціальних знаннях, повною мірою може визначити та застосовувати потрібні методики і методи дослідження, правильно визначити та оцінити ознаки і сформулювати висновки. Застосування слідчими чи судом процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань (таких як консультаційна допомога, допит експерта, присутність під час проведення експертизи тощо) допоможе правильно оцінити висновок експерта та використати його як джерело доказів, а фактичні дані, які в ньому є, — як докази.

Список використаної літератури

1. *Інструкція* про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 02.01.2013 за № 1/22533.
2. *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.
3. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — Харків : Одиссей, 2012. — 360 с.
4. *Лапта С.П.* Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Лапта Сергій Павлович. — Харків, 2006. — 234 с.
5. *Махов В.Н.* Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В.Н. Махов. — М. : Изд-во РУДН, 2000. — 296 с.
6. *Пиріг І.В.* Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. — 312 с.
7. *Про судову експертизу* : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
8. *Ревака В.М.* Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Ревака Віктор Миколайович. — Харків, 2006. — 202 с.
9. *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-прак. пособ. / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Эспада, 2005. — 544 с.

УДК 343.98:343.347

О.Г. Гук, ад'юнкт кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ОБІГУ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО НОРМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Висвітлено криміналістичні аспекти розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів в умовах євроінтеграції. Окреслено прогалини в українському законодавстві у сфері виготовлення, обігу та фальсифікації лікарських засобів, які потребують законодавчого вирішення. Визначено основні засади профілактики злочинів у цій сфері.

Ключові слова: фальсифікація, лікарські засоби, обіг фальсифікованих лікарських засобів, Європейський Союз, розслідування, профілактика.

Освещены криминалистические аспекты расследования фальсификации лекарственных средств и оборота фальсифицированных лекарственных средств в условиях евроинтеграции. Очерчены пробелы в украинском законодательстве в сфере изготовления, оборота и фальсификации лекарственных средств, которые требуют законодательного решения. Определены основные принципы профилактики преступлений в этой сфере.

The article is devoted to investigating the characteristics of falsification of medicines and counterfeit medicines in terms of European integration. The article highlights gaps Ukrainian legislation on the manufacture, trafficking and falsification of medicines that need to be addressed by the legislature. The basic principles of crime prevention in this area.

Приведення вітчизняного законодавства до європейських стандартів сьогодні є одним з найважливіших завдань нашої держави. Зрозуміло, що цей процес не може оминати і сфери захисту здоров'я населення (одного з основних прав людини згідно зі ст. 49 Конституції України), зокрема обігу лікарських засобів та контролю за їх якістю.

Нині лише поодинокі кримінальні провадження завершуються у суді обвинувальним вироком. Більшості фальсифікаторів вдається уникнути відповідальності, а отже, удосконалення державної політики у сфері фальсифікації лікарських засобів, визначення шляхів посилення державно-правової протидії цим явищам є доволі актуальним.

Актуальність цієї проблеми підтверджується і ступенем її наукового розроблення. Окремі питання з тематики, про яку йдеться, розглядали О. Блавацька, Н. Бєнюх, В. Бакобко, І. Герасименко, З. Гладун, О. Гуєв, О. Дигун, І. Дутчак, І. Кириченко, А. Мохов, Ю. Новиков, В. Пашков, В. Фисюн, Ю. Шиповіч.

Проте ці дослідження проведено у минулі роки, ґрунтовних же досліджень після 2011 року (коли було встановлено кримінальну відповідальність за фальсифікацію лікарських засобів) не проводили взагалі (є лише певне збільшення кількості публікацій у засобах масової інформації).

Метою статті є дослідження питання щодо фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів в умовах адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу.

Сьогодні діяльність фармацевтичного сектору регулює Закон України від 1996 року «Про лікарські засоби», спрямований на забезпечення доступу населення до ефективних та якісних ліків, своєчасне надання об'єктивної та доступної інформації про них.

В Європейському Союзі цю сферу діяльності регулює велика кількість нормативних актів, вивчення яких може бути використано як позитивний досвід її нормативно-правового регулювання [1, с. 120].

Гармонізація вітчизняної нормативно-правової бази обігу лікарських засобів і медичних виробів із законодавством Європейського Союзу, що є ключовим напрямом розвитку регуляторної політики України у фармацевтичній сфері [2, с. 343], передбачає:

- розвиток європейської моделі ліцензування імпорту лікарських засобів в Україні;
- впровадження автоматизованої системи обігу лікарських засобів за допомогою нанесення індивідуального маркування на упаковки;
- розвиток системи ринкового нагляду у сфері обігу медичних виробів;
- впровадження кримінальної відповідальності за фальсифікацію та незаконний обіг лікарських засобів [3].

Упродовж останніх років Державна служба України з лікарських засобів вжила таких заходів для імплементації вітчизняного законодавства до європейського:

- реалізовано вимоги належної виробничої практики (GMP) та належної практики дистрибуції (GDP) лікарських засобів;
- створено та успішно функціонують GMP- і GDP-інспекції;
- впроваджуються сучасні методи підготовки інспекторів GMP, навчальний процес забезпечують провідні європейські фахівці;
- Державну службу України з лікарських засобів приєднано до Системи сертифікації якості вітчизняних ліків для міжнародної торгівлі Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі — ВООЗ), що покликано сприяти спрощенню їх допуску на зарубіжні ринки;
- з 01.01.2011 р. Державна служба України з лікарських засобів стала повноправним членом Міжнародної системи співробітництва фармацевтичних інспекцій (PIC/S), яка об'єднує регулюючі органи країн з жорсткою регуляторною системою (крім України — єдиної з країн СНД, прийнятої до цієї організації). До неї входять лише країни ЄС і ще кілька розвинених країн світу [4, с. 111].

Крім того, було прийнято Закон України від 04.07.2012 р. «Про внесення змін

до деяких законів України щодо ліцензування імпорту лікарських засобів та визначення терміна «активний фармацевтичний інгредієнт». Ці зміни (що набули чинності з 01.03.2013 р.) стосуються внесення до переліку видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, імпорту лікарських засобів, вимог щодо наявності під час увезення лікарських засобів ліцензії на імпорт лікарських засобів, а під час реалізації — сертифіката якості для імпортованих лікарських засобів [5, с. 103] (у 2013 році ліцензії отримали 5 найбільших дистриб'юторів України, які охоплюють поставками 90 % аптечних і лікувальних закладів країни: «БадМ», «Оптима-фарм», «Альба Україна», «Вента», «Фра-М», постачальник інсулінів — компанія «Медфарком», а також провідний постачальник психотропних ліків — Державна акціонерна компанія «Ліки України»).

Також на законодавчому рівні закріплено норми щодо реєстрації в Україні лише тих лікарських засобів, виробництво яких відповідає вимогам GMP (ввезення ліків, виробництво яких не відповідає цим нормам, заборонено з 15.02.2013 р.).

20 листопада 2012 року набрав чинності Закон України від 16.10.2012 р. № 5441-VI «Про приєднання України до Конвенції про розробку Європейської фармакопеї із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу до неї». Цим Законом завершилася процедура ратифікації Конвенції нашою державою (Конвенція розроблена Радою Європи для затвердження єдиних стандартів якості лікарських засобів й узгодження специфікацій лікарських речовин, важливих для країн Європи, і для поступового створення спільної фармакопеї для зацікавлених країн). Відтоді Україна набула статусу повноправного члена (ставши 38-м членом) Європейської Фармакопейної Комісії з правом голосу. Ратифікація Конвенції Україною свідчить про прагнення долучитися до офіційних європейських стандартів, поділитися власними знаннями та досвідом і взяти участь у розвитку європейських стандартів якості лікарських засобів.

Відтепер методи контролю якості мають відповідати вимогам або Європейської Фармакопеї, або Державної Фармакопеї України (ДФУ — правовий документ, що містить загальні вимоги до ліків, методики контролю їх якості; при цьому вимоги, які висувають до ліків, є обов'язковими для всіх підприємств та установ України незалежно від їх форми власності, що виготовляють, зберігають, контролюють і застосовують лікарські засоби).

Україна стала першою країною, яка ратифікувала Конвенцію Ради Європи про протидію фальсифікації лікарських засобів та аналогічним злочинам, що несуть загрозу суспільному здоров'ю (Конвенція Медікрайм), та першою країною на пострадянському просторі, яка ввела кримінальну відповідальність за фальсифікацію ліків [6]. Так, ст. 3211 Кримінального кодексу України «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» (тобто виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту фальсифікованих лікарських засобів або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів) передбачає позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією фальсифікованих лікарських засобів, сировини та обладнання для їх виготовлення.

Важливість кроків, які робить Україна на шляху протидії фальсифікації лікарських засобів і які ще має зробити, підсилюється сьогодишньою активною конкуренцією на вітчизняному фармацевтичному ринку, який стає все привабливішим, у тому числі й для іноземних компаній. Тільки за минулий рік український фармакологічний

ринок виріс на 15 %, і його обсяг досяг 34,2 млрд грн. Стіжке зростання демонструє й вітчизняна фармацевтична галузь: у 2012 році українські підприємства реалізували на внутрішньому ринку на 16,7 % продукції більше, ніж у 2011 році, продавши ліків на 9,7 млрд грн. А за підсумками 2013 року у грошовому еквіваленті випущено фармакологічної продукції вітчизняного виробництва на 32 % більше. Зрозуміло, що за такого стану справ має бути чіткий механізм його контролю.

Безперечно, приєднання України до європейської системи з контролю за якістю лікарських засобів сприятиме не лише підвищенню якості українських ліків і насиченню ними внутрішнього ринку, а й збільшенню експорту української фармакологічної галузі [7].

Згідно з інформацією ВООЗ близько 10 % лікарських засобів, що перебувають в обігу в усьому світі, є фальсифікатами, щорічний збиток від їх продажу становить 12 млрд євро (найбільш великими ринками обігу фальсифікованої продукції є ринки країн Африки, Латинської Америки, Південно-Східної Азії, Китаю та Росії). Найчастіше фальсифікують лікарські засоби у скляних флаконах. Серед найпоширеніших заходів боротьби з фальсифікацією лікарських засобів — нанесення написів за допомогою спеціальних чорнил, міток радіочастотної ідентифікації (Radio Frequency Identification — RFID), лазерне гравірування. Однак, попри значне поширення цих технологій, вони не позбавлені певних недоліків. Так, чорнильні мітки легко стираються, лазерне гравірування викликає появу мікротріщин на склі, що призводить до підвищення ризику порушення цілісності флаконів під час транспортування. А широке впровадження системи RFID, що потребує встановлення в усіх аптечних закладах спеціальних зчитувальних пристроїв, пропонуване Управлінням з контролю за харчовими продуктами і лікарськими засобами США (Food and Drug Administration), як головний захід боротьби з підробкою лікарських засобів є доволі витратною процедурою.

У межах реалізації Сьомої рамкової програми ЄС з наукових досліджень і розвитку технологій (потужного інструменту реалізації науково-технічної політики ЄС) було представлено нову технологію лазерного гравірування по склу, яку згідно з повідомленням Єврокомісії успішно упроваджено у 4-х країнах: Бельгії, Франції, Італії, Великобританії. З метою протидії фальсифікації лікарських засобів ця система підповерхневого швидкого внутрішнього гравірування і зчитування (SFERA) дозволяє наносити гравірування з двомірним штрих-кодом на скло (внутрішню сторону флакона), не пошкоджуючи його. При цьому гравірування є практично невидимим. За допомогою спеціальних зчитувальних пристроїв ця технологія дозволяє розпізнавати навіть найдосконаліші підробки. Гравірування наносять безпосередньо під час розфасовки лікарського засобу з достатньою для фармацевтичних виробників швидкістю — до 600 флаконів за хвилину. Як зазначає Єврокомісія, ця технологія найближчим часом має стати глобальним стандартом забезпечення безпеки лікарської продукції у країнах ЄС.

Поширенню фальшивих медикаментів з-поміж іншого сприяє доступність сучасного устаткування, зокрема поліграфічного, що дозволяє випускати підробки доволі високої якості, які зовні практично неможливо відрізнити від справжнього лікарського засобу.

Водночас можливу фальсифікацію лікарських засобів можна визначити візуально за:

- наявністю помилок у тексті етикеток (передусім у назві препарату і назві виробника), а також у відтворенні торгового знака (емблеми);
- відмінністю формату етикетки або форми пакування від оригіналу;
- низькою якістю друку;
- невідповідністю сертифіката якості виробника.

На жаль, на сьогодні не розроблено методичних рекомендацій з розслідування фальсифікації лікарських засобів та їх обігу, не написано й жодної монографії на цю тему.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що приведення національного законодавства України у відповідність із європейськими стандартами — складний, багатогранний процес. У широкому розумінні він не обмежується лише безпосередньо внесенням змін до національного законодавства чи створенням нових актів, оскільки надзвичайно важливими складовими цього процесу є імплементація та виконання адаптованого законодавства, без чого він має суто формальний характер.

Попри певні кроки, які Україна зробила упродовж останніх двох років у напрямі посилення контролю за фармацевтичною сферою, суттєвих результатів немає. Статистика лише свідчить про економічне підґрунтя — зростання попиту та продажу лікарських засобів. Однак поки що не склалася статистика щодо впровадження кримінальної відповідальності за фальсифікацію та незаконний обіг лікарських засобів. Без належного фінансування більшість прийнятих норм залишаються декларативними і не впроваджуються в щоденну діяльність.

Список використаної літератури

1. *Бенюх Н.* Фармацевтичне право — базова основа адаптації фармацевтичного сектора України до вимог Європейського Союзу / Н. Бенюх // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2006. — № 3. — С. 120—126.
2. *Бенюх Н.* Державний контроль якості лікарських засобів — важливий напрям гармонізації фармацевтичного ринку України / Н. Бенюх // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. — 1998. — 2006. — Вип. 1. — С. 342—355.
3. *Повідомлення* МОЗ стосовно реалізації механізму ліцензування імпорту лікарських засобів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.apteka.ua/article/226714>.
4. *Демчишин Н.* Удосконалення правових основ якості лікарських засобів як чинника ефективності фінансового забезпечення фармацевтичних послуг в Україні / Н. Демчишин // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 5. — С. 110—113.
5. *Пашков В.* Реформування фармацевтичного ринку: господарсько-правова політика держави / В. Пашков // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 10. — С. 101—104.
6. *Рада Європи* пропонує провести в Україні конференцію з ратифікації та імплементації Конвенції Медікрайм [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246186972&cat_id=244277212.
7. *Блавацька О.* Проблема якості та безпеки лікарських засобів. Фальсифікація та контроль якості [Електронний ресурс] / О. Блавацька. — Режим доступу : <http://www.aptekaGal.com.ua>.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.98

О.Л. Кобилянський, кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри криміналістичних експертиз
Навчально-наукового інституту підготовки
фахівців експертно-криміналістичних
підрозділів Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Розглянуто окремі положення Методики дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів, викладено проблемні питання її застосування та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: холодна зброя, методика дослідження, криміналістична експертиза, метальна холодна зброя.

Рассмотрены отдельные положения Методики исследования холодного оружия и конструктивно схожих с ним изделий, изложены проблемные вопросы его применения и пути их разрешения.

We have considered some of the Methodology for research of cold steel and structurally similar to them products of its use problematic issues and ways to resolve them.

Негативною тенденцією змін у суспільстві упродовж останніх років є збільшення легального та нелегального обігу різної зброї. Цей факт не міг не позначитися на криміногенній обстановці в країні. Основна небезпека криється в якійсій характеристиці кримінальних правопорушень (насамперед вчинених з використанням зброї), характерною особливістю яких є зухвалість: нерідко вони мають відкритий характер і найчастіше їх доводять до логічного завершення.

Особливу небезпеку становлять кримінальні правопорушення проти особи, які вчиняють з використанням холодної зброї, яка є найпоширенішою, доступною у виготовленні широкому колу осіб, зручною для прихованого носіння і несподіваного застосування.

Кваліфікація кримінально-протиправних дій здебільшого залежить від того, наскільки правильно буде встановлено групову належність предмета — речового доказу (знаряддя вчинення кримінального правопорушення) до холодної зброї, встановлення його виду (різновиду), у том числі й за способом виготовлення, а також з'ясовано його технічний стан.

Розмаїття видів і типів холодної зброї, специфіка конструкції, форми, розміри та інші характеристики кожного зразка такої зброї потребують спеціальних знань у сфері її криміналістичної оцінки. Зазначені питання зазвичай вирішують за допомогою криміналістичної експертизи холодної зброї.

Проблеми експертизи холодної зброї упродовж десятиріч були в центрі уваги науковців у галузі судової експертизи, працівників судових і правоохоронних органів.

Незважаючи на значний крок у розвитку експертизи холодної зброї, пов'язаний з прийняттям Методики дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів (далі — Методика), практика її використання свідчить, що окремі положення містять суттєві недоліки.

Отже, метою цієї статті є критичне осмислення деяких положень Методики та вирішення проблемних питань щодо її застосування.

Першим і найважливішим питанням, що потребує уваги, є визначення поняття «холодна зброя», викладене у Методиці, а саме: «холодна зброя — предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового завдання шляхом безпосередньої дії тяжких (небезпечних для життя у момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких заснована на використанні м'язової сили людини».

Це визначення можна було б прийняти як таке, що відображає всі ознаки визначального поняття, за умови виключення метальної зброї з переліку видів холодної зброї або доповнення його ознаками, що характеризують її дію. На відміну від усіх інших видів холодної зброї, дія метальної зброї заснована на використанні як м'язової сили людини, так і сили тяжіння, пружних властивостей деревини (металу, пластичної маси) або енергії скручених (розтягнутих) волокон [1, с. 119].

Наступним і не менш суперечливим є визначення поняття «метальна холодна зброя», а саме: «метальна холодна зброя — предмети та пристрої, які призначені для ураження цілі на відстані».

Критерієм визначення належності до холодної зброї є наявність у предмета (пристрою) сукупності загальних криміналістичних ознак: призначеності і придатності для неодноразового ураження цілі (п. 2.1 розділу 2 Методики). Отже, виникає колізія між певними положеннями, викладеними у Методиці, яка дозволяє відносити предмети (пристрої) до категорії метальної холодної зброї за наявності лише однієї загальної криміналістичної ознаки (призначеності), а така ознака, як придатність, яка дає змогу встановити достатність уражаючих властивостей предметів (пристроїв), вважається несуттєвою.

Помилка, закладена у визначенні цього поняття, спричинила появу у правовому полі «мін сповільненої дії», а саме можливість отримання юридично і методично правильних позитивного і негативного висновків експерта при дослідженні того самого предмета.

Для того, щоб проілюструвати наявність цієї помилки, слід провести аналіз положень Методики на прикладі дослідження простих металевих предметів — металевих ножів.

Так, відповідно до п. 4.4 розділу 4 Методики завданням дослідження є встановлення фактичних характеристик наданого на випробування предмета (пристрою) та їх порівняння з критеріями призначеності та придатності для ураження цілі. Придатність випробуваного предмета (пристрою) для ураження цілі визначають за наявністю технічної забезпеченості як окремих елементів, так і конструкції в цілому, а також за достатністю його уражаючих властивостей (п. 2.3 розділу 2 Методики). Згідно з п. 2.4 розділу 2 Методики «достатність уражаючих властивостей предметів (пристроїв), які досліджуються, визначається в результаті встановлення можливості неодноразового ураження цілі при використанні предмета (пристрою) визначеним для конкретного типу холодної зброї способом. Можливість нанесення таких ушкоджень перевіряється експериментально відповідно до встановлених цією Методикою критеріїв».

Комплекс експериментів, які проводять з метою визначення певної сукупності властивостей предметів, називається випробуванням. Вони бувають статичними і динамічними (пп. 1.1.12 розділу 1 Методики). Динамічні випробування простих металевих предметів проводять шляхом кидання в мішень у спосіб, характерний для найближчого аналогу холодної зброї. Простий металевий предмет визнають таким, що має достатні уражаючі властивості, якщо під час проведення не менш ніж десяти експериментів не виникло будь-яких пошкоджень предмета (пристрою), а глибина проникнення бойової частини в матеріал мішені сягає не менш ніж 10 мм.

Доцільно розглянути 2 приклади.

Приклад 1. Експерт не має навичок і не володіє технікою кидання металевих ножів.

У цьому випадку Методикою передбачено, що під час аналізу встановлених під час дослідження криміналістичних ознак металевих ножів визначальними є ознаки, зазначені у п. 2, 4.1, 4.3, 5 додатка 13 до Методики, а відсутність техніки кидання металевих ножів під час випробувань є суб'єктивним чинником, який не є впливовим при віднесенні бойового металевого ножа до холодної клинкової зброї (п. 6.1 додатка 1 до Методики).

Отже, якщо під час проведення експертизи буде встановлено відповідність криміналістичних ознак техніко-криміналістичним вимогам, що передбачені п. 2, 4.1, 4.3, 5 додатка 13 до Методики, експерт має право не проводити динамічних випробувань і на основі отриманих даних встановити належність предмета до бойового металевого ножа, який є клинковою холодною зброєю.

Приклад 2. Експерт має навички і володіє технікою кидання металевих ножів.

Методикою (п. 6 додатка 13 до Методики) передбачено, що «визначення достатності уражаючих властивостей ножів провадиться шляхом експериментальної перевірки міцнісних властивостей їх конструкцій у цілому при динамічних випробуваннях, які передбачені пп. 4.7.3 та 4.7.3.1 цієї Методики». Згідно з пп. 4.7.3.1 розділу 4 Методики, «якщо при контактах з мішенню простого металевого предмета виникли пошкодження уражаючого елемента (вигини, притуплення, викришування) та/або пошкодження (руйнування), внаслідок яких порушується необхідне для ураження цілі балансування предмета, досліджуваний предмет визнається таким, що не має достатніх уражаючих властивостей». Згідно з п. 2.1 розділу 2 Методики предмети (пристрої), в яких повністю або частково немає хоча

б однієї із загальних ознак (призначеність і придатність для ураження цілі), до холодної зброї не належать.

Аналізуючи наведені приклади, можна дійти висновку, що Методика дає змогу отримати два юридично і методично правильних, але протилежних категоричних висновки щодо того самого об'єкта дослідження [1, с. 120].

Експерт (*від лат. experts — досвідчений*) — це фахівець у певній галузі, який займає високий статус у послідовності: учень → стажер → спеціаліст → майстер → раціоналізатор → експерт → творець. Отже, логічно, що в експерта не може виникнути брак техніки кидання простих металевих предметів і стрільби з механічних металевих пристроїв, що убезпечить від зазначених вище ситуацій та експертних помилок.

Характеризуючи призначеність предмета (пристрою) для ураження цілі, Методика регламентує, що вона (призначеність) визначається за результатами встановлення збігу притаманної йому сукупності конструктивних ознак із сукупністю конструктивних ознак відомого різновиду холодної зброї (при порівнянні з їх певними аналогами, за які виступають натурні зразки з криміналістичних та інших колекцій, описи та зображення в офіційній довідковій і спеціальній літературі, комп'ютерних базах даних, інформаційні матеріали фірм-виробників).

Водночас говорити потрібно не про збіг, а про ступінь подібності, оскільки спосіб виготовлення холодної зброї може визначати ступінь якості та (або) одноманітності зовнішнього оформлення, конструкції та розмірів і не відповідати стандартам промислового виробництва.

Згідно з п. 2.2 розділу 2 Методики «призначеність предмета (пристрою) для ураження цілі визначається за наявністю сукупності конструктивних ознак, які дозволяють віднести його до певного різновиду холодної зброї», і до такої сукупності конструктивних ознак належать «наявність елементів певного виду, форми та розмірів, а також спосіб з'єднання елементів». Технічну забезпеченість наданого на дослідження предмета (пристрою) для ураження цілі (пп. 4.6.2.1 розділу 4 Методики) визначають шляхом встановлення наявності у нього характерної сукупності конструктивних елементів, у тому числі способу їх з'єднання. Проте говорити про спосіб з'єднання елементів предметів (пристроїв) можна лише за умови, якщо їх виготовили промисловим (заводським) способом згідно з чинними Державними стандартами або технічними умовами, і лише щодо відповідності або невідповідності їм. Отже, відповідність способу з'єднання елементів певного предмета чи пристрою передбачає технічну забезпеченість його конструкції для ураження цілі у цілому, тобто його міцнісні параметри мають бути достатніми для забезпечення використання за призначенням.

Однак при кустарному і саморобному способі виготовлення елементи предметів (пристроїв) можна з'єднувати між собою у будь-який спосіб, що забезпечує його використання за призначенням. При цьому основною вимогою до з'єднання елементів між собою є забезпечення міцності конструкції предмета у цілому, яку встановлюють під час перевірки його придатності для неодноразового ураження цілі, що є другим криміналістичним критерієм визначення холодної зброї.

Розкриваючи загальні техніко-криміналістичні вимоги до клинкової холодної зброї, автори Методики визначають кут загострення вістря клинка як кут сходження кромки леза та лінії обуха (скоса обуха) (пп. 3.2.3 розділу 3 Методики). Така характеристика цього поняття могла мати місце за умов рівнобіжності голоміней

клинка. Проте деякі конструкції клинків ножового і кинджального типів можуть мати звуження голоміней клинка до вістря, що не менше впливає на кут загострення вістря, а отже, кут загострення вістря слід встановлювати як у вертикальній, так і в горизонтальній площині за умови звуження голоміней клинка до вістря.

Не менш важливою вимогою до клинкової холодної зброї є товщина клинка. Слушною є думка розробників Методики, які віднесли цю вимогу до загальних вимог, таких, яким має відповідати клинкова холодна зброя, комбінована холодна зброя з клинком (клинками). Втім у Методиці це поняття підмінюють поняттям «товщина обуху клинка». Така підміна є хибною, оскільки клинок може або не мати обуху взагалі, або згідно з особливостями конструкції клинка його товщина буде більшою за товщину обуху.

Згідно з пп. 3.2.9 розділу 3 Методики товщина виступаючої над держакком п'яти клинка, що слугує утиком, має бути не меншою ніж 5 мм, якщо вона (п'ята) не має в перерізі клиноподібної форми. Цю загальну техніко-криміналістичну вимогу до клинкової холодної зброї у Методиці докладно не описано, і в тексті про неї нічого більше не зазначено, а отже, не зрозуміло, яка клинкова зброя має такі конструктивні особливості і як клиноподібна форма п'яти може впливати на використання зброї за призначенням. Не зазначено цю техніко-криміналістичну вимогу й у додатках до Методики, де викладено криміналістичні вимоги до деяких найбільш розповсюджених об'єктів досліджень. Крім того, виходячи з визначення поняття утику, наведеного у Методиці, виступаюча над держакком п'ята може слугувати лише «захисним пристроєм», оскільки утик є складовою частиною руків'я.

Згідно з Методикою у межах визначення технічної забезпеченості предмета (пристрою) для ураження цілі він порівнюється з аналогами (технічні характеристики, форму, розміри та конструкцію предмета (пристрою) порівнюють з технічними характеристиками, формами, розмірами та конструкцією відомих зразків холодної зброї та предметів господарсько-побутового призначення). Результатом порівняння є встановлення збігу і розбіжностей цих параметрів. Розбіжності можуть бути суттєвими і несуттєвими. Суттєвими Методика визначає такі розбіжності, що перешкоджають ураженню цілі типовим для найближчого аналогу холодної зброї способом. Водночас невизначеність поняття «несуттєві розбіжності» привносить елемент суб'єктивізму у процес дослідження.

Для встановлення достатньої для ураження цілі міцності предмета (пристрою) проводять статичні випробування, проте згідно з Методикою лише всіх короткоклинкових предметів (пристроїв), крім короткоклинкової металевий холодної зброї та довгоклинкової холодної зброї. Проте жодним чином не йдеться про дослідження предметів, які мають клинок середньої довжини [2, с. 137].

Для встановлення можливості неодноразового ураження цілі при застосуванні досліджуваного клинкового предмета (пристрою) проводять динамічні випробування типовим для найближчого аналога (аналогів) холодної зброї способом (способами). Однією з умов проведення таких випробувань шляхом нанесення колючих і рублячих ударів є максимальна їх сила. Проте особи, які проводять такі дослідження, можуть бути різної статі, мати різну фізичну підготовку і стан здоров'я на момент випробувань.

Також варто зазначити, що якщо під час нанесення колючих ударів особливих труднощів не виникає, то під час нанесення рублячих ударів постає питання про

визначення ділянки клинка, якою наноситимуть удари. Так, у додатку 14 до Методики наведено визначення частин клинкової холодної зброї, зокрема клинка, що має бойовий кінець і центр удару («місце на лезі клинка при нанесенні рублячого удару, яким досягається найбільший уражаючий ефект»). Тому у примітці до пп. 4.7.2 розділу 4 Методики варто зазначити, що рублячі удари слід наносити по ребру дошки центром удару клинка.

У п. 4.5 розділу 4 Методики визначено, «що відсутність сукупності необхідних визначальних ознак холодної зброї дозволяє віднести зразок до визначеної групи виробів господарсько-побутового призначення, які конструктивно схожі з такою зброєю». Проте до холодної зброї не належать не лише вироби, сертифіковані як вироби господарсько-побутового та виробничого призначення, а й спортивні снаряди, спеціальні засоби, конструктивно схожі на зброю. Таким чином, за відсутності у досліджуваного предмета (пристрою) сукупності необхідних визначальних ознак холодної зброї встановлення його належності не має зводитися лише до певної групи виробів господарсько-побутового призначення.

У пп. 4.6.2.2 розділу 4 Методики у межах встановлення належності предмета (пристрою) до певного класу, виду та типу серед іншого передбачено визначення (встановлення) безпечності використання предмета (пристрою), хоча у пп. 1.1.14 розділу 1 Методики як одне із визначень наведено «безпечність застосування зброї». Не регламентовано і механізму перевірки безпечності застосування зброї.

Згідно з пп. 4.7.2.1 розділу 4 Методики як мішені для нанесення колючих і рублячих ударів використовують суху соснову дошку завтовшки до 50 мм, а мінімальна глибина проникнення клинка в матеріал мішені має становити не менше ніж 10 мм. З огляду на це у Методиці слід встановити не максимально, а мінімально граничні розміри товщини мішені.

У пп. 4.7.2.2 розділу 4 Методики визначено, що якщо під час огляду клинка встановлено, що на його лезі є заводська (фабрична) заточка, кут якої становить 31° і більше, об'єкт вважають не призначеним для нанесення різаних ушкоджень і випробування не проводять. Проте не зрозуміло, чому йдеться лише про заводську (фабричну) заточку. Звичайно, виробник, конструюючи ніж, закладає параметри, які мають у подальшому визначати сферу застосування виробу, але автори Методики, встановлюючи максимальні параметри кута заточки леза клинка, заздалегідь передбачили, що предмети (пристрої), в яких повністю або частково немає хоча б однієї із загальних криміналістичних ознак, до холодної зброї не належать. Отже, незалежно від способу заточки перебільшення граничних показників кута заточки, на нашу думку, свідчить про те, що предмет (пристрій) вважається не призначеним для нанесення різаних ушкоджень.

Крім того, у пп. 4.7.2.2 розділу 4 Методики також зазначено, що якщо можна та нескладно привести об'єкт у стан, придатний для нанесення різаних ушкоджень, недоліки експериментальних зрізів не можуть вважатися достатньою підставою для висновку про непризначеність предмета (пристрою) для нанесення різаних ушкоджень. Водночас наявність на лезі клинка вигинів, викришувань, притуплень тощо жодним чином не може свідчити про непризначеність предмета (пристрою) для нанесення різаних ушкоджень, оскільки призначеність предмета (пристрою) для ураження цілі визначається за наявності сукупності конструктив-

них ознак, які дозволяють віднести його до певного різновиду холодної зброї. У цьому випадку йдеться лише про придатність предмета (пристрою) для ураження цілі.

Згідно з пп. 4.7.3.2 розділу 4 Методики динамічні випробування механічних металевих предметів (пристроїв) проводять шляхом метання снаряду (пострілів) у мішень у спосіб, характерний для найближчого аналогу холодної зброї за таких додаткових умов: дистанція — не менше ніж 5 м і не більше ніж 100 м. Не зрозуміло є регламентація нижньої межі дистанції, оскільки у п. 1.1 додатка 8 і додатку 10 до Методики зазначено, що механічні металеві пристрої визнаються холодною зброєю за умов можливості ураження цілі на значній (20 м і більше) відстані.

Не зрозуміло також, чому під час проведення динамічних випробувань механічних металевих предметів (пристроїв) не передбачено умови виникнення у процесі експериментальної стрільби дефектів (незначних деформацій, руйнування окремих фрагментів елементів об'єкта (снаряда), суттєвих деформацій, руйнування пристрою), визначених для простих металевих предметів.

Додаток 2 до Методики визначає складовими кинджалів мисливський клинок, руків'я, утик (обмежувач) на руків'ї, «який забезпечує міцне утримання ножа під час нанесення колючих ударів і безпечність застосування». Водночас у додатку 14 до Методики обмежувач визначено як деталь у вигляді металевої пластини, розташованої між клинком та руків'ям, що виступає за межі руків'я. Отже, наявною є суперечність у визначенні обмежувача. Він є окремим елементом клинкової зброї і не може бути складовим елементом руків'я. Не зрозумілим є і використання терміна «ніж» у визначенні складових елементів кинджалів.

Згідно з п. 4.8 додатка 2 до Методики руків'я мисливських кинджалів мають забезпечувати безпечність під час їх використання. Тобто можна дійти висновку, що під час використання мисливських кинджалів не за основним їх призначенням руків'я мають забезпечувати безпечність, а при використанні згідно з їх основним призначенням такої вимоги не висувають, що виходить за межі логіки. Таку саму невідповідність спостерігаємо і в інших додатках до Методики (п. 4.11 додатка 1, п. 4.10 додатка 3, п. 4.8 додатка 4, п. 4.7 додатка 5) [2, с. 138].

Відповідно до п. 4.3 додатка 2 до Методики «кинджали мисливські повинні мати симетричну дволезну форму клинка з гострим бойовим кінцем або вістрям». У цьому визначенні є неточність, а саме у кинджалів повинні бути гострими і бойовий кінець, і вістря. Кинджалом є контактна клинкова холодна зброя колюче-ріжучої дії, що має короткий або середній, прямий або вигнутий дволезний клинок. Холодна зброя колюче-ріжучої дії має бойову частину, призначену для нанесення колото-різаних ушкоджень. Тобто бойова частина кинджалу повинна мати уражаючі властивості, що забезпечують його використання за призначенням (колоти і різати).

У Методиці немає також критеріїв оцінки достатності щільності та міцності з'єднання клинка з руків'ям, про які йдеться у п. 4.2 додатка 4 та додатку 6.

Згідно з п. 1.1 додатка 6 до Методики «ножі туристичні є різновидом ножів господарсько-побутового призначення і до холодної клинкової зброї не належать». Тобто можна дійти висновку, що туристичні ножі належать до якогось іншого різновиду холодної зброї, а отже, у визначенні цього пункту слід виключити слово «клинкової», що позбавить його подвійного тлумачення.

Відповідно до п. 1.1 додатка 13 до Методики бойові металеві ножі є різновидом холодної клинкової зброї. Водночас за визначенням, наведеним у пп. 1.4.1.6 додатка 14 до Методики, металевий ніж — «металева клинкова холодна зброя колюче-ріжучої дії, що має короткий однолезний (або дволезний) клинок, центр ваги якого знаходиться посередині ножа чи зміщений до вістря». Тобто бойовий металевий ніж є різновидом холодної клинкової зброї, а металевий ніж — металевий клинкова холодна зброя, що, по суті, є нелогічним.

Додаток 14 до Методики (п. 1.1), в якому регламентовано терміни та визначення, що використовують під час проведення експертизи холодної зброї, та наведено визначення типів холодної зброї, містить визначення предметів, які не є холодною зброєю.

Проблематичним є також питання про віднесення до холодної металеві зброї арбалетів або луків, якщо їх надали на дослідження без стріл або у випадку, коли конструкція наданих стріл свідчить про їх призначення не для ураження цілі, а для тренувань або виконання інших завдань.

Не позбавлені суперечностей з Методикою і методичні листи ДНДЕКЦ МВС України, рекомендовані для використання у практичній діяльності працівників підрозділів Експертної служби МВС України. Зокрема, у методичному листі «Особливості дослідження сюрікенів та конструктивно схожих з ними виробів» (ДНДЕКЦ МВС України, 2013 р.) наведено різні визначення поняття «сюрікен». У зазначених матеріалах є й інша суперечлива інформація. Так, суперечливою є і відстань, з якої потрібно кидати предмет у мішень (3, 4 м), та глибина проникнення у мішень (не менше ніж 8 мм). Крім того, у Методиці немає інформації стосовно дослідження сюрікенів, а також стосовно того, що кут загострення вістря бойових частин сюрікенів має бути не більше ніж 70°.

Отже, проведений аналіз свідчить про наявність у чинній Методиці певних неточностей і суперечностей, що потребує проведення наукових досліджень з метою подальшого її вдосконалення.

Список використаної літератури

1. *Кобилянський О.Л.* Проблемні аспекти експертизи холодної зброї / О.Л. Кобилянський, А.О. Малікова // Актуальні питання судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень : матер. круг. столу. — Ч. 2. — К. : ННПФЕКП НАВС, 2013. — С. 118—125.

2. *Кобилянський О.Л.* Проблемні аспекти експертизи холодної зброї / О.Л. Кобилянський, А.О. Малікова // Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень : матер. круг. столу. — Ч. 1. — К. : ННПФЕКП НАВС, 2013. — С. 134—139.

3. *Кобилянський О.Л.* Криміналістичне дослідження металеві холодної зброї : метод. реком. / Кобилянський О.Л., Кофанов А.В., Приходько Ю.П. — Серія «Зброєзнавство і мисливствознавство». — К. : УкрДГРІ, 2014. — 140 с.

4. *Кофанов А.В.* Криміналістичне дослідження холодної зброї : конспект лекцій / Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кофанова О.С. — Серія «Зброєзнавство і мисливствознавство». — К. : УкрДГРІ, 2013. — 228 с.

5. *Кофанов А.В.* Методологічні та методичні аспекти криміналістичного дослідження холодної зброї та схожих з нею предметів (пристроїв) : метод. реком. / Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кофанова О.С. — Серія «Зброєзнавство і мисливствознавство». — К. : УкрДГРІ, 2013. — С. 40.

6. *Кофанов А.В.* Практичні аспекти криміналістичного дослідження холодної зброї та схожих з нею предметів (пристроїв) : метод. реком. / Кофанов А.В., Кобилянський О.Л.,

Кофанова О.С. — Серія «Зброєзнавство і мисливствознавство». — К. : УкрДГРІ, 2013. — 37 с.

7. Кофанов А.В. Теоретичні аспекти криміналістичного дослідження холодної зброї та схожих з нею предметів (пристроїв) : метод. реком. / Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кофанова О.С. — Серія «Зброєзнавство і мисливствознавство». — К. : УкрДГРІ, 2013. — 46 с.

8. Кофанов А.В. Теорія і практика криміналістичного дослідження холодної зброї : метод. реком. / Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кофанова О.С. — Серія «Зброєзнавство і мисливствознавство». — К. : УкрДГРІ, 2013. — 56 с.

9. *Особливості* дослідження сюрікенів та конструктивно схожих з ними виробів : метод. лист / [укл. К.В. Новікова]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. — 13 с.

УДК 343.985

М.М. Єфімов, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ю.А. Чаплинська, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА

Висвітлено деякі аспекти розслідування хуліганства, а також організаційно-тактичні особливості призначення експертиз.

Ключові слова: крадіжка, спеціальні знання, тактичне забезпечення, слідчі дії.

Освещены некоторые аспекты расследования хулиганства, а также организационно-тактические особенности назначения экспертиз.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the hooliganism. The author has concentrated the attention on the meaning of special knowledge's in a process of investigation of the hooliganism.

Розслідування хуліганства, як і будь-якого іншого кримінального правопорушення, потребує застосування спеціальних знань, однією з поширених форм використання яких є проведення експертизи. Питання щодо доцільності призначення певного їх виду слідчий вирішує залежно від характеру та інших чинників вчиненого діяння. Як свідчить досвід практичної діяльності, без своєчасного проведення експертиз велика кількість кримінальних проваджень зупиняється на стадії досудового розслідування. Тому питання організації і тактики призначення експертиз під час розслідування хуліганства потребують належного висвітлення.

Вагомий внесок у розвиток експертних досліджень внесли такі відомі вчені, як Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Дулов, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.Я. Колдін, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Г. Щербаковський, С.А. Шейфер, М.П. Яблоков та інші. Дослідження щодо призначення та проведення експертиз під час розслідування хуліганства проводили М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.І. Захаревський, М.І. Ніколайчик, О.І. Овчаренко. Проте в їхніх працях не було приділено достатньої уваги розслідуванню хуліганства, вчиненого з використанням вибухових пристроїв,

аерозолів тощо. Водночас дещо видозмінилися і способи вчинення хуліганських дій, що потребує проведення певних видів експертиз. Крім цього, зміни у кримінально-процесуальному законодавстві зумовили нові організаційно-тактичні особливості призначення експертиз під час розслідування хуліганства. Їх дослідження і становить мету цієї статті.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

– виділити коло експертиз, які доцільно призначати під час розслідування хуліганства;

– визначити організаційно-тактичні особливості призначення таких експертиз.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» «судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [4]. Крім того, згідно з п. 12 ст. 1 проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» «судова експертиза — процесуальна дія, спрямована на отримання (збирання) доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває у провадженні уповноваженого органу (особи)» [13]. Як видно, законодавець концептуально не змінює визначення цього терміна, лише дещо розширює його характеристику.

З огляду на наведені визначення експертизу проводить експерт. Проте не можна залишати поза увагою етап, що передує проведенню експертизи, а саме її призначення, що залежить від рішення певної уповноваженої особи. А.В. Дулов і П.Д. Нестеренко зазначають, що якщо «...при проведенні загальної маси слідчих дій слідчий є особою, що виконує дії, то в цьому випадку його функція змінюється таким чином: у тактиці проведення експертизи слідчий в основному виконує функції організації, контролю та фіксації» [3, с. 249]. Тому слід зосередити увагу саме на організаційно-тактичних особливостях призначення різних видів експертиз під час розслідування хуліганства.

Судові експертизи під час розслідування хуліганства можна призначати як на початковому, так і на подальших етапах розслідування. Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень, з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) експертизи призначали упродовж: 5 діб — у 14 % випадків, 5—15 діб — у 37 %, місяця — у 40 %, понад місяць — у 9 %. Тобто здебільшого слідчі призначали експертизи упродовж місяця після внесення відомостей до ЄРДР. Зрозуміло, що за такого стану справ існує велика ймовірність втрати слідів, збільшення тривалості, а отже, і зменшення ефективності досудового розслідування.

Слід також враховувати і терміни проведення експертиз, які залежать, на думку І.В. Пирого, від таких чинників: «...складність дослідження... навантаження експертів; наявність необхідного обладнання; кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів і поставлених для вирішення питань... середній час, витрачений на проведення цього виду дослідження; ступінь розроблення методики проведення цього виду експертиз» [12, с. 273]. Інакше кажучи, крім затримки у призначенні експертиз слідчим, є безліч суб'єктивних та об'єктивних чинників, від яких залежать якість і час проведення експертиз.

Серед експертиз, потреба в яких виникає під час розслідування хуліганства, найпоширенішими є судово-медичні експертизи, що підтверджується такими статистичними даними. Вчинення хуліганства для кожного другого потерпілого пов'язане із завданням побоїв та тілесних ушкоджень (у 5 % осіб — середньої тяжкості, у 3 % — тяжких). За таких обставин судово-медична експертиза може вирішувати широке коло питань, зокрема, стосовно характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, давності та механізму утворення ушкоджень, роду та виду знарядь, якими її завдано. Як свідчить проведене дослідження, таку експертизу під час розслідування хуліганства застосовували у 66 % випадків, що пояснюється отриманням потерпілими, а іноді і злочинцями тілесних ушкоджень. Експертиза має важливе доказове значення під час розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень з огляду на те, що її результати допомагають викрити неправдиві показання підозрюваної особи. Як приклад, 23 вересня 2005 року близько 22:00 гр. В. вчинив суспільно-небезпечні дії, що були кваліфіковані за частиною четвертою ст. 296 (хуліганство) Кримінального кодексу України (далі — КК України). Під час допиту гр. В. не визнавав своєї провини і доводив, що застосовував складний ніж, який мав при собі, для самооборони; також розповідав, як при цьому наносив удари. За результатами судово-медичної експертизи експерт, враховуючи локалізацію ушкоджень, напрямок каналів ран, їх глибину, дійшов висновку, що ушкодження не могли утворитися за обставин, на які вказував підозрюваний гр. В. [7].

Об'єктом дослідження судово-медичної експертизи під час розслідування хуліганства у 96 % випадків є особа потерпілого, хоча з огляду на невизначеність статусу обох сторін (потерпілої та винної осіб) до кінця розслідування об'єктами цього дослідження (при цьому своєчасно, а не через певний період) мають бути обидві сторони.

Судово-біологічну експертизу речових доказів призначають для встановлення виду досліджуваної речовини (групових і типових ознак крові, волосся, слини, сперми, сечі тощо). Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень, згідно зі ст. 296 КК України цей вид експертиз призначають у 4 % випадків. Такий низький відсоток судово-біологічних досліджень складно пояснити, адже хуліганство здебільшого пов'язане з фізичним контактом хулігана з предметом вчинення злочину або з потерпілою особою, а отже, судово-біологічна експертиза допомогла б вирішити багато спірних питань.

З огляду на зазначене сліди, які досліджують у межах цієї експертизи, потребують більш детального розгляду. Як наголошують О.І. Юрін і Ю.Д. Федоров, сліди крові виникають як результат нанесення пошкоджень будь-якій особі. При пораненні кров потерпілого потрапляє на знаряддя злочину, одяг і тіло нападника, а також на оточуючі об'єкти. Характер, форма та місцезнаходження слідів допомагають слідчому з'ясувати механізм їх виникнення, напрямок руху потерпілого, розмір поранення тощо [15, с. 11]. Як приклад, 21 березня 2013 року близько 22:00 гр. Д., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, в кафе «Едельвейс» у м. Карлівка Полтавської області вчинив сварку з гр. Ж., який також перебував у стані алкогольного сп'яніння. Під час сварки гр. Д. наніс гр. Ж. тілесних ушкоджень. Після затримання гр. Д. відмовився від причетності до вчинення правопорушення, проте судово-біологічна експертиза одягу, вилученого під час обшуку його квартири, довела, що темно-коричневі плями на ньому — це кров, що належить потерпілому [14].

Загалом під час дослідження доказів зі слідами, що схожі на кров, на думку М.В. Кисіна та О.К. Туманова, перед експертом, можуть бути поставлені такі запитання.

Чи наявна у сліді кров?

Кров належить людині чи тварині?

Чи може кров належати певній особі?

Кров належить чоловікові чи жінці?

Яким є механізм утворення слідів крові на речових доказах?

Яке регіональне походження крові (з якої вона частини тіла)?

Як давно утворився слід?

Яка кількість рідкої крові, що створила сліди на речових доказах? [5, с. 37].

Проте не лише кров, а й слина, піт, волосся тощо «несуть» важливу інформацію, за допомогою якої, як зазначає М.І. Ніколайчик, можна ідентифікувати особу, що перебувала на місці вчинення злочину [10, с. 19]. Такі сліди можуть залишатися в найрізноманітніших місцях (наприклад, слина може бути виявлена на недопалках, поштових конвертах, посуді, а також у вигляді пльовків).

Судово-психіатричну експертизу призначають для визначення психічного стану підозрюваного за наявності даних, які викликають сумнів щодо його осудності. Згідно з частиною першою ст. 509 Кримінального процесуального кодексу України слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження буде встановлено обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному чи обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними [8].

Психічний стан особи, як зазначає Р.І. Міхеєв, впливає як на сам факт вчинення злочину, так і на його характер, обставини вчинення. Загалом осудність, так само як і вина та відповідальність, є центральною методологічною категорією права як з погляду її фундаментального теоретичного рішення, так і з погляду практичної цінності та прикладного значення для додержання прав і свобод людини [9, с. 17]. Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень за ст. 296 КК України, таку експертизу проводили у 18 % випадків.

Крім того, аналіз кримінальних проваджень за ст. 296 КК України дозволив встановити, що 95 % підозрюваних вчиняють хуліганські дії у стані сп'яніння (здебільшого зловживали спиртними напоями систематично, упродовж тривалого часу). З огляду на це під час розслідування досліджуваної категорії злочинів призначають судово-наркологічні експертизи, які зазвичай проводять у випадку вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння. Для призначення такої експертизи не є обов'язковим затримання особи у стані алкогольного сп'яніння та освідчування її на наявність стану алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Вихідну інформацію можуть містити показання свідків, потерпілих. На користь вживання спиртних напоїв можуть свідчити і виявлені під час огляду місця події порожні пляшки з-під спиртних напоїв, які міг залишити хуліган. А якщо поряд з місцем події знаходиться магазин, то ймовірно, що саме в ньому ці напої й купували. У такому випадку продавець може упізнати певну особу. Як приклад, 15 березня 2011 року біля

магазину «Комфі» у м. Дніпропетровську гр. П., який перебував у стані алкогольного сп'яніння, вчинив хуліганські дії. Шляхом опитування продавців магазину та перегляду записів відеокамер було складено фоторобот підозрюваного, у результаті чого його було затримано «по гарячих слідах» [6].

Призначають під час розслідування хуліганства і трасологічну експертизу, що вирішує діагностичні та ідентифікаційні завдання. У межах експертизи досліджують сліди-відображення, що передають групові та індивідуальні ознаки зовнішньої будови об'єкта (сліди рук, ніг людини та тварини, сліди зубів, знарядь злому та інструментів тощо) [1, с. 32].

Позитивні результати (з огляду на те, що хулігани, як правило, не турбуються про знищення відбитків пальців на місці події) дозволяє отримати і дактилоскопічна експертиза. Негайна перевірка таких слідів за дактообліками (за допомогою АДІС «Дакто-2000», «Папілон», «Sonda») забезпечує швидкий результат щодо встановлення особи злочинця, його місця реєстрації, проживання, причетності до вчинення інших злочинів (звісно, за умови, якщо його відбитки є у базі даних).

Судово-балістичну експертизу призначають у разі розслідування хуліганства, під час якого застосовували вогнепальну зброю. Результати цього дослідження сприяють реконструкції механізму злочинного діяння, отриманню відомостей про особу злочинця, з'ясуванню, чи є вилучений у підозрюваного предмет зброєю та чи цим предметом нанесено ушкодження потерпілій особі, визначенню дистанції, з якої було зроблено постріл, напрямку руху кулі тощо. Об'єктами дослідження у разі виявлення зброї можуть бути і сліди на зброї (крові, волосся тощо) [10, с. 19].

Важливе значення для розслідування хуліганства має вибухотехнічна експертиза. Потреба в її проведенні є навіть у випадках, не пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень (наприклад, у разі використання вболівальниками під час футбольних матчів різних вибухових чи запальних пристроїв: феєрверків, фаєрів тощо). І хоча за змістом їх використання є безпечним, але коли ці пристрої вибухають серед сектору фанатів (навіть з хуліганською спрямованістю, без наміру нанесення тілесних ушкоджень), це може призвести до великої кількості травмованих людей, а також до інших негативних наслідків.

Особливе місце під час розслідування хуліганства належить експертизі холодної зброї (з огляду на доволі часте її застосування, а саме: ніжів — у 12 % випадків, кастетів — у 5 %, бит — у 1 %, інших предметів — у 3 %).

Почеркознавчу експертизу проводять для ототожнення особистості хулігана за ознаками його почерку. З огляду на те, що почерк як система рухів та інших прийомів, за допомогою яких виконується рукопис, що фіксується в ньому, є характерним для кожної особи, формується раз і назавжди, це й забезпечує можливість його ідентифікації [2, с. 5]. Потреба в її проведенні виникає у випадках написання та поширення хуліганами текстів нецензурного змісту. Об'єктами дослідження можуть бути вилучені з місця події різноманітні нецензурні написи, листи і телеграми з погрозами, які хуліган надсилає потерпілому.

У випадку дослідження нецензурних текстів на стінах будинків, парканах тощо для проведення експертизи потрібно сфотографувати напис і експертизу проводити за зображеннями на знімку. Результат експертизи залежатиме від якісного порівняльного матеріалу (вільних, умовно-вільних та експериментальних зразків).

При цьому для вирішення завдань ідентифікаційного характеру експерту можна поставити такі запитання.

Хто із зазначених осіб виконав рукописний текст або його частину?

Чи виконано тексти або різні частини одного тексту однією особою?

До якої групи за віком належить виконавець рукопису?

Для вирішення завдань діагностичного характеру виносять (серед інших) такі запитання:

Чи придатний певний текст для дослідження з метою ідентифікації особи виконавця?

Чи не виконано рукопис у незвичних умовах?

Чи не перебувала особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані?

Скільки часу минуло після виконання тексту?

Судово-хімічну експертизу призначають у разі потреби дослідження складу речовини, яку використали хулігани (порошків, фарб, кислот, лугів, наркотичних, психотропних речовин і прекурсорів).

Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень за ст. 296 КК України, експертні дослідження дозволили викрити злочинця у вчиненні певних діянь у 17 % випадків й одержати відомості про особливості вчинення злочину — у 7 %.

Отже, під час розслідування хуліганства можуть призначати певні види експертиз (судово-медичну, судово-біологічну, судово-психіатричну, трасологічну, судово-балістичну, вибухотехнічну, почеркознавчу, судово-хімічну, експертизу холодної зброї), найпоширенішими з яких є судово-медична та судово-психіатрична.

За відсутності стадії порушення кримінальної справи, як слушно зазначає О.В. Одерій, втратила актуальність дискусія щодо допустимості проведення експертизи до її порушення. Тепер судову експертизу можуть призначати відразу після реєстрації повідомлення про правопорушення [11, с. 231], а отже, слідчий має змогу скоротити час, потрібний для призначення експертизи, що є доволі важливо.

Список використаної літератури

1. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А.И. Винберг. — М. : Гос. изд-во юрид. л-ры, 1956. — 220 с.
2. Добровольская Е.Д. Судебно-почерковедческая экспертиза / Добровольская Е.Д., Манцветова А.И., Орлова В.Ф. — М. : Юрид. л-ра, 1971. — 245 с.
3. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. — Мн. : Вышэйша школа, 1971. — 272 с.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
5. Кисин М.В. Следы крови : пособие / М.В. Кисин, А.К. Туманов. — М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1972. — 88 с.
6. Кримінальна справа № 1/422/76/12 / Архів Ленінського районного суду. — Дніпропетровськ, 2012.
7. Кримінальна справа № 66052045 / Архів Красногвардійського районного суду. — Дніпропетровськ, 2006.

8. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — Харків : Одиссей, 2012. — 360 с.

9. *Михеев Р.И.* Уголовное право и психиатрия / Р.И. Михеев. — Владивосток, 1998. — 416 с.

10. *Николайчик Н.И.* Методика расследования хулиганства : лекция / Н.И. Николайчик. — Мн., 1985. — 28 с.

11. *Одерій О.В.* Спеціальні знання у досудовому розслідуванні злочинів / О.В. Одерій // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27—28 верес. 2013 р.). — Одеса, 2013. — С. 231.

12. *Пиріг І.В.* Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. — 312 с.

13. *Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні»*, оприлюднений 06.08.2013 на сайті Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/>.

14. *Справа № 531/868/13* / Архів Карлівського районного суду. — Полтава, 2013.

15. *Юрин А.И.* Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А.И. Юрин, Ю.Д. Федоров. — Ташкент, 1974. — 20 с.

УДК 343.982.4

Ю.О. Мазниченко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та
психології Національної академії внутрішніх справ

Н.Д. Кулинич, здобувач кафедри
криміналістичних експертиз Навчально-наукового
інституту підготовки фахівців експертно-
криміналістичних підрозділів Національної
академії внутрішніх справ

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НАРУГОЮ НАД ДЕРЖАВНИМИ СИМВОЛАМИ (ІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ)

Розглянуто особливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з наругою над державними символами. Висвітлено інформаційні аспекти виявлення та вилучення інформаційних об'єктів під час слідчих дій.

Ключові слова: державні символи, слідчі дії, інформаційні об'єкти, носії інформації.

Рассмотрены особенности технико-криминалистического обеспечения расследования преступлений, связанных с надругательством над государственными символами. Освещены информационные аспекты обнаружения и изъятия информационных объектов в ходе следственных действий.

The paper studies the problems of forensic support of investigations of the facts of desecration of symbols of state. It analyses informational implication of discovery and collection of data objects in course of such investigations.

Предметом злочину, передбаченого частиною першою ст. 338 Кримінального кодексу України (далі — КК України), є державні символи України: Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України, а передбаченого частиною другою ст. 338 КК України, — офіційно встановлений або піднятий прапор чи герб будь-якої іноземної держави. Знищення чи пошкодження прапора (герба) шляхом його спалення, ламання, розмальовування, нанесення на прапор образливих написів, зле шаржування герба чи гімну тощо ображає суспільну моральність.

Об'єктивне розслідування злочинів, пов'язаних з наругою над державними символами, встановлення всіх обставин події та доведення вини підозрюваних неможливе без доказової інформації, отриманої шляхом застосування техніко-криміналістичних методів і засобів. За їх допомогою вирішують комплекс завдань, які

впливають на якість слідства. Так, результати судових експертиз вилучених об'єктів дозволяють успішно перевіряти різні слідчі версії про мотиви злочину, спосіб і засоби його вчинення, причетність до нього підозрюваних та обвинувачуваних, а також встановлювати обставини, які сприяють вчиненню злочинів.

У межах цієї категорії кримінальних проваджень найчастіше вилучають криміналістичні об'єкти, які традиційно направляють на дактилоскопічні, почеркознавчі, трасологічні, відео-фоноскопічні експертизи, криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів, інші експертні дослідження. Крім цього, часто вилучають і речові докази, що є інформаційними об'єктами для таких експертиз, як комп'ютерно-технічна, судово-лінгвістична, фототехнічна тощо.

У процесі кримінального провадження залежно від слідчої ситуації застосовують техніко-криміналістичні засоби для пошуку таких матеріальних носіїв інформації про злочин:

- знарядь злочину (інструментів, легкозаймистих та агресивних рідин, розпилювачів барвників тощо);
- мікрооб'єктів (мікрочасток лакофарбових покриттів, волокон з тканини одягу тощо);
- мікрослідів (подряпин, нашарування металу);
- інформаційних слідів: відео- та аудіоінформації на довготривалих носіях інформації (наприклад, на жорстких дисках комп'ютерів, у тому числі й у вбудованій пам'яті портативної оргтехніки, вилученої у злочинців: ноутбуках, планшетах, органайзерах, мобільних телефонах, диктофонах тощо);
- інформації у розподілених базах комп'ютерних мереж (наприклад, на серверах регіональних інтернет-провайдерів, серверах державних відомчих локальних комп'ютерних мереж, серверах операторів мобільного зв'язку, серверах державних і приватних телекомпаній тощо).

Результати аналізу кримінальних проваджень, пов'язаних з наругою над державними символами, дозволяють дійти висновку, що для інформаційного забезпечення розслідування таких злочинів слід шукати та вилучати такі джерела інформації:

- матеріали відеозапису з камер відеоспостереження охоронних систем адміністративних будівель і приміщень приватних осіб;
- матеріали відеозапису з відеореєстраторів транспортних засобів приватних осіб;
- матеріали відеозапису з відеокамер операторів телеканалів, відзнятих під час офіційної трансляції масових заходів;
- відеозаписи з мобільних телефонів, планшетів із записами наружи над державними символами, що зберігаються за місцем проживання (роботи) підозрюваних осіб, їхніх родичів, інших членів злочинної групи;
- матеріали з інтернет-сайтів опозиційних партій, рухів і радикальних молодіжних об'єднань з імовірними зверненнями осіб, причетних до злочину;
- записи перемовин з телефонів осіб, причетних до вчинення злочину, та дані про час вхідних і вихідних дзвінків, місцезнаходження абонента у відповідній соті стільникової мережі, що зафіксовані на серверах операторів мобільного зв'язку;
- матеріали оперативної відеозйомки масових заходів, проведеної працівниками МВС України та СБУ України, де зафіксовано аналогічні спроби наружи над державними символами тощо [1].

Особливістю техніко-криміналістичного забезпечення розслідування зазначених вище злочинів є те, що під час проведення слідчих дій, зокрема під час огляду місця події, обшуку чи виїмки, спеціаліст не завжди може забезпечити повноту вилучення носіїв інформації, надати попередню оцінку інформативної значущості вилучених програмних і апаратних засобів, вжити заходів для максимального збереження інформаційних слідів. Так, якщо у випадку вилучення з місця вчинення наруги над державними символами традиційних криміналістичних об'єктів (зокрема трасологічного походження) зазвичай не виникає проблем з попередньою оцінкою їх інформативної значимості, у тому числі шляхом оперативного вирішення окремих діагностичних питань (наприклад, встановлення придатності для ототожнення особи, слідів пальців рук, типу та виду папілярного узору, групової належності слідів взуття (чоловіче чи жіноче, спортивне чи спеціальне тощо), типу чи моделі шин транспортних засобів (вантажний чи легковий автомобіль, мотоцикл тощо) [2]), то у разі виявлення та вилучення матеріалів аудіо- та відеозапису, комп'ютерних програм, інформації, що міститься на серверах мобільного зв'язку, а також власне мережевих засобів виникає потреба у спеціальному обладнанні, залученні відповідних профільних фахівців. Насамперед це стосується обладнання, потрібного для забезпечення вилучення об'єктів відео-фоноскопічної, комп'ютерно-технічної експертизи, фото- та відеотехнічної експертизи [3]. Таке обладнання має містити комплекти адаптерів для зовнішніх носіїв пам'яті (жорсткі диски, флеш-карти, напівпровідникові чіпи пам'яті тощо), шлейфи із системними інтерфейсами «Date Buss-», «Adres Buss-», а також USB-конекторами, AD, DC-конвертерами тощо.

Як свідчить експертна практика, приблизно 90 % попередніх досліджень носіїв інформації зводиться до контекстного пошуку певних інформаційних масивів даних. Зазвичай для такого дослідження використовують програму «FTK», розроблену в США. За її допомогою проводять копіювання інформації з накопичувача, а також її сегментацію. Виготовлення комп'ютерної копії займає доволі багато часу, особливо коли йдеться про жорсткі диски ємністю до 1000 Гб, на кожному з яких розміщено по 50—100 млн файлів. Якщо інформації на диску небагато, наприклад, 200—300 файлів, то програма виконує цю процедуру доволі швидко. Проте слід зазначити, що ця програма розрахована на роботу з поширеними носіями інформації. А отже, з урахуванням широкого спектру засобів комп'ютерної та мобільної техніки, які потрапляють у поле зору слідства, вже давно постало питання щодо обладнання комп'ютеризованих робочих місць (далі — КРМ) спеціаліста певними видами комп'ютерної та мобільної техніки, мережевого обладнання тощо. Зазначені КРМ мають містити базове програмне забезпечення з відповідними операційними системами, а також спеціальні дослідницькі програми для зчитування інформації з відповідних носіїв пам'яті. Також до їх складу мають входити плати-адаптери для з'єднання КРМ з досліджуваними апаратними засобами безпосередньо на місці проведення слідчої дії [4].

Крім того, для оперативного дослідження нетрадиційних носіїв інформації під час слідчих дій доцільно використовувати спеціалізовані дослідницькі стенди чи автоматизовані робочі місця (АРМ) спеціаліста на базі мобільних експертних лабораторій [5].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що одне лише використання спеціалізованих програмно-апаратних комплексів і КРМ спеціаліста для пошуку та вилучення

під час слідчих дій інформаційних об'єктів може суттєво розширити можливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з наругою над державними символами. При цьому забезпечують такі якісні показники досудового розслідування, як:

- підвищення результативності слідчих дій;
- підвищення продуктивності праці слідчих і спеціалістів;
- одержання об'єктивної оперативно-розшукової інформації;
- якісне попереднє дослідження об'єктів у спеціалізованих мобільних експрес-лабораторіях;
- цілеспрямована профілактика злочинів у згаданій сфері;
- ефективне проведення оперативно-розшукових заходів [6].

Водночас, як свідчать результати аналізу сучасної експертної практики, у сфері техніко-криміналістичного забезпечення розслідування цієї категорії злочинів є багато невирішених питань, пов'язаних з упровадженням у діяльність підрозділів Експертної служби МВС України засобів автоматизації для вирішення експертних завдань шляхом використання інтелектуальних інформаційних технологій. Рівень їх використання значно відстає від потреб сучасної слідчої практики, навіть порівняно з країнами ближнього зарубіжжя.

Список використаної літератури

1. *Особливості* розслідування злочинів, передбачених ст. 338 КК України : метод. реком. / [кол. автор.: Ю.О. Мазниченко та ін. ; уклад. В.Я. Горбачевський]. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. — 48 с.
2. *Тактика* попереднього дослідження криміналістичних об'єктів при проведенні слідчого огляду : монографія / [за заг. ред. В.О. Комахи]. — Чернівці : Золоті литаври, 2003. — 268 с.
3. *Салтевский М.В.* Осмотр компьютерных средств на месте происшествия : метод. реком. / Салтевский М.В., Щербаковский М.Г., Губанов В.А. — Харьков, 1999. — 12 с.
4. *Корнійко С.М.* Про подальший розвиток комп'ютерно-технічної експертизи в експертній службі МВС України / С.М. Корнійко // Інформатизація судово-експертної діяльності : матер. круглого столу. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. — С. 55—57.
5. *Мазниченко Ю.О.* Інформаційні технології в експертній практиці : навч.-практ. посіб. / Ю.О. Мазниченко. — К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. — 152 с.
6. *Мазниченко Ю.О.* Судово-експертне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з наругою над державними символами : тези доповіді / Ю.О. Мазниченко // Судово-експертне забезпечення кримінального процесу : матер. міжвід. наук.-практ. семінару (м. Київ, 29 травня 2014 р.) — К. : КНДІСЕ, 2014. — С. 68—71.

УДК 343.983:343.144

І.В. Рогатюк, кандидат юридичних наук,
доцент, заслужений юрист України

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Зроблено спробу проаналізувати історичні витoki психолого-фізіологічної основи перевірки на поліграфі, виокремити сучасні підходи до розуміння дослідження показань на ньому. Проведено порівняльний аналіз ефективності використання поліграфа у кримінальному судочинстві в інших країнах.

Ключові слова: перевірка, поліграф, попередній тест, психофізіологічна динаміка, детектор брехні.

Сделана попытка проанализировать исторические истоки психолого-физиологической основы проверки на полиграфе, выделить современные подходы к пониманию исследования показаний на нем. Проведен сравнительный анализ эффективности использования полиграфа в уголовном судопроизводстве в других странах.

In the article attempts to analyze the historical origins of psychological and physiological bases of checks on a polygraph, distinguish modern approaches to understanding research on polygraph. The comparative analysis of the effectiveness of the polygraph in the other countries.

Сьогодні вирішення завдань кримінального процесу певною мірою пов'язують з потребою у використанні поліграфа як сучасного методу перевірки показань, фокусують увагу на допустимості перевірки на поліграфі доказів. Зрозуміло, що вирішення цих питань судами має базуватися на закордонному досвіді та відповідності вітчизняної правової системи вимогам використання поліграфа як спеціальних знань. А отже, дослідження наукових питань, які впливають на юридичну оцінку «надійності» доказів, отриманих на поліграфі, і зокрема подолання відмінностей між мовами права і науки, є доволі актуальним.

Метою статті є розгляд основних аспектів становлення поліграфа як механізму перевірки особи на правдивість, використання його як засобу перевірки та оцінки доказів у кримінальному процесі на прикладі зарубіжного досвіду, а також аналіз основних тенденцій і перспектив використання поліграфа у вітчизняному законодавстві та психологічної технології оцінки доказів.

Питанням дослідження використання поліграфа приділяли увагу Р.С. Белкін, К.В. Беляєв, О.Г. Боднарчук, Я.М. Ковч, Я.Ф. Комісаров, І.О. Моцонелідзе, Д.З. Моцонелідзе, О.І. Мотляк, С.В. Поповічева, В.Ф. Якутко та інші. Проте ці питання потребують подальшого дослідження.

Упродовж століть люди намагалися винайти надійні засоби для виявлення брехні. У стародавніх індуїстських і китайських цивілізаціях влада виявляла брехню, даючи підозрюваному прожувати зерно рису і виплюнути: у Китаї сухе зерно рису свідчило про сухість у роті брехуна [1], а в Індії прилипання рису до рота винного було ознакою провини [2]. Попри те, що ці методи не є науково обґрунтованими, вони дозволили виокремити основне припущення: психологічний стан особи під час брехні можна виявити за фізіологічними ознаками.

Поліграф як різновид психофізіологічної апаратури реєструє певні фізіологічні зміни особи, яка, перебуваючи на допиті, намагається брехати, у тому числі показники дихальної і серцево-судинної діяльності, гальванічний опір шкіри. Тобто сучасний поліграф, будучи комплексним аналізатором фізіологічного стану людини, одночасно записує показання частоти її серцевих скорочень, артеріального тиску, дихання, потовиділення на пальцях.

Ще у 1961 році громадськості було представлено три гіпотези, які пояснюють ефективність поліграфічного дослідження, одна з яких пов'язана зі страхом перед наслідками: коли суб'єкт визнає, що стикається з негативними наслідками певних дій (тобто з можливістю тюремного ув'язнення, фінансових втрат або з хвилюванням, якщо обман буде виявлено), він починає боятися цього дослідження. Ця емоційна реакція активує вегетативну нервову систему, зміни якої відстежують і записують.

Серед фізіологічних ознак, які записують поліграфи, першою була серцево-судинна діяльність, закономірно пов'язана зі станом особи, яка бреше. Цю закономірність — збільшення артеріального тиску і частоти серцевих скорочень особи, коли з її вуст звучали брехливі відповіді, — вперше зареєстрував італійський кримінолог Ч. Ломброзо [3].

У 1910-і роки дослідження засвідчили зміни у співвідношенні вдихання і видихання повітря під час дихання людини, коли вона обманує. Використовуючи результати цих досліджень, у тому числі висновки Ч. Ломброзо, студент-медик Дж. Ларсон, що працював у відділі поліції міста Берклі, у 1921 році винайшов перший поліграф, який дозволяв одночасно простежити кров'яний тиск особи та її дихання [3]. При цьому Ларсон припускав, що порушення тиску та дихання означає брехню суб'єкта.

Зміни «опору шкіри» людини, яка бреше, вперше продемонстрував Л. Кілер [4]. Він довів, що людина, яка бреше, має вищий рівень потовиділення, ніж та, що каже правду. Це зменшує опір шкіри через більш високі концентрації негативно заряджених іонів хлору на поверхні шкіри.

Загалом поліграфологія та психофізіологічна детекція брехні засновані на теорії, яку можна перевірити за допомогою наукових методів. Будь-яке свідоме зусилля задля обману викликає в індивіда мимовільні неконтрольовані фізіологічні реакції, а саме: реакції артеріального тиску, периферичного амплітудноімпульсного дихання та електродермальні зміни.

Авторитетні вчені у цій галузі А.Р. Лурія та Ю.І. Холодний першими визначили явище, що лежить в основі процедури перевірки на поліграфі. Воно було сформульовано як психофізіологічний феномен.

Психофізіологічний феномен базується на тому, що зовнішній стимул (слово або предмет, фотографія), який несе людині значущу в конкретній ситуації інформацію

про подію, відображену в його пам'яті, викликає фізіологічну реакцію, яка перевищує реакцію на однорідні стимули, що пропонують у тих самих умовах, але які не пов'язані із зазначеною подією та не дають людині ситуативно значущої інформації [5, с. 97].

Поліграфолог робить висновок про щирість або нещирість особи, порівнюючи показники фізіологічних реакцій, отриманих за допомогою поліграфа під час спеціально організованого опитування.

З огляду на зазначене можна дійти висновку, що ідеальні сліди в пам'яті людини матеріалізуються під час допиту та застосування поліграфа, і їх можна перевірити у подальшому. Отже, поліграф дозволяє фіксувати зміни тих процесів, які відбуваються в організмі людини і невидимі або погано помітні без його використання [6, с. 194].

Однак припущення, що брехня впливатиме на фізіологічні зміни і що поліграфологи зможуть правильно інтерпретувати ці ознаки, завжди викликало недовіру до використання поліграфа. Більшість психологів вважають, що немає достатньої кількості доказів, які б підтверджували, що перевірка на поліграфі може точно виявити брехню, адже брехня — це феномен людського спілкування.

Психолог Леонард Сакс стверджував, що ідея про можливість виявлення правдивості людини шляхом моніторингу психофізіологічних змін є більше міфом ніж реальністю. Навіть термін «детектор брехні», який використовують для позначення поліграфа, є неправильним. Так званий «детектор брехні» передбачає виявлення обману шляхом аналізу фізіологічних реакцій [7]. Цей механізм зазвичай містить фізіологічний рекордер, який оцінює три показники вегетативного збудження, про які вже йшлося: серцебиття (кров'яний тиск), дихання і провідність шкіри. Перед проведенням перевірки на поліграфі проводять тест.

Типовий іспит містить дотестову фазу, упродовж якої пояснюють як працює техніка, переглядають запитання тесту. Передтестове інтерв'ю призначене для того, щоб суб'єкти зрозуміли запитання. Поліграфічні іспити часто містять процедуру під назвою «стимуляційний тест», який є демонстрацією точності роботи приладу.

Найширше використовують формат тесту для учасників кримінального процесу, коли ставлять контрольне запитання. Відповіді на ці запитання порівнюють з відповідями на попередні питання. Контрольні запитання стосуються злочинів, які схожі на ті, що досліджують, але вони пов'язані з минулим особи і, як правило, мають широку сферу тлумачення (наприклад: «Ви коли-небудь зраджували того, хто довіряв Вам?»).

При цьому людина, яка каже правду, боїться контрольних запитань більше ніж запитань, що стосуються справи, адже ці запитання сприяють збудженню, стурбованості суб'єкта своїм минулим (на відміну від запитань про злочин, якого вони не вчиняли). Якщо жодної різниці між спеціальними і контрольними запитаннями немає, результат тесту вважають «непереконливим».

Альтернативну процедуру на поліграфі називають «перевіркою на винність». Вона передбачає розробку альтернативного тесту із запитаннями, що стосуються знання, які могла мати лише винна особа. Одним із обмежень цього тесту є те, що його можна використовувати лише тоді, коли у слідства є інформація, яку може знати тільки винна особа. Інтерпретація «не брехня» є також потенційним обмеженням, адже може свідчити про відсутність знань, а не про невинуватість.

Доволі спірним є питання щодо точності перевірки на поліграфі. Основною проблемою є брак доказів того, що картина фізіологічних реакцій є унікальною для обману. Чесна людина також може нервувати, відповідаючи правдиво, а нечесна може не проявляти схвильованості.

Певна плутанина щодо точності перевірки на поліграфі пов'язана також із тим, що його використовують для різних цілей.

Проте поліграф заборонено використовувати, коли особа, яку тестують, страждає на порушення серцево-судинної системи або дихальних шляхів; коли вона перебуває у стані психічного або фізичного виснаження, а також якщо особа регулярно вживає ліки або наркотичні речовини.

Дослідження процесів, пов'язаних з перевіркою на поліграфі, свідчить про те, що експерт, особа, яку тестують, і ситуаційні чинники впливають на тест підтвердження. Існує чимало досліджень і щодо впливу відмінностей суб'єктів з огляду на такі чинники, як освіта, інтелект або рівень вегетативного збудження.

А. Козел, вивчаючи функціональну візуалізацію мозку як запобіжний обман, виявив, що за брехню (на відміну від правди) відповідає активація у п'яти ділянках головного мозку [8].

На цей час перевірки на поліграфі використовують у кримінальних розслідуваннях у багатьох країнах, у тому числі Бельгії, Канаді, Ізраїлі, Японії, Туреччині, Сінгапурі, Південній Кореї, Мексиці, Пакистані, Філіппінах, Тайвані, Таїланді і США.

Ще у 1963 році Конгрес США створив Міжвідомчу комісію для вивчення практики використання поліграфа у державних органах. Комісія дійшла висновку, що використання поліграфа в державних органах дозволено лише для забезпечення функцій національної безпеки, а також під час певних кримінальних розслідувань.

Першою відомчою директивою, яка регламентувала процедуру використання поліграфа, систему відбору та підготовки кадрів і контроль за діяльністю поліграфологів, була директива, прийнята Міністерством оборони США у 1965 році. У цьому самому році Верховний Суд США ухвалив рішення, відповідно до якого використання поліграфа проти бажання особи або її примушування у будь-якій формі до проходження перевірки на поліграфі, є порушенням п'ятої поправки до Конституції США, яка гарантує право на відмову від самообвинувачення [9].

Слід зазначити, що, незважаючи на загальнодержавну політику щодо використання поліграфа, окремі штати мають право на законодавчому рівні вносити певні корективи із цього питання, якщо вони не порушують Конституції США. Так, у штаті Массачусетс результати дослідження на поліграфі можна використовувати в суді лише у разі згоди підозрюваної особи як на перевірку, так і на долучення її результатів до матеріалів справи, що розглядають у суді. Рішення має погодити суд присяжних і лише за позитивного рішення суд приймає результати дослідження на поліграфі як доказовий факт.

Використання поліграфа в американському кримінальному судочинстві можливе за таких умов:

- підозрюваний вимагає, щоб його перевірили на поліграфі;
- суд присяжних вважає, що за своїм фізичним і психічним станом підозрюваний може бути опитаний з використанням поліграфа;
- підозрюваний свідомо відмовляється від прав, наданих п'ятою поправкою до Конституції (відмова від самообвинувачення);

– суд присяжних вважає, що фахівець, який проводить ці дослідження, кваліфікований, а сама процедура перевірки відповідає встановленим вимогам;

– підозрюваний має надати показання до отримання висновку про можливу перевірку [10].

Загалом у США існує чотири критерії щодо визначення правдивості показань (хоча вони неодноразово бралися під сумнів з точки зору надійності та достовірності):

- 1) фальсифікація;
- 2) рівень помилок;
- 3) експертна оцінка;
- 4) загальне визнання.

Використання поліграфа становить значний науковий інтерес і викликає широку суспільну дискусію. Більшість психологів та інших вчених поділяють думку, що існує чимало підстав для застосування поліграфа. Суди, включаючи Верховний Суд США, неодноразово відмовлялися від використання доказів через використання поліграфа у зв'язку з його ненадійністю. Проте поліграф, як і раніше, використовують у несудових установах, зокрема для перевірки персоналу під час кадрового відбору, а також для того, щоб спробувати оцінити достовірність показань підозрюваних і свідків. Також перевірки на поліграфі іноді використовують фізичні особи для переконання інших у своїй невинуватості. Непоодинокими є випадки використання поліграфа приватними агентствами і корпораціями.

Верховний суд Польщі допускає використання поліграфа в кримінально-процесуальній практиці, коли результатам розслідування надають статус непрямих доказів [11]. У випадку використання поліграфа в оперативно-розшукових цілях поліграфолог згідно з польським законодавством виступає як консультант. У межах кримінального процесу перед тестуванням потрібно отримати постанову прокурора, результати тестування оформляють як у випадку проведення експертизи.

У правозастосовній польській практиці у разі використання поліграфа на перше місце ставлять добровільну згоду підозрюваної або обвинуваченої особи на проведення цієї процедури. Кримінально-процесуальний кодекс Польщі містить положення про заборону використання поліграфа під час допиту учасників кримінального процесу. Проте судова практика визнає, що експертиза із застосуванням поліграфа може бути зарахованою до числа доказових матеріалів і бути однією із підстав доказування вини. Висновок експерта має оцінити слідчий орган, як і інші докази, зібрані у кримінальній справі. Отже, нині польська поліція застосовує поліграф в оперативно-розшуковій діяльності та у судовому розгляді.

В Україні психофізіологічні експертизи з використанням поліграфа зазвичай призначають за ініціативи сторони обвинувачення з метою підтвердження винності підсудних в інкримінованих їм діях. Якщо про призначення таких експертиз клопоче захисник, з боку слідства і суду найчастіше чути відмову, нерідко мотивовану тим, що такої експертизи немає.

Загалом в Україні сьогодні немає однозначного підходу щодо використання поліграфа з огляду на низку невирішених завдань:

- брак нормативного врегулювання використання цього виду спеціальних знань;
- незабезпечення поліграфами (їх не виробляють в Україні);

- неналежний рівень підготовки фахівців-поліграфологів, який не відповідає потребам слідчо-судової практики;
- неможливість уніфікації відомчих методик проведення психофізіологічних досліджень;
- брак єдиної системи сертифікації поліграфів.

Список використаної літератури

1. *Kaplan D.E.* Panadora's Box / D.E. Kaplan // U.S. News&World Report. — 2001. — Jun. 11. — P. 20.
2. *Elley N.* To Tell the Truth / N. Elley // Psychology Today. — 2001. — Sep. — P. 88.
3. *Geddes L.A.* The Truth Shall Set You Free / L.A. Geddes // IEEE Engineering in Medicine and Biology. — 2002. — May. — P. 97—100.
4. *Bonsor K.* How Lie Detectors Work / K. Bonsor. — 2002. — Oct. 27.
5. *Холодный Ю.И.* Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений / Ю.И. Холодный. — М., 2000. — 160 с.
6. *Черкасова Е.С.* О проблемах использования опроса с применением полиграфа в качестве доказательства в уголовном судопроизводстве / Е.С. Черкасова // Вестник НГУ. — 2011. — Вып. 1. — С. 194—202.
7. *Manes S.* Lie Detector. (Lie Detector Software Trustee) / S. Manes // Forbes. — 1998. — Oct. 5.
8. *Козел А.* Реплікація вивчення нейронних корелятив обману / А. Козел // Біологічна психологія. — 2004. — № 4. — С. 852—856.
9. *Ray D.* Can They Fool the Polygraph / D. Ray // Insight on the News. — 2001. — Jul. 2. — P. 18.
10. *Cohen H.* Polygraphs could be history's honest: thermal imaging may help flush out the liars / H. Cohen // The Scientist. — 2002. — Feb. 18. — P. 8.
11. *Экман П.* Детектор лжи в качестве верификатора [Электронный ресурс] / П. Экман // Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. — СПб., 2005. — Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/162938>.
12. *Reicherter J.* The Polygraph / J. Reicherter // Scientific American. — 1997. — Dec. — P. 132.

УДК 343.98

О.О. Кривцун, начальник сектору

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Запорізькій області*

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ФАКТІВ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗНАКІВ ДЛЯ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Розглянуто особливості підготовки матеріалів і призначення експертизи під час розслідування фактів незаконного використання знаків для товарів і послуг.

Ключові слова: допит, потерпіла особа, знак для товарів і послуг, дослідження.

Рассмотрены особенности подготовки материалов и назначения экспертизы при расследовании фактов незаконного использования знаков для товаров и услуг.

The paper studies the specific features of the collection of evidence and application for the forensic examination in cases of illegal use of trademarks.

Незважаючи на певні кроки нашої держави щодо боротьби з порушенням прав інтелектуальної власності, спостерігається тенденція до їх зростання, що негативно впливає на розвиток економіки та міжнародний авторитет держави. Серед порушень прав на об'єкти інтелектуальної власності не останнє місце посідають порушення прав суб'єктів господарювання на знаки для товарів і послуг, що є об'єктами права інтелектуальної власності. За незаконне використання цих об'єктів, а також за інші умисні порушення прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі, згідно зі ст. 229 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність.

Суспільна небезпека посягань на зазначені об'єкти промислової власності полягає у посяганні на майнові права власника прав на ці об'єкти, інші соціальні цінності: засади добросовісної конкуренції, заподіяння майнової шкоди суб'єктам господарської діяльності та запламування їх ділової репутації, розширення тіньового сектора економіки, зниження авторитету держави на міжнародній арені, скорочення іноземних інвестицій, порушення прав і законних інтересів споживачів як прояв недобросовісної конкуренції.

Однією з важливих передумов забезпечення повного і всебічного розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним використанням знаку для товарів і послуг, є застосування спеціальних знань, оскільки саме завдяки висновку експерта можна встановити істину в кримінальних провадженнях цієї категорії. На цей час дослідження таких об'єктів інтелектуальної власності, як знаки для товарів

і послуг, проводять в експертних підрозділах МВС України особи, які мають вищу освіту у сфері інтелектуальної власності та отримали свідоцтво МВС України про присвоєння кваліфікації судового експерта з правом проведення цього виду досліджень.

Проблемним питанням дослідження знаків для товарів і послуг приділяли увагу вітчизняні вчені О.Д. Левічева, П.П. Крайнів, І.А. Кириченко, В.О. Жаров, Г.В. Прохоров-Лукін, О.Ф. Дорошенко та інші. Але у працях цих вчених приділено увагу в основному теоретичним і процесуальним аспектам дослідження знаків для товарів і послуг. Практичні аспекти цієї проблематики досліджено недостатньо. Йдеться насамперед про якість підготовки матеріалів, потрібних для проведення експертизи.

Прийняття рішення про призначення та проведення експертизи у провадженнях, пов'язаних з незаконним використанням знаків для товарів і послуг, потребує від слідчого, крім загальних криміналістичних і процесуальних знань, обізнаності щодо специфіки предмета та об'єкта дослідження. Лише за таких умов слідчий зможе зібрати потрібні для дослідження матеріали, грамотно сформулювати запитання та кваліфіковано оцінити висновки експертизи.

З огляду на те, що об'єктивність та обґрунтованість висновку експерта безпосередньо залежать від якості зібраних матеріалів, доцільно зупинитися на особливостях їх підготовки, а також на особливостях призначення експертизи (дослідження) та питаннях, які можна вирішити у результаті проведення дослідження.

Насамперед слід зазначити, що для якісного проведення експертного дослідження матеріали мають бути не лише якісними, а й повними та достатніми для вирішення питань, які виносять на вирішення експертизи, містити потрібні та в повному обсязі відомості про властивості наданих на дослідження об'єктів.

Отже, для проведення експертного дослідження, крім об'єктів (вилученої продукції з нанесеним позначенням), слід надати такі матеріали:

– протокол допиту потерпілої особи (власника прав на знак для товарів і послуг), в якому має бути своє відображено таку інформацію:

наявність договору про передачу прав на знак для товарів і послуг, ліцензійної угоди щодо надання права іншим особам використовувати товарний знак;

чи введена вилучена продукція у цивільний обіг правовласником;

чи звертався власник прав на торговельну марку до правопорушника з вимогою припинити виготовлення, зберігання та реалізацію продукції з нанесеним позначенням, що є ідентичним чи схожим на зареєстрований знак для товарів і послуг (за наявності такого звернення слід вилучити листування правовласника з правопорушником).

Якщо власника знака для товарів і послуг не встановлено або немає можливості зв'язку з представництвом правовласника, доцільно надіслати запит до Державного підприємства «Український інститут промислової власності» (Укрпатент) з метою отримання такої інформації:

чи зареєстрований в Укрпатенті знак для товарів і послуг, який використовує порушник, хто є його власником (кому видано свідоцтво);

чи укладено договір про передачу прав на знак, ліцензійну угоду між правовласником і порушником;

чи звертався до Укрпатенту порушник з питання реєстрації знаку, який він використовує, або схожих з ним знаків для однорідних товарів;

– свідоцтво правовласника про реєстрацію знака для товарів і послуг, ліцензійний договір (за наявності) про передачу права на використання знака для товарів і послуг (оригінали документів можна замінити їх завіреними копіями; зразки оригінальної продукції, яку виготовляє правовласник направляти на дослідження не обов'язково, оскільки під час проведення дослідження порівнюють лише позначення, нанесені на вилучену продукцію, із зареєстрованим на території України знаком для товарів і послуг);

– протоколи допиту особи, яка незаконно використовувала чужий знак для товарів і послуг, що мають містити таку інформацію:

коли відбулося перше виробництво (підготовка до виробництва) та реалізація продукції з нанесеним позначенням, що є ідентичним або схожим на зареєстрований знак для товарів і послуг (якщо виготовлення або значний обсяг підготовки продукції до виготовлення проведено до дати подання заявки на торговельну марку або до дати пріоритету заявки, то цей виробник (особа) буде мати право попереднього користувача);

чи звертався правопорушник до патентного відомства з метою реєстрації позначення, яке він використав на упаковці власної продукції (якщо так, то яке рішення прийнято відомством (відмова (на якій підставі), реєстрація, затребування додаткових матеріалів тощо), а також з метою з'ясування питання щодо реєстрації цього знака будь-якою іншою особою у цьому відомстві.

Якщо вирішення поставлених перед експертизою завдань потребує проведення порівняння з такими об'єктами дослідження, як описи, зображення, зразки тощо, вони мають містити відповідний обсяг інформації (наприклад, якщо об'єктом дослідження є кольоровий знак для товарів і послуг, то й документи мають містити його кольорове зображення).

Належне оформлення зазначених вище матеріалів дозволить не лише провести дослідження, а й сприятиме вирішенню інших питань (щодо наявності складу злочину, виявлення умов, які сприяли йому, ступеня вини певних осіб тощо).

Під час проведення судового експертного дослідження експерт досліджує фактичні дані, що відображають властивості (матеріальні та нематеріальні (інформаційні)) досліджуваних об'єктів.

За допомогою цього дослідження можна надати відповідь на запитання: «Чи є позначення «А», нанесене на вилучену продукцію, тотожним (ідентичним) або схожим настільки, що його можна сплутати зі знаком для товарів і послуг за свідоцтвом України № XXXXX?».

Під час дослідження з метою надання відповіді на це запитання експерт проводить пошук за електронними базами даних:

- зареєстрованих в Україні знаків для товарів і послуг [7];
- відомостей про міжнародну реєстрацію знаків, які отримали правову охорону в Україні [8];
- відомостей про добре відомі знаки в Україні [9];
- відомостей про знаки для товарів і послуг, дія свідоцтв на які припинена або свідоцтва на які визнано недійсними [10].

Такий пошук проводять не для встановлення правовласника, а з метою підтвердження фактичних даних, зазначених у наданих на дослідження матеріалах, та для з'ясування бібліографічних даних свідоцтва на знак для товарів і послуг (дати реєстрацій, дати пріоритету, власника свідоцтва та його чинності тощо).

Крім того, під час дослідження експерт визначає:

– вид порівнюваних позначень згідно з п. 1.4. Правил складання і подання заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг (словесні у вигляді слів або сполучень літер, зображувальні у вигляді графічних будь-яких композицій на площині, об'ємні (у трьох вимірах) у вигляді фігур або їх композицій, комбінації зазначених вище позначень) [4];

– однорідність товарів і послуг. Для встановлення спорідненості або однорідності товарів чи послуг, відносно яких зареєстровано тотожні позначення або позначення, які можна сплутати, досліджують:

до якої галузі належать досліджувані товари і/або послуги і чи з однією метою застосовуються такі товари і/або послуги у певній галузі;

чи належать досліджувані товари і/або послуги до того самого роду або виду;

до якої групи належать товари: до продукції виробничо-технічного призначення чи до виробів народного споживання;

чи є досліджувані товари товарами короткострокового або довгострокового використання;

призначення товарів, матеріал, з якого їх виготовили;

групу потенційних споживачів товарів або послуг (пересічні споживачі чи спеціалісти у певній галузі);

характер послуг, що надаються: комерційні, споживчі, послуги професійного характеру тощо;

чи існує зв'язок між товарами та послугами і наскільки він тісний або специфічний;

умови та місце продажу (реалізації) товарів і надання послуг (магазини, супермаркети, поштове замовлення, продаж через Інтернет тощо) [6].

Як інструмент для визначення однорідності товарів застосовують міжнародну класифікацію товарів і послуг (МКТП), назви класів в якій визначають загальні назви галузей, до яких належать товари і послуги, і кожний клас містить різні групи товарів і послуг [5];

– фонетичну (звукову) схожість позначень, ступінь якої визначають за такими ознаками:

наявність близьких звуків і тих, що збігаються, у порівнюваних позначеннях;

близькість звуків, що становлять позначення;

розташування близьких звуків і звукосполучень один до одного;

наявність складів, що збігаються, та їх розташування;

кількість складів у позначеннях;

місце звукосполучень, що збігаються, у складі позначення;

близькість складу голосних;

близькість складу приголосних;

характер частин, що збігаються, позначень;

входження одного позначення до іншого;

наголос [6, с. 51].

Ступінь звукової (фонетичної) схожості визначають, виходячи з того, як складові досліджуваних словесних елементів окремо (слово) або у сукупності (слово-сполучення) вимовляються та сприймаються на слух;

– семантичну (сислову) схожість за такими ознаками:

схожість закладених у позначеннях понять, ідей;

протилежність закладених у позначеннях понять, ідей;

збіг одного з елементів позначень, на який падає логічний наголос і який має самостійне значення.

Семантична (сислова) схожість позначень, на відміну від графічної, може бути самостійним критерієм, який здебільшого тісно пов'язаний з поняттям фонетичної схожості [6, с. 54];

– графічну схожість за такими ознаками:

загальне зорове враження;

вид шрифту;

графічне написання з урахуванням характеру літер (друковані чи письмові, заголовні чи рядкові тощо);

розташування букв одна до одної;

алфавіт, буквами якого написано слово;

колір чи кольорове сполучення [6, с. 53].

Позначення вважають тотожними, якщо вони збігаються по всіх елементах.

Позначення вважають схожим настільки, що його можна сплутати з іншим позначенням, якщо воно асоціюється з ним у цілому, незважаючи на певну різницю елементів.

Отже, дослідження знаків для товарів і послуг передбачає вирішення низки питань, без яких неможливо визначити тотожність (ідентичність) порівнюваних позначень або встановити ступінь їх схожості.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Цивільний кодекс України* : станом на 19 червня 2003 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. *Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»* : станом на 5 грудня 2012 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. *Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року* : станом на 2 жовтня 1979 року, що набула чинності для України 25 грудня 1991 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. — 1990. — № 1. — С. 320.

4. *Правила складання і подання заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг, затверджені* Мін'юстом України 2 серпня 1995 року : станом на 22 вересня 1997 року [Електронний ресурс] / Законодавство України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. *Міжнародна класифікація товарів і послуг для реєстрації знаків (Ніццька класифікація)* : у 2 ч. // Промислова власність (додаток). — 2007. — № 2, 15 лютого. — [9-а ред.] — WIPO, 2006 [пер. Державного департаменту інтелектуальної власності, 2007]. — Ч. 2 : Перелік товарів і послуг за класами. — 2007. — 177 с.

6. *Левічева О.Д.* Експертиза об'єктів промислової власності: заявки на знак для товарів і послуг (торговельну марку) і кваліфікованого зазначення походження товару та/або права використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару : навч. посіб. / О.Д. Левічева. — К. : Ін-т інтел. власн. і права, 2006. — 128 с.

7. База даних «Зареєстровані в Україні знаки для товарів і послуг» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://base.ukrpatent.org/searchBUL/search.php?dbname=certtm>.

8. База даних «Відомості про міжнародну реєстрацію знаків, які отримали правову охорону в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://base.ukrpatent.org/search-bul/-search.php?dbname=certmadridall>.

9. База даних «Відомості про добре відомі знаки в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://base.ukrpatent.org/searchBul/search.php?dbname=certwkm>.

10. База даних «Відомості про знаки для товарів і послуг, дія свідоцтв на які припинена або свідоцтва на які визнано недійсними» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://base.ukrpatent.org/searchTmRevoke/search.php>.

УДК 347.948.2

П.П. Харківський, *начальник сектору
Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Запорізькій області*

КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Розкрито проблеми та визначено вектор розвитку комп'ютерно-технічної експертизи в системі МВС України.

Ключові слова: комп'ютерно-технічна експертиза, проблемні питання, методичні рекомендації, програма підготовки.

Раскрыты проблемы и определен вектор развития компьютерно-технической экспертизы в системе МВД Украины.

The paper outlines current and future problems and goals of the IT-examination in the Forensic Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, електронних систем обробки даних і комп'ютерних мереж просуває громадянське суспільство вперед, водночас роблячи його вразливішим. Групи кіберзлочинців знаходять вразливі місця в нових комунікаційних технологіях і використовують їх у своїх злочинних цілях (розкрадання коштів, розповсюдження порнографії, створенням мереж для DDoS-атак¹ тощо).

Конвенція Ради Європи «Про злочинність в кіберпросторі», що набула чинності в липні 2006 року, є єдиним міжнародно-правовим документом у цій сфері. Її положення дозволяють державам сформувати повномасштабну законодавчу базу з боротьби з кіберзлочинністю. В українському законодавстві для забезпечення кібернетичної безпеки країни розроблено Закон України «Про основи національної безпеки України», а також проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» щодо кібернетичної безпеки України» [1; 2].

Загрози кіберзлочинності в сучасних умовах розвитку українського суспільства ставлять нові завдання перед Експертною службою МВС України. Адже поява нових об'єктів, які використовують для вчинення злочину, і розширення кола експертних завдань потребують удосконалення експертних технологій, упровадження в експертну діяльність сучасних апаратних приладів, які застосовують у

¹ DDoS (скор. від англ. Distributed Denial of Service — відмова від обслуговування) — тип мережевої атаки, що базується на організації великої кількості запитів до сервера (ресурсу) з метою його відмови в обслуговуванні та відповіді на запити.

міжнародній практиці, постійного підвищення професійного рівня експертів-комп'ютерщиків.

Як свідчить аналіз експертної практики, відсутність чітких уявлень про предмет експертизи, її видовий розподіл, застаріла класифікація об'єктів експертизи тощо перешкоджають системній розробці методів експертного дослідження, налагодженню активної взаємодії між підрозділами, які проводять досудове розслідування злочинів.

Наприкінці 1990-х років О.І. Усов надав таку видову класифікацію комп'ютерно-технічної експертизи:

- апаратно-комп'ютерна експертиза;
- програмно-комп'ютерна експертиза;
- інформаційно-комп'ютерна експертиза (експертиза даних);
- комп'ютерно-мережева експертиза [3].

Суттю апаратно-комп'ютерної експертизи є діагностичне дослідження технічних (апаратних) засобів (об'єктів) комп'ютерної системи, визначення її функціональних можливостей, фактичного і початкового стану, технології виготовлення, експлуатаційних режимів тощо. До апаратних об'єктів належать: комп'ютери (персональні, сервери), периферійні пристрої, мережеві апаратні засоби, інтегровані системи (органайзери, пейджери, мобільні телефони тощо), вбудовані системи на базі мікропроцесорних контролерів, різні комплектуючі (апаратні блоки, плати розширення, мікросхеми тощо).

Програмно-комп'ютерна та інформаційно-комп'ютерна експертизи вирішують питання щодо наявності відповідної інформації на носіях пристроїв, її відновлення та дослідження.

Суть комп'ютерно-мережевої експертизи ґрунтується на функціональному призначенні комп'ютерних засобів, які реалізують мережеву інформаційну технологію. Окремо слід виділити експертизу з дослідження засобів телекомунікаційних систем і засобів як матеріальних носіїв, що містять відомості про факт чи подію, на основі яких модулюється технологія вчинення злочинів за виявленою слідовою інформацією.

Якщо з проведенням програмно-комп'ютерної та інформаційно-комп'ютерної експертиз особливих питань не виникає (наявні певні методики, методичні рекомендації, розроблені в системі МВС України, закуплені програмно-апаратні комплекси), то проведення апаратно-комп'ютерної та комп'ютерно-мережевої експертиз пов'язано з певними наявними проблемами, а саме відсутністю:

- методик і методичних рекомендацій з питань діагностики наданого на експертизу обладнання, дослідження об'єктів у межах комп'ютерно-мережевої експертизи, мобільних телефонів, планшетних комп'ютерів під керуванням операційних систем Android OS, iOS, а також навчальних тренінгів;
- належного (бажано уніфікованого) оснащення лабораторій відповідними сучасними апаратними пристроями;
- достатнього обсягу знань у експертів.

Таким чином, умови сьогодення потребують внесення певних коректив у зазначену класифікацію, а отже, більш виправданою сьогодні є така класифікація:

- експертиза комп'ютерної техніки стосовно її функціонування, технічного стану, придатності до вирішення певних завдань;

– експертиза носіїв інформації та програмних продуктів, у тому числі дослідження комп'ютерних програм, виявлення слідової інформації, відновлення видаленої інформації тощо;

– комп'ютерно-мережева експертиза, встановлення факту втручання у роботу комп'ютерних систем, пошук слідової інформації за вчиненими з використанням різних засобів зв'язку злочинами, дослідження мережевих операційних систем і програм для комп'ютерних мереж;

– експертиза мобільних телефонів і комунікаторів;

– експертиза відеореєстраторів.

Крім того, потребує вдосконалення і програма підготовки фахівців МВС України з проведення комп'ютерно-технічних експертиз з метою підвищення кваліфікації експертів, досконалого вивчення ними методологічних матеріалів, набуття високопрофесійних практичних навичок. Її зміст доцільно пов'язати із запропонованою класифікацією комп'ютерно-технічної експертизи, з поетапним вивченням всіх п'яти напрямів.

Це дозволить експертам, які спеціалізуються на будь-якому з напрямів комп'ютерно-технічної експертизи, поетапно набути знань за кожним напрямом.

Насамперед це стосується поглиблених знань стосовно форматів зберігання даних на накопичувачах, характеристик окремих операційних систем, баз і банків даних, мов програмування тощо.

Зрозуміло, що специфічні особливості судової комп'ютерно-технічної експертизи слід враховувати не лише під час перепідготовки та підвищення кваліфікації судових експертів, а й під час добору кандидатів на посади експертів.

Розробка методик дослідження об'єктів комп'ютерно-технічної експертизи (у тому числі накопичувачів інформації, накладок на банкомати, диктофонів, мобільних терміналів) потребує від їх розробників (найчастіше експертів-практиків) як чіткого розуміння мети та завдань експертного дослідження, так і глибоких знань щодо принципів побудови, конструкції та функціонування досліджуваної техніки. Упродовж останніх років експерти МВС України розробили низку методик і методичних рекомендацій, що вже апробовані та впроваджені в експертну практику.

Згідно з чинним законодавством у висновку експерт повинен вказувати, яку методичну базу використано для дослідження, а отже, до питань її розробки та апробації слід підходити надзвичайно ретельно.

Крім того, активного розвитку потребує міжвідомча співпраця з питань розробки та впровадження нових наукових розробок.

Станом на червень 2014 року в експертній практиці МВС України і досі не використовують зареєстровані в Міністерстві юстиції України методичні матеріали з проведення комп'ютерно-технічних експертиз, у тому числі з:

– дослідження поштових програм і програм обміну електронними повідомленнями (реєстраційний код 10.9.02);

– пошуку та дослідження графічної інформації на персональному комп'ютері (реєстраційний код 10.9.03);

– дослідження інформації на цифрових носіях (реєстраційний код 10.9.07);

– дослідження роботи користувача персонального комп'ютера в мережі Інтернет (реєстраційний код 10.9.08);

– дослідження реляційних баз даних при проведенні судових комп'ютерно-технічних експертиз (реєстраційний код 10.9.03).

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що для подолання наявних проблем і забезпечення подальшого розвитку комп'ютерно-технічної експертизи доцільно вжити таких організаційно-практичних заходів:

– вирішити питання щодо впровадження в практичну діяльність експертних підрозділів МВС України зазначених методичних матеріалів Мін'юсту України, провести відповідні тренінги з їх використання;

– створити на базі ДНДЕКЦ МВС України банк даних програмно-апаратних комплексів і відповідних експертних програм, за потреби забезпечити доступ до них регіональних підрозділів;

– створити форум на кшталт селекторної наради для вирішення поточних проблемних питань (так званого мозкового штурму) для вирішення експертних завдань;

– періодично проводити тренінги з актуальних питань дослідження нових об'єктів комп'ютерно-технічної експертизи, у тому числі дослідження програмного забезпечення щодо виявлення слідової інформації, яку використовують зловмисники в мережі Інтернет;

– удосконалити програму підготовки фахівців з проведення комп'ютерно-технічної експертизи відповідно до запропонованої класифікації;

– враховуючи специфіку формування кадрового резерву, опрацювати питання щодо створення на базі Національної академії внутрішніх справ та Харківського університету внутрішніх справ груп підготовки фахівців за напрямом судової комп'ютерно-технічної експертизи.

Список використаної літератури

1. Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

2. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» щодо кібернетичної безпеки України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45998.

3. Усов А.И. Методы и средства решения задач компьютерно-технической экспертизы : учеб. пособ. / А.И. Усов. — М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2002. — 200 с.

УДК 347.948.2

А.В. Темляков, начальник сектора
Научно-исследовательского экспертно-
криминалистического центра при
УМВД Украины в Луганской области

ОСОБЕННОСТИ ПОИСКА, ВЫЯВЛЕНИЯ И ОТБОРА ОБРАЗЦОВ ЧАСТИЦ ЛАКОКРАСОЧНОГО ПОКРЫТИЯ АВТОМОБИЛЯ ПРИ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОМ ПРОИСШЕСТВИИ

Рассмотрены особенности осмотра места происшествия, поиска, выявления, отбора образцов частиц лакокрасочного покрытия автомобиля после дорожно-транспортного происшествия.

Ключевые слова: осмотр места происшествия, дорожно-транспортное происшествие, лакокрасочное покрытие, транспортное средство.

Розглянуто особливості огляду місця події, пошуку, виявлення, відбору зразків часток лакофарбового покриття після дорожньо-транспортної пригоди.

The paper outlines the special features of crime scene examination, search, discovery and collection of samples of car paint from the scenes of traffic accidents.

Стремительное развитие мировой автомобильной промышленности и открытие границ для ее продукции привели к тому, что в последние годы автомобильный парк на территории Украины увеличился в десятки раз. Как следствие, возросло количество дорожно-транспортных происшествий (далее — ДТП), в том числе тех, с мест совершения которых водители скрываются, а также преступлений, связанных с угоном автотранспортных средств.

Практика расследования и раскрытия преступлений, связанных с использованием автотранспортных средств (далее — АТС) и дорожно-транспортными происшествиями, доказывает, что основными предметами-носителями розыскной и доказательной информации являются разнообразные следы АТС, которые остаются на предметах окружающей обстановки (дорожном покрытии и препятствиях), на телах и одежде пострадавших, а также на самих транспортных средствах (далее — ТС). К ним относятся:

- рисунок протектора шин;
- ширина колеи;
- осколки лобовых и ветровых стекол;
- полимерные частицы фар и светосигнальных приборов;

- следы смазочных материалов;
- отслоившаяся от колес почва;
- следы выступающих частей АТС, в том числе частицы лакокрасочных покрытий (далее — ЛКП) и т. д. [1].

Изъятие и исследование обнаруженных на месте происшествия следов АТС имеют исключительное значение, способствуя своевременному розыску и наиболее полному выявлению фактических обстоятельств дела (особенно при отсутствии свидетелей).

Согласно аналитическим данным, основными участниками ДТП (большая часть ДТП сопровождается наездами на пешеходов) являются ТС, в первую очередь АТС. К слову сказать, АТС составляют и основную группу ТС, которые находятся в розыске в связи с угоном.

Эффективность розыска скрывшихся с места ДТП водителей напрямую связана со своевременным и качественным проведением первоначальных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, в первую очередь первоначального осмотра места происшествия. Осмотр места происшествия является одним из наиболее информативных следственных действий, позволяющих определить основные направления в расследовании, выдвинуть рабочие версии, собрать необходимые доказательства.

По делам, связанным с ДТП, осмотр можно разделить на два этапа: осмотр места происшествия и осмотр пострадавшего (трупа и/или транспортного средства).

Осмотр скрывшегося автомобиля осуществляется по истечении определенного времени, что является особенностью расследования данной категории преступлений. Понятно, что чем меньше сроки розыска скрывшегося автомобиля, тем меньше возможности у преступника скрыть следы преступления, оставшиеся на АТС в связи с контактным взаимодействием (деформация крыльев, капота, передней панели бампера, номерного знака и других частей автомобиля в виде вмятин, трещин с отслоившимся ЛКП, разбитые фары, подфарники, лобовое стекло, указатели поворотов, а также волокна от одежды пострадавших, кровь, наслоение постороннего ЛКП и т. д.). При этом нельзя не учитывать, что в современных условиях есть возможность быстрой замены отдельных деталей (особенно закрепленных на шарнирах) автомобиля (как отечественного, так и импортного производства) на новые или снятые с других автомобилей (крыло, дверца и т. п.).

Как доказывает анализ следственной практики, с целью максимального обнаружения и изъятия разнообразных по природе и происхождению следов для установления факта контактного взаимодействия объектов осмотр места происшествия необходимо проводить оперативно и с участием специалистов, имеющих опыт осмотров при данной категории преступлений.

Как правило, при осмотре места ДТП проводят следующие действия:

- устанавливают местонахождение центра происшествия по расположению осколков стекол, отвалившейся от днища машины грязи, отделившихся деталей и частей, частиц ЛКП, следов пролившегося горючесмазочного вещества;
- выявляют и фиксируют признаки, указывающие на направление движения каждого из ТС;

– определяют положения следов правого и левого колес по отношению к осевой линии и к краю дорожного покрытия;

– выявляют и измеряют следы торможения;

– выявляют и фиксируют следы повреждений и наслоений на ТС с указанием локализации по отношению к узлам ТС и высоты от дорожного покрытия (вмятины, царапины, вдавленности, «задиры» и т. д.).

При определении границ осмотра места ДТП ориентируются относительно каких-либо объектов окружающей обстановки, после чего выполняют ориентирующую, обзорную и узловую фотосъемку.

Ориентирующую фотосъемку осуществляют методом линейной панорамы, охватывая в кадрах не только автомобиль, но и дорожные знаки, фрагменты окружающей обстановки. Обзорную фотосъемку осуществляют так, чтобы было видно расположение ТС на месте происшествия. ТС фотографируют по диагонали с двух противоположных точек, чтобы обеспечить на снимках максимальный обзор ТС. На снимках должно быть запечатлено взаимное положение ТС и следов происшествия на дорожном покрытии, а также повреждения на обнаруженных объектах. С помощью узловой фотосъемки фиксируют следы ТС и другие объекты ДТП. В каждый кадр включают объект привязки к месту происшествия, например, края тротуара, дорожный знак и т. д.

Для максимального сохранения следовой информации рекомендуется следующая последовательность изучения объектов в ходе детального осмотра ДТП:

– осмотр, фиксация и изъятие следов жидких, сыпучих веществ, мелких объектов;

– осмотр стойких следов ТС (торможения, частей ТС на препятствиях, сооружениях и т. д.), следов и веществ биологического происхождения, осмотр трупа;

– осмотр ТС (контуры объектов ТС после их фотографирования отмечают на проезжей части, а затем для более тщательного осмотра перемещают, переносят на обочину дороги, тротуар).

Такая последовательность обусловлена тем, что первая группа объектов может быстро измениться, быть уничтоженной.

Большое значение для расследования ДТП имеют фрагменты ЛКП, поиску и изъятию которых следует уделять особое внимание при осмотре места происшествия. Это обусловлено тем, что при ударе может расслоиться система ЛКП или под влиянием локального разогрева в результате сильного трения изменится окраска эмали. Кроме того, нельзя не учитывать и тот факт, что в случае подкрашивания автомобиля в разных местах кузова будет обнаружена разная система покрытия [1]. Обнаруженные частицы (следы, предметы) фотографируют по правилам детальной и узловой съемки, их места обнаружения отмечают на схеме, плане и в протоколе, после чего фиксируют и изымают [2]. Для этого чистым пинцетом их переносят в бумажный конверт и опечатывают. Конверт подписывают с обязательным указанием места обнаружения. Для упаковки желательно использовать стеклянные пробирки или пластиковые контейнеры, колбы с ватой, которые упаковывают в картонный короб или бумажный конверт. Это обеспечит сохранность частиц во время транспортировки. Можно использовать конверт, изготовленный из плотной бумаги или картона, предварительно поместив частицы в бумажный или полимерный пакет, что в последующем обеспечит удобство его извлечения.

Специфическими следами данной категории происшествий являются следы шин колес АТС, особенно следы торможения, поскольку они являются важным информационным объектом для установления многих существующих обстоятельств происшествия. Эти следы позволяют построить модель действия водителя и движения АТС, определить его скорость, техническое состояние и т. д.

Следы шин подлежат описанию, измерению, отображению на схеме места происшествия и фотографированию. Описание должно быть подробным с указанием как общих, так и частных признаков или особенностей рисунка, отобразившихся дефектов. С объемных следов изготавливают слепки. Следы колес АТС фотографируют способом линейной панорамы, обзорной, узловой фотосъемки. Используют глубинный масштаб в виде номерных таблиц, что позволяет в дальнейшем по снимкам рассчитать размер следов и расстояние между ними [3].

При осмотре трупа очень важно тщательно осматривать его одежду, причем сразу после совершения ДТП, особенно в тех местах, где есть разрывы тканей и где возможно внедрение таких микрообъектов, как ЛКП, стекло, пластмасса. Нередко ЛКП встречается на предметах одежды в виде незначительных притертостей и наслоений. В случае отправления потерпевшего в больницу (морг) руководитель оперативно-следственной группы должен принять меры к изъятию предметов одежды, а при невозможности — предохранить эту одежду от контактного взаимодействия с посторонними предметами. Для этого один из участников осмотра места происшествия должен сопровождать потерпевшего, чтобы потом изъять и упаковать такие предметы.

Каждый предмет одежды и обуви упаковывают отдельно в чистую гладкую бумагу или полимерный пакет. При этом предметы одежды упаковывают наружной стороной вовнутрь. Все упакованные предметы направляют в экспертно-криминалистическое подразделение для исследования с целью обнаружения и изъятия микрообъектов ЛКП, стекол и др. Однако, как показывает опыт, не всегда предметы одежды поступают на исследование в полном объеме. Наиболее часто «забывают» предоставить на исследование шарфы, головные уборы, обувь и некоторые другие предметы [1].

Если участки с наслоением ЛКП видны на одежде, для сохранения частиц ЛКП при транспортировке их накрывают листом чистой белой и гладкой бумаги либо прозрачной полимерной пленкой, закрепляя края липкой пленкой или обшивая белым материалом. Если нет возможности изъять одежду на месте происшествия и при этом существует большая вероятность потери обнаруженных объектов, следователь может принять решение об их изъятии на месте.

При осмотре ТС фиксируют не только его повреждения, но и выявленные следы взаимодействия с другим ТС, пешеходом, дорожными объектами. Осмотр ТС обычно начинают с передней части, изучают фары, подфарники, переднее стекло, обращая внимание на вмятины, царапины, обрывки одежды, следы крови и других объектов биологического происхождения, остающихся на ТС при его столкновении с человеком, а также частицы ЛКП другого автомобиля. Если при осмотре места происшествия изымают все частицы ЛКП без исключений, то при обнаружении частиц и микроследов ЛКП на поверхности ТС действует противоположное правило: максимально сохранить на предметах-носителях частицы и микрочастицы в том виде, в котором они были обнаружены. Для этого участки с наслоениями

закрывают прозрачной полимерной пленкой и по краю закрепляют скотчем. Если, например, такой участок имеет большую площадь, во избежание трения пленки о предмет-носитель ее можно укрепить, дополнительно закрепив скотчем по диагоналям. Для сохранения частиц можно использовать фрагмент ваты (вата должна иметь минимальную плотность) с последующей фиксацией полимерной пленкой.

В целом выбор возможного метода закрепления и сохранения следов зависит от места расположения предмета-носителя и следов-наслоений.

После закрепления следовой информации в обязательном порядке изымают предмет-носитель (деталь ТС, например, крыло, бампер и т. д.). В случае, когда есть опасность утраты объектов при транспортировке или предмет-носитель изъять и сохранить невозможно, частицы ЛКП изымают и упаковывают в процессе осмотра. Изучение следов ЛКП на предмете-носителе позволяет выявить локализацию и характер их распределения на поверхности, что помогает уточнить механизм ДТП.

При осмотре кабины автомобиля осуществляют поиск следов рук водителя, отдельных волос, волокон одежды и т. д. Это важно и в случае, когда водитель скрылся с места происшествия, оставив ТС, а также в случае, если за рулем был человек, которому водитель передал управление автомобилем.

Особо следует остановиться на отборе сравнительных образцов для проведения исследований. Нередко представленные соскобы ЛКП не пригодны для проведения сравнительного исследования, так как не отражают необходимую совокупность признаков отождествляемого объекта ввиду локальности его отдельных свойств. Непредставительность образцов с идентифицируемого объекта обусловлена тем, что не учитываются факты подкрашивания или перекрашивания ТС и то обстоятельство, что не все детали ТС окрашивают по единой технологии. Кроме того, с учетом интересов владельцев автомобилей соскобы зачастую отбирают с мест, пространственно удаленных от контактировавших поверхностей. В результате затрудняется определение морфологических признаков и состава материала покрытия, так как даже в пределах одного стандартного ЛКП автомобиля отмечается вариационность пигментов, степени разрушения структуры и т. д. Поэтому необходимо отбирать несколько проб (3, 4) с разных участков поверхности автомобиля. В первую очередь отбор образцов ЛКП производят в непосредственной близости от участков, на которых имеются повреждения, сколы ЛКП и иные признаки, свидетельствующие о столкновении [6]. Если область контакта не просматривается (произведен ремонт или имеются места подкрашивания), делают соскобы с наиболее вероятных мест взаимодействия (например, с выступающих деталей АТС: бампера, передних крыльев и др.). Образцы для сравнения изымают таким образом, чтобы структура слоев в них полностью сохранилась. Участки, с которых берут пробы, желательно предварительно сфотографировать или зарисовать и пометить на снимках или рисунках под порядковыми номерами. Отбор проб лучше всего производить путем скалывания отдельных кусочков покрытия с помощью скальпеля или лезвия безопасной бритвы [4].

На месте ДТП проводят предварительное исследование обнаруженных следов для получения данных о скрывшемся АТС, его модели, цвете покраски, рисунке протекторов шин, характере и локализации повреждений, виде перевозимого груза и др.

Таким образом, качество и полнота проведенного первоначального осмотра на месте дорожно-транспортного происшествия, обнаружение, изъятие и направление вещественных доказательств для проведения последующих исследований определяют эффективность экспертиз. И если осмотр места происшествия проведен не в полном объеме или не на должном уровне, это может привести как к потере информации, так и к осложнению раскрытия совершенного преступления.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. *Кошелева Л.И.* Использование лакокрасочных покрытий легковых автомобилей для получения розыскной и доказательственной информации / Л.И. Кошелева, В.С. Заворыкин. — М., 1987. — 47 с.
2. *Леви А.А.* Осмотр места происшествия. Справочник следователя / А.А. Леви. — М. : Юрид. л-ра, 1982. — 228 с.
3. *Осмотр* места происшествия : прак. пособ. / [под ред. А.И. Дворкина] — М. : Юристъ, 2001. — 286 с.
4. *Кошелева Л.И.* Особенности ремонтной окраски легковых автомобилей / Л.И. Кошелева // Экспертная практика. — 1989. — № 28. — С. 75—79.
5. *Антропов Б.Н.* Криминалистическое исследование лакокрасочных материалов и покрытий : метод. пособ. / Антропов Б.Н., Быков Б.С., Казакова Л.И. — М. : НИИСЭМ, 1977. — 399 с.
6. *Выборнова А.А.* Исследование лакокрасочных покрытий легковых автомобилей с целью их дифференциации / А.А. Выборнова ; под ред. С.М. Соколова. — М., 1967. — 29 с.

УДК 331.215.246.4

І.Г. Завдов'єва, *головний експерт*

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Харківській області*

К.Є. Макарук, *старший експерт*

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Харківській області*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуто особливості призначення і проведення комплексних комп'ютерно-технічних та економічних судових експертиз.

Ключові слова: економічний аналіз, комплексна експертиза, комп'ютерно-технічна експертиза, економічна експертиза.

Рассмотрены особенности назначения и проведения комплексных компьютерно-технических и экономических судебных экспертиз.

The article presents distinctions of appointment and procedure of comprehensive economic and computer-technical construction expert examination.

На сучасному етапі боротьби з організованою економічною злочинністю часто виникає потреба у проведенні судових експертиз, в яких одночасно застосовують знання з кількох різних галузей науки, що є змістом комплексного підходу до дослідження об'єктів. Проблеми комплексного підходу активно обговорюють в експертному співтоваристві. На думку вчених, «комплексність є науковою характеристикою дослідження, яке ґрунтується на даних, що є предметом професійної підготовки представників різних галузей науки, техніки, виробництва, у тому числі й експертів різних спеціальностей і профілів роботи» [1].

Не є таємницею те, що розвиток комп'ютерних технологій, крім підвищення ефективності функціонування усіх сфер життєдіяльності суспільства, має також негативні аспекти, в числі яких й нові можливості у вчиненні економічних правопорушень, які мають далекосяжні правові та економічні наслідки. Розслідування правопорушень у сфері економічної діяльності обумовлює потребу у нових підходах до вивчення фактів і обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерних технологій під час їх вчинення. Розробка таких підходів вимагає використання спеціальних знань у кількох галузях науки: економіка, фінанси, бухгалтерський облік та комп'ютерні технології. Але на практиці суд і слідчі органи доволі рідко призначають комплексні експертизи, надаючи перевагу окремим самостійним експертизам.

Водночас завдання, які можуть вирішувати комплексні експертизи, їх доказове значення, глибину проведеного дослідження жодним чином не можна порівнювати з аналогічними чинниками у разі проведення окремих експертиз. Зокрема, комплексна комп'ютерно-технічна та економічна судова експертиза у певних випадках дозволяє повніше досліджувати матеріальні об'єкти і матеріали провадження, надавати відповіді на запитання, на які не можна відповісти під час проведення окремих досліджень.

Метою цієї роботи є систематизація методичних підходів при призначенні та проведенні судових комп'ютерно-технічної та економічної судових експертиз, спрямована на досягнення максимального рівня методичного забезпечення доказової бази.

Як відомо, проведення будь-якої експертизи (окремої, комплексної) є однією з найважливіших форм використання спеціальних знань. При цьому комплексна експертиза є максимально ефективною процесуальною формою реалізації загальнонаукового комплексного підходу до експертного дослідження фактичних обставин, що мають значення для справи.

Комплексну судову експертизу призначають лише в тому випадку, коли вирішення поставлених завдань неможливе у межах проведення кількох окремих незалежних одна від одної експертиз і коли є потреба у проведенні дослідження за участю кількох експертів, що є фахівцями з різних галузей знань.

Кожний експерт, який бере участь у проведенні комплексної судової експертизи, проводить дослідження і підписує ту частину висновку, яка містить опис проведених ним досліджень, і несе за неї відповідальність.

Висновки, які експерт зробив самостійно, без участі фахівців інших галузей знань, він має підписувати одноосібно. Висновки з питань, які експерти вирішували комплексно, вони підписують спільно. При цьому кожний експерт має володіти не лише вузькоспеціалізованими знаннями, а й певними знаннями у суміжних галузях наук, які використано під час дослідження.

Проведення комплексних експертиз регламентовано постановою Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», наказом Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [2].

Результати аналізу правових норм та наукової літератури [3; 4; 5] дозволяють виокремити такі ознаки комплексної експертизи:

- наявність спільного об'єкта дослідження;
- одночасна спільна участь у проведенні експертизи кількох (не менше ніж двох) експертів з різних експертних спеціальностей (стосовно дослідження, про яке йдеться, — експерта з комп'ютерно-технічної експертизи (далі — КТЕ) та економіста) або проведення дослідження одним експертом із цих самих експертних спеціальностей;
- неможливість вирішення питань у межах експертизи одного виду або шляхом послідовного проведення кількох окремих самостійних експертиз (комплексу експертиз).

Об'єктом дослідження під час проведення комплексної комп'ютерно-технічної та економічної судової експертизи є електронні носії з інформацією, яка стосується фінансово-господарської та економічної діяльності підприємства, організації, установи або фізичної особи — підприємця. Предметом комплексної комп'ютерно-технічної та економічної судової експертизи є дослідження документальної та нормативної обґрунтованості здійснення господарської та фінансово-економічної діяльності підприємств і організацій усіх форм власності шляхом дослідження інформації, яка створюється, обробляється і зберігається на електронних носіях.

Результатом комплексної комп'ютерно-технічної та економічної судової експертизи є спільна оцінка та інтеграція результатів проведених експертами КТЕ та експертами-економістами досліджень з метою отримання спільних відповідей на питання, що належать до сфери загальної (сукупної) компетенції цих експертів.

Питання щодо систематизації методичних підходів до дослідження економічної інформації в автоматизованих системах управління у світлі проведення комплексних комп'ютерно-технічних та економічних судових експертиз є доволі складним. Адже, навіть розпочавши комплексну експертизу і провівши дослідження, експерти різних галузей знань не можуть сформулювати загального висновку, і тоді кожен з них надає власний висновок за результатами свого дослідження. Для уникнення подібної ситуації на вирішення комплексної експертизи слід винести 1—2 найважливіших запитання, які стосуються певних суміжних аспектів різних галузей спеціальних знань.

Наприклад, під час проведення комплексної комп'ютерно-технічної та економічної судової експертизи постає питання щодо пошуку інформації, яка характеризує різні сторони фінансово-економічної діяльності (стан розрахунків з бюджетом, платоспроможність тощо). При цьому питання щодо виявлення та відновлення будь-якої інформації, що міститься на електронних носіях, належить до компетенції експерта з КТЕ і зазвичай не становить для нього проблеми. Проте пошук економічно значущої інформації неможливо здійснити без урахування думки експерта-економіста, який і формулює запит до системи у форматі, який пропонує експерт з КТЕ.

Слід зазначити, що, на відміну від комісійної експертизи, де всі експерти мають однакову експертну компетенцію, у разі проведення комплексної експертизи їх експертна компетенція не однакова, причому ця неоднаковість може виражатися у відмінності не лише спеціальностей, але й більш вузьких спеціалізацій.

На відміну від комплексних, окремі експертизи можуть призначати як стосовно того самого об'єкта, так і групи об'єктів. Кожну із цих експертиз проводять окремо і оформляють окремим висновком. Порядок і черговість проведення таких експертиз визначає керівник експертної установи.

Поєднання окремих експертиз у комплексну має певні особливості. Так, поєднання судових КТЕ та економічної експертиз потребує участі їх ініціатора. Це зумовлено тим, що до призначення економічної експертизи він повинен провести оцінку отриманих у межах проведення КТЕ результатів, а саме: оцінити, чи стосується інформація, яку містять електронні носії, діяльності господарюючого суб'єкта, періоду дослідження, тобто чи належить вона до предмета судової економічної експертизи, зіставити дані, отримані у результаті проведення КТЕ, з даними офіційного бухгалтерського обліку та звітності господарюючого суб'єкта. Після цього

особа, що призначила експертизу, може чітко сформулювати експертне завдання перед експертом-економістом. При цьому як вихідні дані для проведення судової економічної експертизи буде використано результати дослідження, викладені у висновку раніше проведеної КТЕ.

Порівнюючи можливості комплексної експертизи і комплексу експертиз, слід зазначити, що комплексність є найвдалішою формою застосування спеціальних знань, оскільки під час проведення комплексної експертизи проблеми, які виникають, експерти вирішують спільно, а під час проведення окремих експертиз експерт, який проводить другу експертизу, обмежений результатами першої експертизи і не має можливості заповнити прогалини, пов'язані зі специфікою комп'ютерної інформації, матеріалізація якої можлива лише за допомогою методів КТЕ. Зокрема, як свідчить практика, надання відповідей, наприклад, на запитання: «Чи є на електронних носіях інформації файли, які стосуються фінансово-господарської діяльності підприємства (окремого суб'єкта)?» та «Чи є на електронних носіях інформація, що містить авансові звіти (платежі), активи бухгалтерського балансу, сальдо, векселі, платіжні доручення, чеки, інвентаризаційні документи, бухгалтерські проводки тощо?» — виходять за межі компетенції експерта з КТЕ, однак при комплексному дослідженні за участю експертів з КТЕ та економістів такі питання вирішують у межах компетенції кожного з експертів.

Зрозуміло, що вирішення цих і подібних завдань потребує моніторингу ринку програмних продуктів, які використовують господарюючі суб'єкти різних форм правової організації або галузевої належності для обліку своєї діяльності, з метою виявлення найчастіше вживаних із них. Крім цього, важливим є анкетування співробітників судових і слідчих органів стосовно категорій правопорушень, розгляд яких потребує спеціальних знань у галузі економіки та фінансів у сукупності з комп'ютерними технологіями, форми застосування цих знань і питань, що найчастіше виникають при цьому. За результатами узагальнення та аналізу цих даних можна розпочати розробку методичних підходів дослідження економічної інформації, що створюється, обробляється і зберігається у різних комп'ютерно-інформаційних системах.

Розробка методичних рекомендацій з таких досліджень має містити:

- формулювання вимог до збору та підготовки об'єктів дослідження;
- формулювання експертних завдань, які слід вирішити під час комплексного дослідження;
- визначення засобів пошуку та фіксації інформації експертом КТЕ за ознаками, визначеними особою, яка призначила експертизу, або експертом-економістом;
- застосування нових засобів експертних досліджень, які за запитом експерта-економіста дозволяють автоматизувати методи і прийоми аналізу даних бухгалтерського обліку та іншої економічної інформації;
- прийоми виявлення, приховування, переключування, перерахунку економічної інформації на електронних носіях, так званих «чорних кас», а також механізму і способу їх виникнення, що дозволяють правоохоронним органам оцінити отримані дані для кваліфікації вчиненого правопорушення;
- визначення засобів встановлення взаємозв'язку виявлених вад (причиново-наслідкових зв'язків).

Результати досліджень мають стати не лише теоретичною та практичною основою комплексної комп'ютерно-технічної та економічної судової експертизи, а й сприяти слідчим і судовим органам у розгляді економічних правопорушень, вчинених з використанням комп'ютерної техніки та засобів зв'язку.

Список использованной литературы

1. Митричев М.С. Труды по судебной экспертизе / М.С. Митричев. — М. : Наука, 2006. — 355 с.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0001-13> станом 23.06.2014.
3. Грязін В.І. Підготовка та призначення судових експертиз / Грязін В.І., Гіжевський В.К., Рошин О.І. — К. : Школа, 2004. — 560 с.
4. Комаха В.О. Тактические особенности предварительного исследования криминалистических объектов и назначения судебных экспертиз : монография / В.О. Комаха. — Винница : ДП ДКФ, 2006. — 736 с.
5. Кім Е.П. Проблеми комплексної експертизи / Е.П. Кім, В.А. Цой // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. — 2012. — Вип. 12.

УДК 343.98:343.7

І.С. Тальянчук, старший експерт
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України,
здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЕВОСТІ (НА ПРИКЛАДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН)

Розглянуто теоретичні основи проведення огляду як слідчої (розшукової) дії під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин. Викладено основні принципи, цілі та тактичні прийоми проведення огляду місцевості. Визначено коло осіб, яких залучають до огляду місцевості.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, земля, наслідки, огляд, забруднення, спеціаліст.

Рассмотрены теоретические основы проведения осмотра как следственного (разыскного) действия при расследовании преступлений в сфере земельных отношений. Изложены основные принципы, цели и тактические приемы проведения осмотра местности. Определен круг лиц, привлекаемых к осмотру местности.

The paper studies the theoretical basis of examination of terrain as an investigatory (intelligence) action in course of investigation of infringements of Land Law. It presents main principles, objectives and methods of such examination and defines the personnel involved.

Посягання на земельні відносини в сучасних реаліях України є одним з пріоритетних напрямів роботи правоохоронних органів. Злочинні посягання на землю в Україні мають різносторонній характер, адже земля виступає об'єктом різних суспільних відносин. Її використання регулюється цивільним, земельним, податковим та екологічним законодавством. Наслідком порушення законодавства часто є не лише значні матеріальні збитки, а й можливість відтворення порушеної якості землі.

Дослідженню питань щодо огляду місця події як однієї з перших слідчих дій у межах кримінального провадження, що дозволяє отримати найповнішу інформацію щодо посягання на земельні ділянки, приділили увагу вітчизняні і зарубіжні науковці: С.А. Шейфер, В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель, В.Ю. Шепітько, Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Росинська та інші.

Метою цієї наукової статті є розкриття особливостей проведення огляду місцевості під час розслідування та розкриття злочинів у сфері земельних відносин.

Огляд місця події, безперечно, є однією з найважливіших слідчих дій з погляду отримання потрібної для подальшого розкриття та розслідування злочинів інформації (у тому числі про обставини їх вчинення (часові межі, кількість задіяних суб'єктів, їх мотиви) і приховування) та джерела процесуального переведення інформації стосовно слідів злочину в інструменти доказування, а власне слідів злочину — у речові докази.

Вимоги до проведення огляду викладено у ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), а також у Науково-практичному коментарі до КПК України, де головним завданням його проведення визначено «виявлення слідів кримінального правопорушення й інших об'єктів, що можуть бути залучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази; з'ясування обстановки кримінального правопорушення; виявлення інших обставин, які мають значення для кримінального провадження» [1, с. 527]. Складений за результатами проведення огляду протокол процесуально закріплює у матеріалах кримінального провадження діяльність учасників цієї слідчої дії з подальшим визначенням його як елемента доказування, а також вилучених під час огляду об'єктів і слідів як речових доказів.

У теорії криміналістики огляд поділяють на огляд місцевості, приміщення, речей і документів. Проте серед науковців існують й інші думки стосовно видів огляду. Зокрема, В.Ю. Шепітько наводить таку класифікацію оглядів: «Огляд, як слідча дія, поділяється на декілька видів: а) огляд місця події; б) огляд предметів і документів; в) огляд ділянок місцевості та приміщень поза місцем події; г) огляд трупа; ґ) огляд тіла живих осіб (освідування)» [2, с. 216].

Проведення огляду у межах розкриття та розслідування злочинів у сфері земельних відносин безпосередньо пов'язане з їх класифікацією з огляду на можливі збитки від них, зміни стану обстановки тощо. До злочинів, що завдають значної матеріальної шкоди і несвоечасність зупинення яких може призвести до різних катастроф, а також впливати на стан і якість навколишнього природного середовища, його зміну в негативному аспекті, належать: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 Кримінального кодексу України (далі — КК України)), забруднення та псування земель (ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 2391 КК України), умисне знищення та пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України), самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 1971 КК України), безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Зрозуміло, що цей перелік може доповнюватися іншими злочинами, які можуть призводити до неминучих і важких збитків [3, с. 131].

Щодо кожного із зазначених злочинів огляд як слідчу (розшукову) дію слід проводити негайно після отримання інформації про злочин, залучаючи до нього інших учасників кримінального провадження, які володіють спеціальними знаннями у цій галузі.

Основними цілями, які ставлять перед вказаною слідчою дією, є:

– встановлення причин виникнення посягання на земельні ділянки (забруднення тощо);

- виявлення джерел забруднення, їх витоків або іншого шляху попадання;
- виявлення постраждалих (людей, їх трупів, уражених тварин, рослин);
- встановлення часових меж ураження земельної ділянки (за можливості);
- проведення експрес-аналізу та встановлення уражаючої речовини (із залученням відповідних спеціалістів);
- припинення злочинної діяльності (свідомого продовження діяння, що спричиняє збитки порушенням екологічної безпеки, забрудненням земель відходами, іншими матеріалами, а також діяння, що проводять з використанням надр та які безпосередньо впливають на життя та здоров'я людей);
- встановлення технічних правил експлуатації та регулювання роботою підприємств, що знаходяться поблизу місця пригоди, підтримання тісного зв'язку з адміністративними органами, що контролюють їх діяльність;
- встановлення осіб свідків, можливих підозрюваних і взяття у них показань і роз'яснень;
- уточнення характеру та розміру заподіяної шкоди, вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову;
- збереження речових доказів і документів.

Законодавець у положеннях ст. 237 КПК України визначив осіб, які проводять огляд: слідчий і прокурор. Для участі в огляді також можуть запрошувати й інших суб'єктів криміналістичного провадження, зокрема спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями (криміналістів, а також осіб, обов'язком яких є зупинення стихійних явищ, що можуть призвести до катастроф, представників відомчих інспекцій, які можуть підтвердити факт вчинення діянь, що порушують екологічну та природну безпеку, інших спеціалістів). Загалом до огляду можуть залучати біологів, агрономів, інженерів, представників санепідемстанцій, землевпорядників, токсикологів, будівельників, представників проектних агентств, інспекторів екологічних інспекцій, геологів, екологів та інших.

Залучені до огляду спеціалісти мають бути належно екіпірованими (забезпеченими спеціальним одягом, взуттям, пристроями для захисту дихальних шляхів (респіраторами, протигазами) тощо). Також їх мають забезпечити засобами зв'язку. Згідно зі ст. 71 КПК України вони мають право застосовувати технічні засоби, прилади та спеціальне обладнання, а також надавати безпосередню технічну допомогу на місці події (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи).

На підготовчому етапі проведення огляду його учасники мають повністю володіти інформацією про:

- місцевість, де проводитимуть огляд (рельєф місцевості, плани, карти, топографічні зображення, політичні карти), та факт забруднення земель;
- наявність земельних ділянок функціонуючих і законсервованих підприємств, що оточують місце забруднення, можливість ознайомлення з їх діяльністю, дотримання спеціальних правил будівництва підприємств, що регламентуються видом їх діяльності, можливі елементи використання та експлуатації земельних ділянок;
- продукти виробництва підприємств (рідини, хімічні та токсичні речовини, відходи діяльності підприємств, у тому числі отруйні відходи), транзитні маршрути через відповідну земельну ділянку тощо.

Усі залучені спеціалісти надають особі, яка проводить досудове розслідування, інформацію про початкові результати огляду, що у подальшому підлягає уточненню, у тому числі й шляхом проведення судових експертиз (зокрема, про процес виникнення певного діяння, що призвело до значних збитків, про шляхи потрапляння шкідливих речовин, порушення у технічних і технологічних сферах, явну бездіяльність або активну діяльність з боку відповідальних посадових осіб, часові межі виникнення наслідків злочинних діянь тощо).

Весь обсяг інформації, отриманий під час огляду місцевості, є основним джерелом визначення напрямів розслідування кримінального провадження, висунення основних версій про подію, планування подальших слідчих (розшукових) дій, способів процесуального отримання інформації для підтвердження або відхилення визначених версій.

Залучення до проведення огляду місцевості спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями, дає змогу визначити джерело виникнення забруднення, встановити межі та подальші напрями його поширення, з'ясувати наявну екологічну небезпеку для цієї місцевості з урахуванням її географічних та геологічних особливостей.

Властивості ураженої (забрудненої) місцевості (температуру повітря, його затуманеність або, навпаки, прозорість, запахові особливості уражаючої речовини тощо) спеціалісти визначають з певною періодичністю, спостерігаючи за їх змінами, та відображають у протоколі огляду місця події.

Тактично проведення огляду передбачає виділення на місцевості, де вчинено діяння, вузлових зон та напрямку огляду. Як відомо, у теорії криміналістики виокремлюють кілька тактичних прийомів проведення огляду місцевості: суцільний (коли слідчому невідомий центр злочину), концентричний (від периферії до центру), ексцентричний (від центру до периферії), лінійний (фронтальний), вузловий, плановий (метод поділу місцевості на сектори). Наприклад, під час розриву нафтового трубопроводу на рельєфній поверхні спочатку вживають заходів для припинення витоку нафти, а потім проводять ексцентричний огляд забруднених нафтою земель у межах її витоку та просочення у ґрунти на різних ділянках.

Виділення вузлових зон проведення огляду може стосуватися також і трупів тварин та уражених рослин, адже шляхом встановлення їх віддаленості від епіцентру події (витоку забруднюючої речовини) спеціалісти можуть встановити не лише часові межі, а й межі розповсюдження забруднення. Зрозуміло, що упродовж всього огляду місцевості спеціалісти відбирають проби води, повітря, ґрунту насамперед у вузлових місцях, де знайдені загиблі та уражені тварини і рослини.

Слід зазначити, що огляд ураженої земельної ділянки має певні особливості, пов'язані з часовим і погодним чинниками, а саме: цю слідчу дію мають проводити дуже швидко з метою недопущення зараження учасників огляду та розповсюдження забруднення у глибину та в ширину ґрунту по периметру внаслідок можливих атмосферних опадів.

Огляду місцевості забрудненої земельної ділянки передуює складання планів проведення огляду, як правило, у вигляді схем, на яких відображають джерела виникнення забруднення, вузлові зони проведення огляду, рельєфні особливості, концентрацію забруднюючої речовини у рельєфних зонах, кількість та місце розташування уражених рослин і тварин, межі проведення огляду. Схеми складають у

масштабі з використанням компасу. Усі зроблені помітки, позначки, абрєвіатури спеціалісти розшифровують у певних місцях схеми. Плани, схеми, складені спеціалістами, долучають до протоколу огляду місця події.

Встановивши основне джерело забруднення, проводять його детальний огляд. Так, якщо джерелом виникнення забруднення стала діяльність підприємства (наприклад, через витоки із системи очищення відходів або витоки газових забруднюючих елементів у повітря та їх подальше осідання на земельних ділянках), проводять детальний огляд усіх систем, що ведуть до місця викидання забруднюючих речовин (каналізації, стоків, труб, обладнання, що транспортує забруднюючі речовини (відходи) з однієї частини підприємства до іншої), тобто обладнання, що в автоматичному режимі здійснює переміщення, консервування, транспортування забруднюючих речовин. При цьому особливу увагу звертають на технічну справність обладнання, дату його виготовлення або перевірки. Якщо виток забруднюючої речовини виник під час її транспортування до місць захоронення, детально перевіряють транспорт, його технічні характеристики, залишок перевезених речовин, сліди, що залишилися від протікання рідин, а також транспортну (дорожню) документацію, що дозволить слідчому встановити межі та маршрут ураженої ділянки.

Після досягнення основних цілей, поставлених перед оглядом, можливе проведення повторних дій з метою виявлення упущених даних, об'єктів, інформації або, навпаки, підтвердження вже існуючої доказової бази. Такі дії проводять як повторний огляд місця події (місцевості).

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що огляд місцевості під час розслідування та розкриття злочинів у сфері земельних відносин має важливе значення з огляду на можливість встановлення причин виникнення діяння, часових меж і кола причетних до нього осіб, території ураження та його наслідків для флори і фауни. Результати огляду не лише сприяють висуненню версій, а й допомагають визначити напрями дослідження та подальші тактичні дії для розслідування злочинів цієї категорії.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України*. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є.]. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.
2. *Криміналістика* : підр. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / [Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. — 684 с.
3. *Кримінальний кодекс України* : станом на 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25 — 26.
4. *Криміналістика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р.]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2007. — 944 с.
5. *Шейфер С.А.* Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С.А. Шейфер. — Самара : Изд-во «Самарский университет», 2004. — 191 с.

УДК 620.2:657.47

Т.П. Подкур, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Чернігівській області

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ОЦІНКИ ТОВАРІВ І ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Викладено особливості оцінки товарів і визначення їх ринкової вартості в умовах сьогодення.

Ключові слова: ринкова вартість, порівняльний підхід, ціна продажу, ціна товару, оцінка товарів.

Изложены особенности оценки товаров и определения их рыночной стоимости в современных условиях.

The paper presents modern approach to appreciation of goods and establishing their market value.

На сучасному етапі суспільного розвитку значно зросла потреба у залученні спеціалістів у галузі товарознавства, а саме у судово-товарознавчій експертизі, під час розслідування та судового розгляду кримінальних, господарських і цивільних справ. При цьому головним завданням експерта-товарознавця є встановлення вартості різних товарів і послуг з урахуванням усіх чинників, які впливають на їх споживчі характеристики. Проте розмаїття товарів у сучасних умовах розвитку ринкових відносин ускладнює це завдання і потребує проведення досліджень у цьому напрямі за участю як науковців, так і практиків.

Дослідженню особливостей оцінки товарів і визначення їх вартості в умовах ринкових відносин присвятили свої праці відомі українські та закордонні вчені. Заслужують на увагу нещодавно проведені дослідження Т.М. Артюхом, В.В. Архіповим, О.П. Снігерьевим та І.А. Петровою. Проте ці питання потребують подальшого комплексного дослідження з метою вироблення критеріїв оцінювання товарів і визначення їх вартості в умовах ринкових відносин.

Відповідно до вимог нормативних документів товари оцінюють за ринковими цінами з урахуванням їх фактичного стану (товарного вигляду) та зношення. Вироби, споживчі властивості яких відповідають вимогам усіх чинних нормативних документів і законодавчих актів, мають бути оціненими за ринковими цінами, тобто за ринковою вартістю.

Ринкова вартість — це найбільш вірогідна ціна на дату оцінки, за яку товар може бути продано на відкритому конкурентному ринку за відсутності додаткових інвестиційних умов, угоди між зацікавленими та незалежними сторонами. Ринкова

вартість є величиною розрахунковою (тобто це реальна ціна продажу), її визначають за умов найефективнішого використання об'єкта оцінки. Регулятором ринкових цін є попит і пропозиція на товари певної якості [1].

Згідно з вимогами Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та майнових прав» використання ринкової вартості як бази для оцінки під час укладання договору на проведення експертного дослідження товару «можливе за умови відповідності угоди, у зв'язку з якою проводиться експертна оцінка, змісту поняття ринкової вартості. При цьому умови такої угоди не повинні передбачати будь-які додаткові обмеження або вимоги, що впливають на майбутню економічну вигоду від використання покупцем об'єкта оцінки» [2]. Ринкову вартість об'єкта експертної оцінки визначають із застосуванням усіх методичних підходів (за наявності потрібної інформації).

Вибір бази оцінки товару залежить від мети, з якою проводять його експертизу, його особливостей, а також нормативних вимог. Методи проведення експертної оцінки, що застосовують під час визначення ринкової вартості об'єкта оцінки у разі використання порівняльного підходу, мають ґрунтуватися на результатах аналізу цін продажу (пропозиції) на схожий товар. Коли у нормативно-правових актах з експертної оцінки товару, договорі на проведення експертизи товару або ухвалі суду не зазначено виду вартості, який має бути визначений у результаті експертної оцінки, визначають ринкову вартість [3, с. 101, 111; 4, с. 215—246].

Ринкову вартість визначають на дату оцінки з урахуванням ринкових цін. Під час прогнозування грошового потоку та відповідної норми доходу має бути враховано вплив ринкових умов на функціонування (використання) об'єкта оцінки, виходячи з принципу його найефективнішого використання.

Визначення ринкової вартості об'єкта за допомогою порівняльного підходу має ґрунтуватися на інформації про ціну продажу (пропозиції) схожого товару, достовірність якої не викликає сумнівів у експерта. У разі відсутності або недостатності зазначеної інформації експерт у висновку зазначає, як це вплинуло на достовірність висновку про ринкову вартість об'єкта експертної оцінки [4, с. 215—246].

За відсутності достовірної інформації про ціну продажу схожого товару ринкову вартість об'єкта експертної оцінки можуть визначати, базуючись на інформації про ціну пропонування схожого товару, з урахуванням відповідних поправок відповідно до тенденцій зміни ціни його продажу порівняно із ціною пропонування. За наявності суттєвого впливу зовнішніх чинників (соціально-економічних, політичних, екологічних тощо) на ринок схожого товару, що призводить до фактичної неможливості надання аргументованого та достовірного висновку про ринкову вартість, експерт у висновку надає додаткові роз'яснення та застереження. При цьому він має право надавати висновок про ринкову вартість об'єкта оцінки, яка ґрунтується, зокрема, на інформації про попередній рівень цін на ринку схожого товару або на припущенні про відновлення стабільної ситуації на ринку. У висновку експерт також відображає факт внесення або невнесення до ринкової вартості суми податку на додану вартість. Оціночні процедури, пов'язані з визначенням ринкової вартості, проводять з урахуванням того, внесено чи не внесено до неї суму податку на додану вартість [5].

В умовах ринкових економічних відносин фахівці-товарознавці для оцінки об'єктів дослідження використовують початкові та оптові ціни, які є ринковими. Загалом експерти застосовують ціни можливої реалізації товарів в Україні, базую-

чись на інформації у прайс-листах бізнес-інформ, приватних фірмових прайс-листах, каталогах, калькуляціях підприємств-виробників, а також на інформації торговельних центрів і ринків, мережі Інтернет.

Слід погодитися з І.А. Петровою, яка відстоює думку щодо дотримання загальних вимог до проведення незалежної оцінки майна (у тому числі товару). Проведенню такої оцінки має передувати підготовчий етап, на якому:

- ознайомлюються з об'єктом оцінки, характерними умовами угоди, для укладення якої проводиться оцінка;
- визначаються з базою оцінки;
- надають замовнику пропозиції стосовно вагомих умов договору на проведення оцінки.

У цілому незалежну оцінку майна проводять у такій послідовності:

- укладення договору на проведення оцінки;
- ознайомлення з об'єктом оцінки, збирання та обробка вихідних даних та іншої інформації, потрібної для проведення оцінки;
- ідентифікація об'єкта оцінки та пов'язаних з ним прав, аналіз можливих обмежень і застережень, які можуть супроводжувати процедуру проведення оцінки та використання її результатів;
- вибір потрібних методичних підходів, методів та оціночних процедур, що найповніше відповідають меті та обраній базі оцінки, визначеним у договорі на проведення оцінки, та їх застосування;
- узгодження результатів оцінки, отриманих із застосуванням різних методичних підходів;
- складання звіту про оцінку майна (висновку про вартість об'єкта оцінки) на дату оцінки;
- доопрацювання (актуалізація) звіту (висновку про вартість об'єкта оцінки) на нову дату (у разі потреби) [6, с. 115].

При цьому експерт або спеціаліст самостійно шукає інформаційні джерела (пов'язані з об'єктом оцінки, у тому числі ті, що стосуються тенденцій на ринку схожого майна, та угоди щодо такого майна, які використовують при застосуванні порівняльного підходу, тощо), за винятком документів, надання яких має забезпечити замовник оцінки згідно з договором, а також здійснює їх аналіз та формує обґрунтовані висновки [3]. За відсутності такої інформації або її недостатності у звіті про оцінку майна (висновку про вартість об'єкта оцінки) зазначають негативний вплив цього факту на результати оцінки.

Залежно від обраних методичних підходів і методів оцінки експерт або спеціаліст має:

- зібрати та проаналізувати всі суттєві відомості про об'єкт оцінки, зокрема, вихідні дані про його правовий статус, відомості про склад, технічні економічні (прогнозовані та фактичні доходи і витрати від використання об'єкта оцінки — як найефективнішого, так і існуючого) та інші характеристики, інформацію про стан ринку стосовно об'єкта оцінки та схожого майна;

- проаналізувати існуючий стан використання об'єкта оцінки та визначити умови його найефективнішого використання;

- зібрати потрібну інформацію для обґрунтування ставки капіталізації та (або) ставки дисконту;

– визначити правові обмеження щодо об'єкта оцінки та врахувати їх вплив на його вартість;

– обґрунтувати застосування спеціальних методичних підходів, методів та оціночних процедур (комбінування кількох методичних підходів або методів) [7, с. 362].

Зібрані вихідні дані та іншу інформацію експерт або спеціаліст має зазначити у висновку експертного дослідження з посиланням на джерело їх отримання та у додатках до нього, забезпечуючи при цьому режим конфіденційності згідно з умовами договору на проведення експертизи майна (товарів), а також дотримуючись вимог законодавства.

Слід нагадати, що згідно із законодавством експерт несе відповідальність за недостовірну чи необ'єктивну експертизу майна (товарів), як і особи, що надають недостовірні вихідні дані, використання яких під час оцінки призвело до надання необ'єктивного висновку експерта.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що в умовах нормальних ринкових відносин, досконалої (чистої) конкуренції ринкову вартість встановлюють незалежно від бажань певних товаровиробників (продавців) чи споживачів (покупців), базуючись на співвідношенні попиту і пропозиції, що, зрозуміло, впливає на неї.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Закон України: Про ціни та ціноутворення : станом на 10 липня 2010 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5007-17/>.

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та майнових прав» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.

3. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» : станом на 20 листопада 2012 року / Оцінка об'єктів у матеріальній формі : збір. нормат. док. по курсу навчання : у 3 ч. — Харків : ХЦНТЕІ, 2007. — Ч. I. — С.101 — 111.

4. Методика оцінки майна, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1891 / Оцінка об'єктів у матеріальній формі : збір. нормат. док. по курсу навчання : у 3 ч. — Харків : ХЦНТЕІ, 2007. — Ч. I. — С.215 — 246.

5. Звіт про науково-дослідну роботу «Методика визначення вартості майна». — Харків : ХНДІСЕ, 2000.

6. Петрова І.А. Загальні засади судово-товарознавчої оцінки майна (товарів) та об'єктів інтелектуальної власності в Україні : монографія / Петрова І.А., Загуменна О.В., Яременко В.В. — Харків : ХНУВС, 2010. — 224 с.

7. Петрова І.А. Особливості визначення експертом-товарознавцем вартості товарів в умовах ринкових відносин / І.А. Петрова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 4. — С. 359—368.

8. Методика визначення вартості майна / [Лозовий А.І., Донцова О.С., Бобрицький С.М., Стебіх О.І.]. — Харків : СПДФО «Данюк Л.І.», 2004. — 112 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 543.544.85:665.35

Ф.О. Чмиленко, доктор хімічних наук, професор,
завідувач кафедри аналітичної хімії Дніпропетровського
національного університету імені Олеся Гончара

Н.П. Мінаєва, пошукач кафедри аналітичної хімії
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

Л.П. Сидорова, кандидат хімічних наук, доцент
кафедри аналітичної хімії Дніпропетровського
національного університету імені Олеся Гончара

Ю.В. Бохан, кандидат хімічних наук, доцент,
завідувач кафедри хімії Кіровоградського державного
педагогічного університету імені В. Винниченка

Я.В. Нужна, головний експерт Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Кіровоградській області

ЕКСПЕРТИЗА НЕМОЛОЧНИХ ЖИРІВ В МАСЛОЖИРОВІЙ ПРОДУКЦІЇ

Запропоновано методики аналізу, які дозволяють ідентифікувати масложирову продукцію за вмістом рослинних жирів, проаналізовано зразки масложирової продукції на вміст немолочних жирів.

Ключові слова: масложирова продукція, фальсифікація, число Рейхерта-Мейссля, титриметрія, спектрофотометрія, хроматографія.

Предложены методики анализа, позволяющие идентифицировать масложировую продукцию по содержанию растительных жиров, проанализированы образцы масложировой продукции на содержание немолочных жиров.

The paper suggests new methods of examination of fat-and-oil products based on the analysis of the vegetable fats content. It presents the results of the examination of nondairy fat content in some samples of fat-and-oil products.

На сьогодні особливо актуальними для масло-молочної промисловості України є питання підвищення якості продукції, вдосконалення методів її контролю та стандартизації. Адже нині, наприклад, доволі складно купити якісну масложирову продукцію в мережі громадського харчування через велику кількість її фальсифікату на ринку України.

У практичній діяльності перед експертами часто постає проблема визначення відповідності молочної продукції чинним стандартам. Проведення такого дослідження сприятиме наданню відповіді на такі запитання.

Чим є зразок, наданий на дослідження?

Чи можна визначити вид і сорт вершкового масла?

Чи відповідає надана на дослідження молочна продукція вимогам відповідних галузевих стандартів України та ДСТУ?

Чи є наданий на дослідження молочний продукт фальсифікованим?

Як свідчить аналіз, серед молочних продуктів найчастіше фальсифікують вершкове масло. Згідно з вимогами чинних стандартів вершкове масло виготовляють тільки з коров'ячого молока або продуктів його переробки. Воно призначене для безпосереднього вживання в їжу і для кулінарних цілей [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Масло не має містити жодних спеціальних добавок. Основний компонент цього продукту має становити не менше ніж 61,5 % молочного жиру. Стандартами заборонено позначення «масло» вживати у назві спредів і жирових сумішей. Водночас, за оцінками різних експертів, 60—80 % продукції, яку продають під виглядом масла, є жировими сумішами.

Прагнення України вступити до Європейського Союзу та вступ до Всесвітньої організації торгівлі потребують розроблення національних стандартів, гармонізованих з європейськими та міжнародними нормами і правилами, зокрема введення єдиних загальнозживаних вимог до харчових продуктів. Використання єдиних критеріїв і методів оцінювання якості продукції, її безпечності та ідентифікації надасть споживачеві гарантії якості.

Метою роботи є експертиза фальсифікованої за рахунок використання жирів рослинного походження молочної продукції шляхом визначення вмісту немолочних жирів.

Загалом фальсифікацію масложирової продукції можна умовно поділити на дві групи: «груба» — коли вміст немолочних добавок перевищує 10 % і «тонка» — коли немолочні добавки становлять менше ніж 10 %.

Для встановлення «грубої» фальсифікації використовують титриметричні та фотометричні методи аналізу. Титриметричний метод визначення кількості немолочного жиру в маслі з комбінованою жировою фазою базується на визначенні числа Рейхерта-Мейссля та його залежності від вмісту немолочного жиру.

Число Рейхерта-Мейссля — фізико-хімічний показник, що свідчить про наявність у жирі низькомолекулярних жирних кислот (масляної, капронової, каприлової). Молочний жир, на відміну від інших жирів, містить велику кількість цих кислот, що зумовлює високе значення числа Рейхерта-Мейссля молочного жиру. Згідно з літературними джерелами цей показник може коливатися у межах від 20 до 31 одиниць, що залежить від багатьох чинників, головним з яких є кліматичний. Немолочні жири містять низькомолекулярні жирні кислоти у невеликих кількостях, яким відповідають низькі значення чисел Рейхерта-Мейссля.

В Україні за результатами проведених досліджень у всіх кліматичних зонах упродовж трьох років встановлено, що числа Рейхерта-Мейссля молочного жиру коливаються у межах 25,4—30,7 (середнє значення — 28,3). Водночас для рослинних жирів, що використовують у маслоробстві, цей показник становить 0,8—7,1 (середнє значення — 2,1).

Отже, математичні методи опрацювання даних дають змогу визначити вміст немолочних жирів у маслах з комбінованою жирною фазою.

Титриметрична методика визначення немолочного жиру. Зразок масла в хімічній склянці витримують у термостаті за температури 55—60 °С до повного розплавлення та розшарування на жир і плазму. Жир фільтрують за такої самої температури через сухий складчастий фільтр. У плоскодонній колбі з тугоплавкого скла ємністю 300—500 см³ наважку жиру 5±0,1 г разом з 2 см³ 50-процентого водного розчину гідроксиду калію (KOH) та 20 г (16 мл) гліцерину нагрівають 10—15 хв (доки суміш не стане прозорою). Суміш охолоджують до 80—90 °С, додають 90 см³ кип'яченої дистильованої води та 50 см³ розчину сірчаної кислоти і проводять «відгонку» 110 см³. Після цього фільтрують, відтитровують 100 см³ фільтрату 0,1 М-розчином гідроксиду натрію (NaOH) з додаванням 3-х крапель розчину фенолфталеїну і розраховують значення числа Рейхерта-Мейссля жирної суміші. Для кожного зразка проводять не менше 2-х паралельних випробувань і за одержаним середнім значенням розраховують вміст немолочного жиру в маслі за формулою (1):

$$HЖ = \frac{PM_{мж} - PM_{сум}}{PM_{мж} - PM_{нж}} \times 100, \quad (1)$$

де: $PM_{мж}$, $PM_{нж}$, $PM_{сум}$ — числа Рейхерта-Мейссля молочного, немолочного жирів і досліджуваного зразка відповідно [1].

Одержані результати наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Результати титриметричного визначення немолочних жирів (НЖ) в масложировій продукції

№ з/п	Продукт	Число $PM_{сум}$ у мл 0,1 М NaOH	НЖ, %	$X^* \pm \Delta X^*$, %	S_r^*
1	Спред 1	21,1	27,4	28,07±0,34	0,022
		20,8	28,6		
		20,9	28,2		
2	Спред 2	19,7	32,5	32,50±0,38	0,025
		19,9	31,8		
		19,6	33,2		
3	Масло вершкове 1	28,0	1,14	1,27±0,12	0,173
		27,9	1,53		
		28,0	1,14		

№ з/п	Продукт	Число $PM_{сум}$ у мл 0,1 М NaOH	НЖ, %	$X^* \pm \Delta X^*$, %	Sr^*
4	Масло вершкове 2	27,8	1,90	1,52±0,21	0,253
		28,0	1,14		
		27,3	1,14		

* X — відсоток вмісту немолочного жиру; ΔX — похибка; Sr — показник стандартного відхилення обробки результатів.

Фотометрична методика визначення немолочного жиру. Згідно з методикою наважку аналізованого продукту зважують, шляхом термостатування за температури 58—60 °С протягом 8—12 хв виділяють жирову фракцію, фільтрують за температури 58—60 °С, фотокolorиметрують при довжині хвилі 430—450 нм у кюветі з робочою довжиною поглинаючого шару 5 мм, визначають оптичну густину досліджуваного зразка та кількісний вміст немолочного жиру за формулою (2):

$$HЖ = \frac{D_{мж} - D_{сум}}{D_{мж} - D_{нж}} \times 100 \quad (2)$$

де: $D_{мж}$ — оптична густина молочного жиру;
 $D_{сум}$ — оптична густина суміші;
 $D_{нж}$ — оптична густина немолочного жиру.

Згідно з літературними джерелами середні показники оптичної густини молочного жиру (при довжині хвилі 440±10 нм) становлять 0,83 одиниці, а немолочного жиру — 0,64 [2].

Результати фотометричного визначення немолочних жирів наведено у табл. 2.

Таблиця 2

**Результати фотометричного визначення
немолочних жирів (НЖ) в масложировій продукції**

№ з/п	Продукт	$D_{сум}$	НЖ, %	$X \pm \Delta X$, %	Sr
1	Спред 1	0,77	29,4	29,13±0,35	0,025
		0,76	28,9		
		0,75	29,1		
2	Спред 2	0,76	32,5	32,83±0,41	0,027
		0,78	32,8		
		0,77	33,2		
3	Масло вершкове 1	0,81	1,14	0,94±0,12	0,127
		0,82	0,55		
		0,81	1,14		
4	Масло вершкове 2	0,81	1,05	1,07±0,21	0,196
		0,80	1,12		
		0,81	1,05		

Для встановлення «тонкої» фальсифікації масложирової продукції використовують хроматографічні методи [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. Газорідинна хроматографічна методика (ГРХ) контролю якості молочної продукції, застосована під час дослідження, містить стадію концентрування жиру, екстракцію водно-молочно-спиртової емульсії гексаново-ефірною сумішшю для подальшого визначення стеринової фракції.

Хроматографічний метод ідентифікації рослинних жирів у масложировій продукції. Визначення фальсифікації масложирової продукції за складом стеринової фракції (а саме за вмістом рослинних стеринів) є найдостовірнішим методом, який дозволяє виявити добавки масел рослинного походження — від 2 % і більше. На хроматограмі при цьому фіксують піки фітостеринів — ці компоненти підтверджують факт фальсифікації.

Визначення стеринової фракції проводили на хроматографі Shimadzu 14В методом газової хроматографії з полум'яноіонізаційним детектуванням (далі — ГХ/ПІД) на капілярній колонці з рідкою нерухою фазою ZB-5, довжиною 30 м, внутрішнім діаметром 0,25 мм, товщиною покриття нерухої фази 0,25 мкм. Температури інжектора і детектора становили 300 °С. Термостат колонки:

- початкова температура — 200 °С;
- витримка за початкової температури — 2 хв;
- програмування температури аналізу — 7 °С/хв;
- кінцева температура — 295 °С.

Тиск газу-носія на вході в інжектор — 0,1 МПа, розподіл потоку на вході в колонку — 1/20 (скидання в атмосферу — 19/20 частин потоку на виході з інжектора), газ-носії — азот.

Для ідентифікації піків на хроматограмі використовували стандарти корпорації SUPELCO: холестерин кат. № 47127, бета-ситостерин кат. № S 1270, стигмастерин кат. № 47132, кампастерин кат. № В 736, брасикастерин кат. № В 493.

У межах пробопідготовки проводили лужний гідроліз проби масложирової продукції з подальшим екстрагуванням домішок неполярним розчинником, виділяли стеринову фракцію з неомильних речовин за допомогою методу тонкошарової хроматографії (ТШХ). Для лужного гідролізу використовували етанольний розчин гідроксиду калію з концентрацією 1 моль/дм³. До наважки зразка масою 5 г додавали 50 см³ цього розчину, кип'ятили зі зворотним холодильником 1 год, охолоджували, додавали 100 см³ дистильованої води й екстрагували гексаном у ділильній воронці неомильні речовини (тричі по 50 см³). Об'єднаний гексановий шар промивали 10-процентним водним розчином етанолу (чотири рази по 25 см³). Гексановий екстракт упарювали досуха на роторному випарнику. Сухий залишок розчиняли в етилацетаті та очищали за допомогою тонкошарової хроматографії. Розділені стерини визначали за допомогою методу капілярної ГХ/ПІД в ізотермічному режимі. Для очищення зразка методом ТШХ на пластинках Сорбфіл (ПТСХ-АФ-В-УФ) використано рухому фазу з оптимальним співвідношенням гексан : етилацетат (від 65:35 до 60:40 % об), а також хлороформ : етилацетат (95:5 % об).

Слід пам'ятати, що кількість нанесеного зразка на ТШХ-пластинку не має перевищувати 0,1 мг неомильної речовини (що еквівалентно 1 г зразка масложирової продукції), а нанесення зразків у вигляді окремих точок сприяє поліпшенню

результатів поділу. Крім того, досягти кращого поділу піків зазначених стеринів дозволяє застосування капілярних колонок.

Вміст холестерину у вершковому маслі може коливатися від 190 мг до 250 мг на 100 г продукту.

Результати хроматографічного дослідження наведено на рис.

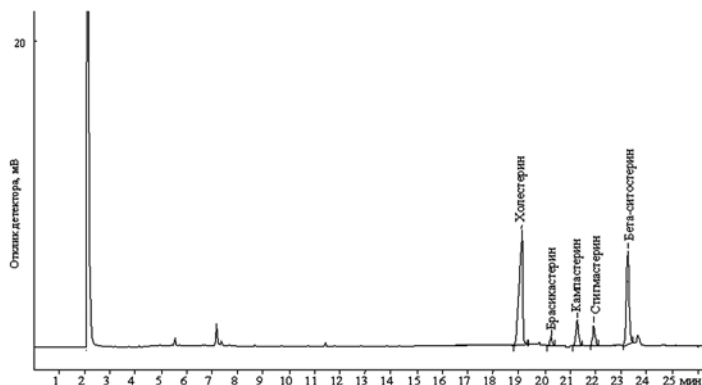

Рис. Хроматограма стеринової фракції фальсифікованого вершкового масла. Піки: 1 — холестерин, 2 — брасикастерин, 3 — кампастерин, 4 — стигмастерин, 5 — бета-ситостерин, I, мВ — відгук детектора

Згідно з хроматограмою вміст холестерину становить $180,3 \pm 5,4$ мг/100 г, брасикастерину $0,5 \pm 0,1$ мг/100 г, кампастерину $7,4 \pm 0,4$ мг/100 г, стигмастерину $3,2 \pm 0,2$ мг/100 г, бета-ситостерину $25,3 \pm 1,3$ мг/100 г. Наявні на хроматограмі піки фітостеринів підтверджують факт фальсифікації. Межею виявлення бета-ситостерину за методикою є 0,5 мг/100 г продукту, а отже, додавання масел рослинного походження у кількості 0,2 % і більше буде фіксуватися на хроматограмі.

Таким чином, запропоновані методики аналізу дають змогу ідентифікувати рослинні жири в масложировій продукції. Під час дослідження за допомогою методів титриметрії, спектрофотометрії та хроматографії встановлено наявність рослинних жирів у спредах у межах 28,1—32,0 % (що відповідає нормативним документам) та у вершковому маслі в межах 0,9—1,5 %.

Наведені методики виявлення фальсифікації масложирової продукції стануть у пригоді експертам під час вирішення завдань з визначення автентичності та фальсифікації такого виду продукції.

Список використаної літератури

1. Пат. 67470 Україна, МПК G 01 N 33/04. Спосіб кількісного визначення вмісту немолочних жирів в маслах з комбінованою жировою фазою / Єрьсько Г.О., Гуляев-Зайцев С.С., Тищенко Л.М. ; заявл. 06.10.2003 ; опубл. 18.04.2007.

2. Пат. 2279071 Россия, МПК G 01 N 33/03. Способ определения наличия жиров немолочного происхождения в молочном жире / Е.А. Юрова, Е.Ю. Денисович ; заявл. 28.11.2003 ; опубл. 27.06.2006.

3. Жири та олії тваринні і рослинні. Аналізування методом газової хроматографії метилових ефірів жирних кислот : ДСТУ ISO 5508:2001. — [Чинний від 2003-01-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2001. — 14 с.

4. *Масла растительные и маргариновая продукция. Метод обнаружения фальсификации* : ГОСТ 30623-98. — [Чинний від 2001-07-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2001. — 22 с.
5. *Жири тваринні і рослинні та олії. Метод визначення вмісту неомильних речовин з використанням екстрагування гексаном* : ДСТУ ISO 18609:2004. — [Чинний від 2006-01-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2005. — 12 с.
6. *Жир молочний. Виявлення рослинного жиру методом газорідинної хроматографії стеринів (Контрольний метод)* : ДСТУ ISO 3594:2001. — [Чинний від 2003-01-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2002. — 11 с.
7. *Жири та олії тваринні і рослинні. Визначення складу стеринової фракції. Газо-хроматографічний метод* : ДСТУ ISO 6799:2002. — [Чинний від 2003-04-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2002. — 12 с.
8. *Визначення вмісту неомильних речовин із застосуванням екстракції діетиловим ефіром* : ДСТУ ISO 3596:2004. — [Чинний від 2006-01-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2005. — 11 с.
9. *Жир молочний. Метод обнаружения растительных жиров газожидкостной хроматографией стеринов* : ГОСТ Р 51471-99. — [Чинний від 2001-01-01]. — К. : Держстандарт Росії, 2000. — 5 с.
10. *Рудаков О.Б. Качественная идентификация молочного жира по хроматографическим данным* / Рудаков О.Б., Полянский К.К., Алексюк М.П. // Журнал аналитической химии. — 2002. — № 12. — С. 1267—1275.
11. *Кириллова Л.Г. Метод определения фальсификации сливочного масла* / Кириллова Л.Г., Алексюк М.П., Батищева Л.В. // Переработка молока. — 2005. — № 1. — С. 14—16.
12. *Рудаков О.Б. Развитие метода интерпретации хроматограмм животных жиров* / О.Б. Рудаков, К.К. Полянский // Хранение и переработка сельхозсырья. — 2001. — № 10. — С. 40—42.
13. *Боев А.И. Способ идентификации сливочного масла методом газовой хроматографии* / Боев А.И., Никитина С.Ю., Полянский К.К. // Сыроделие и маслоделие. — 2001. — № 2. — С. 42—43.
14. *Пат. 94223 Україна, МПК G 01 N 33/34. Спосіб визначення немолочного жиру в молочній продукції з низьким вмістом жиру* / [Чмиленко Ф.О., Сидорова Л.П., Мінаєва Н.П., Сандомирський О.В.]. — № 2007а 12821 ; заявл. 14.12.2007 ; опубл. 26.04.2011.
15. *Встановлення фальсифікації молока жирами рослинного походження* / [Чмиленко Ф.О., Мінаєва Н.П., Сандомирський А.В., Сидорова Л.П.] // Харчова промисловість. — 2008. — № 7. — С. 20—23.
16. *Установление фальсификации молочной продукции методами газовой хроматографии* / [Чмиленко Ф.А., Минаева Н.П., Сандомирский А.В., Сидорова Л.П.] // Методы и объекты химического анализа. — 2009. — № 1. — С. 60—66.
17. *Ідентифікація молочної продукції з низьким вмістом жиру хроматографічними методами* / [Чмиленко Ф.О., Сидорова Л.П., Мінаєва Н.П., Сандомирський А.В.] // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Хімія. — 2008. — С. 30—36.

УДК 616-001.45:623.443.35

В.В. Щербак, асистент кафедри
судово-медичної експертизи Харківської
медичної академії післядипломної освіти

О.О. Толмачов, начальник Науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України на Південній залізниці

О.В. Кундиус, головний експерт Науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України на Південній залізниці

А.А. Абдурасулов, експерт Науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України на Південній залізниці

МОЖЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ МОДЕЛІ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРИ ПОСТРІЛАХ З ПІСТОЛЕТІВ «ФОРТ» КАЛІБРУ 9X18 ММ

Викладено результати дослідження морфологічних особливостей вогнепальних ушкоджень, заподіяних пострілами впритул з пістолетів «Форт-12», «Форт-17», «Форт-14ТП», у тому числі встановлено діагностичні критерії щодо визначення моделі вогнепальної зброї.

Ключові слова: вогнепальні пошкодження, пістолети «Форт-12», «Форт-17», «Форт-14ТП», постріл упритул.

Изложены результаты исследования морфологических особенностей огнестрельных повреждений, причиненных выстрелами в упор из пистолетов «Форт-12», «Форт-17», «Форт-14ТП», в том числе установлены диагностические критерии определения модели огнестрельного оружия.

Morphological features of gunshot injuries caused by shooting at close range from pistols Fort-12, Fort 17 and Fort 14TP were investigated, diagnostic criteria for determining the model of firearms were established.

Нині судово-медична експертиза вогнепальних ушкоджень є однією з найскладніших у судовій медицині. Попри те, що в Україні існує певне обмеження доступу до зброї, спостерігається суттєве зростання злочинів, пов'язаних з її використанням. Як свідчать результати аналізу показників смертності населення України, упродовж останніх років вогнепальні травми за кількісними показниками утримують стабільну динаміку до зростання. Серед вогнепальних ушкоджень близько 30 % становлять смертельні ураження, заподіяні боеприпасами, споряд-

женими кулями [1]. При цьому переважну більшість постраждалих становлять чоловіки молодого та працездатного віку [2].

Вогнепальна зброя постійно вдосконалюється, створюються як нові її модифікації, так і набої до неї, що суттєво змінює балістичні властивості, а також обсяг ураження та морфологічні особливості ушкоджень тіла та пошкоджень одягу людини. А отже, є потреба у більш поглибленому вивченні таких об'єктів дослідження з позицій криміналістики та судово-медичної експертизи [3].

Найпоширенішою короткоствольною зброєю серед працівників правоохоронних органів, охоронних і військових структур України багато років залишався пістолет Макарова (далі — ПМ). Але на сьогодні ПМ за своїми тактико-технічними характеристиками не повною мірою відповідає сучасним вимогам з виконання професійних завдань зазначених структур і до того ж не виробляється в Україні. На потужностях українського НВО «Форт» у м. Вінниці на замовлення МВС України було розроблено та налагоджено серійне виробництво пістолетів «Форт-12», «Форт-17» «Форт-14ТП» калібру 9x18 мм. Пістолети «Форт» впроваджено у діяльність спеціальних підрозділів міліції та підрозділів цивільної охорони Державної служби охорони при МВС України як штатну зброю.

Форт-12 — напівавтоматичний пістолет під патрон 9x18 мм, є особистою зброєю нападу та захисту і призначений для ураження супротивника на коротких відстанях. Пістолет може бути додатково укомплектований пристроєм для зниження рівня звуку. У перших модифікаціях пістолет мав ствол з 4-а правопохилими нарізами, але потім виробник перейшов на ствол довжиною 95 мм з 6-а правопохилими нарізами. Особливістю конструкції пістолета «Форт-12» є наявність осьової напрямної зворотної пружини, що зміщена під ствол, у вигляді круглого стрижня діаметром 5 мм (на відміну від ПМ, де зворотна пружина розташована на стволі). Відповідно до напрямної у затворі є круглий отвір. Зазначені елементи дульного зрізу при пострілах уприуту впливають на слідоутворення та формують специфічні відбитки.

Пістолет «Форт-17» за своїми тактико-технічними характеристиками є прототипом пістолета «Форт-12», але окремі деталі у ньому було замінено полімерними аналогами, що суттєво полегшило конструкцію без втрати бойових властивостей. Основною особливістю пістолета «Форт-17» є наявність рамки із полімеру безпосередньо біля дульного зрізу, що дещо змінює форму дульного зрізу в цілому та створює між затвором і рамкою напівкруглу щілину, що у штамп-відбитку відображається у вигляді вузької дугоподібної смуги з чітким контуром і є доволі стійкою ознакою.

Особливостями конструкції пістолета «Форт-14ТП» є нерухомий подовжений (123 мм) легкознімний ствол і збалансована конструкція. У пістолеті «Форт-14ТП» дульний зріз нагадує дульний зріз пістолета «Форт-12», однак є відмінності у товщині та формі осьової напрямної, яка має грибоподібно потовщений кінець зі сплющеною шляпкою (товщина збільшена трохи менше ніж на 2 мм). Ця особливість впливає на діаметр ділянки просвітлення у штампі-відбитку. Також наявні відмінності безпосередньо у наскрізних пошкодженнях тканини.

Встановлення моделі вогнепальної зброї є одним з найважливіших завдань у межах судово-медичної експертизи вогнепальної травми. У випадку пострілу впритул на тілі або одязі постраждалого зазвичай є відбиток дульного кінця зброї,

який цілком або частково може відобразити конфігурацію дульного зрізу зброї, що дозволяє встановити модель зброї та її взаємоположення до мішені [4; 5; 6].

Питання щодо вивчення об'єктів судово-медичної експертизи, насамперед пошкоджень одягу та ушкоджень тканин тіла людини під час пострілів упритул з бойових пістолетів «Форт-12», «Форт-17» і «Форт-14ТП», на цей час досліджено недостатньо. Майже поодинокими є дослідження у цьому напрямі, які проводила у 1997 році група Харківських судових медиків (А.П. Антонюк, В.В. Бурма та ін.) [7]. Для досліджень вони використовували модифікацію пістолета «Форт-12» з 4-а правопохилими нарізами та стандартні боеприпаси 9 мм ПМ. За результатами проведення 75-и досліджень встановлено, що під час пострілів упритул на бавовняній тканині виникають розриви хрестоподібної форми, на дистанції 1 см — щілинноподібної форми, на більш дальніх дистанціях розривів не було. Особливості штампа-відбитку на мішенях не досліджували. Дослідники також вивчали можливість встановлення моделі вогнепальної зброї, в якій використано штатний боеприпас калібру 9х18 ПМ, за характером вхідного пошкодження з близької та неблизької дистанцій [8; 9]. Вони дослідили пошкодження бавовняної тканини боеприпасами 9х18 ПМ під час пострілів з ПМ, пістолетів «АПС», «Форт-12» (у модифікації ствола з 4-а та 6-а правопохилими нарізами). У межах близької дистанції оцінювали розривну дію порохових газів, дистанції відкладання кіптяви та порохових зерен. Розриви країв пошкодження пострілами з ПМ і пістолета «Форт-12» були наявні на дистанціях до 1 см, а з пістолета «АПС» — до 20 см. Під час пострілів упритул усі моделі формували хрестоподібні розриви завдовжки від 6 см до 14 см. Такі самі розриви спостерігали під час пострілів з пістолетів «АПС» та ПМ на дистанції 1 см, а постріли з пістолета «Форт-12» спричиняли лінійні розриви завдовжки від 1 см до 4,6 см. Таким чином, дослідники дійшли висновку, що, вивчаючи певні особливості дії продуктів пострілу (наявність розривів тканини, їх форму, розміри, особливості відкладання кіптяви, а у певних випадках і її форму, особливості відкладання порохових зерен), можна встановити відстань, з якої здійснено постріл, а в окремих випадках визначити кількість нарізів на кулі та їх розмірні характеристики, тобто визначити модель зброї, з якої вистріляна куля, або заперечити її використання.

З огляду на недостатнє дослідження пошкоджень об'єктів судово-медичної експертизи, заподіяних у результаті пострілів упритул із пістолетів «Форт-12», «Форт-17» та «Форт-14ТП», у тому числі з метою встановлення моделі вогнепальної зброї, є потреба у продовженні та поглибленні таких досліджень.

Експериментальні дослідження проводили на базі Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України на Південній залізниці. Постріли здійснювали з пістолетів «Форт-12», «Форт-17» та «Форт-14ТП» штатними боеприпасами калібру 9х18 мм. Як мішені використовували бавовняну тканину полотняного плетіння (бязь) розмірами 40х40 см. Мішені закріплювали на спеціальній рамці у верхній частині та встановлювали у вертикальному положенні. Відстріл проводили серіями по п'ять пострілів окремо в усі види мішеней з кожного пістолета.

Під час пострілів упритул з пістолета «Форт-12» було встановлено, що наскрізні пошкодження тканини мають округлу або зірчасту форму внаслідок формування радіальної хвилястої складчастості та радіальних розривів (переважно хрестоподібних). При цьому загальні розміри пошкоджень становлять від 1,6х1,5 см до

1,9x1,7 см, довжина окремих радіальних розривів становить 0,6—0,9 см. Краї пошкоджень дрібнолоскутні, нитки по краях пошкоджень виступають у просвіт на різну довжину, розщеплені, відвернуті дещо всередину, кінці волокон розкуйовджені, місцями з ознаками обпалення, стоншені, буровато-сірого кольору. У напрямі до центру пошкоджень нитки значно розріджені та формують дефект тканини діаметром близько 0,4—0,6 см. Навколо пошкоджень наявні кільця інтенсивного відкладання кіптяви шириною 0,2—0,4 см і загальним діаметром 1,7—1,9 см, за яким розташоване вузьке кільце просвітлення з незначними переривчастими відкладаннями кіптяви. Наскрізні пошкодження розташовані на тлі відбитка дульного кінця зброї (штанц-марки), що є переважно контурним відкладанням кіптяви менш інтенсивного світло-сірого кольору, мають переважно грушоподібну, іноді овальну форму з дещо стоншеним донизу кінцем загальною довжиною 3,5—4,0 см, шириною 3,1—3,2 см. Верхній край відбитка зазвичай чіткий, місцями з ділянками дугоподібних смугастих вдвплень тканини. У стоншеному кінці відбитка наявна ділянка просвітлення у вигляді кільця або незамкненого у нижньому секторі кільця діаметром 0,6—0,7 см (рис. 1, 2).

Рис. 1.

Рис. 2.

Рис. 1, 2. Дульний зріз пістолета «Форт-12» і штамп-відбиток на бавовняній тканині

Постріли впритул з пістолета «Форт-17» спричиняють центральні наскрізні пошкодження бавовняної тканини, які мають зірчасту форму, внаслідок формування виразної радіальної складчастості та радіальних розривів розмірами від 1,2x1,0 см до 1,3x1,1 см, загальні розміри пошкоджень становлять від 1,9x1,7 см до 2,1x2,0 см. Радіальні розриви переважно хрестоподібної форми завдовжки 0,5—1,1 см. Краї центральних пошкоджень нерівні, бахромчасті, кінці ниток розщеплені, мають вигляд «щіточок», відвернуті дещо всередину, кінці волокон стоншені, місцями з ознаками опалення, ламкі, буровато-сірого кольору. По краях пошкоджень наявне концентричне відкладання кіптяви інтенсивного темно-сірого кольору на ширину до 0,5 см зовнішнім діаметром до 2,0 см. У напрямі до центру пошкоджень нитки значно розріджені та формують дефекти тканини розмірами від 0,3x0,2 см до 0,5x0,4 см. Зазначені пошкодження розташовані на тлі відбитків дульного кінця пістолета, переважно у вигляді контурного відкладання кіптяви менш інтенсивного

світло-сірого кольору, грушоподібної форми зі стоншеним донизу кінцем загальною довжиною 4,0—4,5 см, шириною 3,3—3,5 см. Верхній край цього відбитка доволі чіткий, має вигляд напівкруглої суцільної смуги завширшки 0,9—1,0 см або іноді кількох паралельних смуг завширшки 0,3—0,4 см. Нижній край відбитка має чітку межу у вигляді відкритої догори дугоподібної смуги шириною 0,1 см, довжиною по хорді 1,8 см, висотою дуги 1,3—1,4 см; на тлі смуги наявне помірне сплюснення, спресованість волокон тканини. У центрі цієї частини відбитка наявна смуга у формі незамкненого кільця сірого кольору діаметром 0,6—0,8 см, що розташована на відстані 1,3—1,5 см від центру наскрізного пошкодження (рис. 3, 4).

Рис. 3.

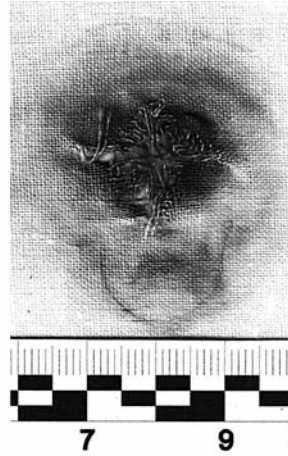

Рис. 4.

Рис. 3, 4. Дульний зріз пістолета «Форт-17» і штамп-відбиток на бавовняній тканині

Постріли впритул з пістолета «Форт-14ТП» спричиняють наскрізні пошкодження бавовняної бязевої тканини переважно зірчастої форми внаслідок формування радіальної хвилястої складчастості та радіальних розривів; при цьому загальні розміри пошкоджень становили від 1,5x1,3 см до 2,0x2,0 см, довжина окремих радіальних розривів становила 0,5—1,1 см. Нитки по краях пошкоджень виступають у просвіток на різну довжину, розщеплені, відвернуті переважно всередину, деякі — назовні, кінці волокон розкуйовджені, місцями з ознаками опалення, стоншені, буровато-сірого кольору. У напрямі до центру пошкоджень нитки значно розріджені та формують дефект тканини діаметром близько 0,3—0,5 см. Навколо пошкоджень наявні кільця інтенсивного відкладання кіптяви шириною 0,3—0,5 см, загальним діаметром 1,7—2,0 см. Наскрізні пошкодження розташовані на тлі відбитка дульного кінця зброї (штанц-марки), що є переважно контурним відкладанням кіптяви менш інтенсивного світло-сірого кольору, схожої на овальну форми, з більш чіткими верхнім і нижнім секторами, загальною довжиною 3,7—4,5 см, шириною 3,5—4,0 см. У нижньому кінці відбитка наявна ділянка просвітлення у вигляді напівкільця або незамкненого кільця діаметром 0,8—0,9 см, що розташована на відстані 1,4—1,5 см від центру наскрізного пошкодження (рис. 5, 6).

Рис. 5.

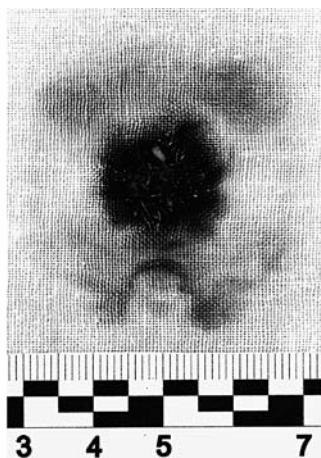

Рис. 6.

Рис. 5, 6. Дульний зріз пістолета «Форт-14ТП» і штамп-відбиток на бавовняній тканині

Отже, як свідчить проведене дослідження, при пострілах упритул з пістолетів вітчизняного виробництва «Форт-12», «Форт-17», «Форт-14ТП» калібру 9х18 мм штамп-відбитки мають певні специфічні ознаки, які слід використовувати під час визначення моделі вогнепальної зброї.

Список використаної літератури

1. Шевчук М.М. Оцінка розповсюдження вогнепальних ушкоджень серед населення України / М.М. Шевчук, В.І. Григорійчук // Судово-медична експертиза. — 2012. — № 6. — С. 15—16.
2. Аналіз випадків летальної вогнепальної травми за архівними матеріалами Тернопільського обласного бюро судово-медичної експертизи / [Франчук В.В., Юхимець І.О., Гладиш Н.Р., Франчук М.В.] // Судово-медична експертиза. — 2012. — № 6. — С. 16—20.
3. Попов В.Л. Судебно-медичинская баллистика / Попов В.Л., Шигеев В.Б., Кузнецов Л.Е. — СПб. : Гиппократ, 2002. — 656 с.
4. Деньковский А.Р. Патоморфология и судебно-медичинская характеристика огнестрельной раны при выстреле в упор : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. мед. наук : спец. 14.00.24 «Судебная медицина» / А.Р. Деньковский. — Л., 1966. — 33 с.
5. Gunshot residue patterns on skin in angled contact and near contact gunshot wounds / [Platter T., Kneubuehl B., Thali M., Zollinger U.] // Forensic Sci. Int. — 2003. — Vol. 138. — P. 68—74.
6. Improved method for shooting distance estimation. Part 1. Bullet holes in clothing items / [Glattstein B., Vinokurov A., Levin N., Zeichner A.] // J. Forensic Sci. — 2000. — Vol. 45. — № 4. — P. 801—806.
7. Характеристика відкладання продуктів пострілу при стрільбі з пістолета «Форт-12» / [Антонюк А.П., Бурма В.В., Тагаєв М.М. та ін.] / Анотована програма, присвячена 100-річчю заснування Харківської судово-медичної служби. — Харків, 1997. — С. 40—41.
8. Морфологические особенности следов выстрела боеприпасом 9х18 ПМ с близкой дистанции / [Тагаєв Н.Н., Антонюк А.П., Пальваль Е.А., Мусиенко А.Г.] // Актуальные вопросы судебной экспертизы. — 1998. — С. 48—49.
9. Решение задач определения модели огнестрельного оружия по повреждениям с использованием компьютерных технологий / [Антонюк А.П., Тагаєв Н.Н., Золотарев И.Е., Пальваль Е.А.] // Питання теорії та практики судово-медичної експертизи : збір. наук. статей. — Запоріжжя, 1999. — С. 84—86.

УДК 343.983.7

А.Д. Соколова, головний експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Дніпропетровській області

О.Т. Шевелева, експерт Науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру при
ГУМВС України в Дніпропетровській області

І.Є. Соколова, кандидат біологічних наук,

доцент кафедри мікробіології, вірусології та біотехнології
Дніпропетровського національного інституту імені О. Гончара

ВИЯВЛЕННЯ СЛІДІВ КРОВІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОПЕРЕДНІХ РЕАКЦІЙ ПІСЛЯ ЗАМИВАННЯ ЇХ РЕЧОВИНАМИ РІЗНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Проведено дослідження впливу розповсюджених засобів побутової хімії на виявлення слідів крові на різних тканинах за допомогою попередніх реакцій. Доведено, що різні побутові хімікати здатні призводити до хибних результатів досліджень.

Ключові слова: попередні реакції з виявлення слідів крові, засоби побутової хімії, розчини, тканини, кров.

Проведены исследования влияния распространенных средств бытовой химии на выявление следов крови на разных тканях с помощью предварительных реакций. Доказано, что различные бытовые химикаты способны приводить к ошибочным результатам исследований.

The research of influence of widespread products of household chemicals to identify the traces of blood by the preliminary reactions to availability of blood on the different types of fabrics, depending on the soaking term was conducted. It has been shown that the various household chemicals are capable to lead to inaccurate results of researches.

Оглядаючи місце події за фактом нанесення тілесних ушкоджень, вбивства, зникнення безвісти осіб, слід пам'ятати, що особа, яка вчинила злочин, прагне знищити його сліди як на своєму одязі, так і на місці пригоди, зокрема, щоб заплутати перебіг слідства, приховати сліди крові потерпілого. Одними з розповсюджених методів приховування слідів крові є змивання її з певних поверхонь і прання речей, у тому числі із застосуванням засобів побутової хімії. У такому випадку під час огляду місця події спеціалісти можуть виявляти ємності з водою, предмети одягу, ганчір'я (замочене у воді або розчині), окремі предмети у вологому або сухому стані. Як свідчить досвід експертної практики, важливо враховувати той факт, що огляд проводять зазвичай не одразу після вчинення злочину, а через

певний проміжок часу (не визначений на момент огляду), а отже, вагомим чинником є строк замочування забрудненого об'єкта.

Загалом проби на наявність крові поділяють на дві великі групи: попередні (орієнтовні) і достовірні (доказові). Під час огляду місця події з метою виявлення слідів речовини, схожої на кров (у рідині або на поверхні предмета), проводять так звані попередні реакції, зокрема реакцію з 3-процентним перекисом водню (далі — H_2O_2), яка супроводжується виділенням піни, реакцію Воскобойнікова (бензидинова проба, бензидин 10 % : H_2O_2 3 %) — забарвлення змінюється на синій або синьо-зелений, тест-системи «Неморфан» (далі — НР) — забарвлення тест-смужки змінюється на синій або синьо-зелений.

Відомо, що попередні реакції не є доказовими, але, орієнтуючись на їх результати, проводять невідкладні оперативні та слідчі дії, які дозволяють здійснювати пошук злочинців за «гарячими слідами» [1]. Водночас у разі виявлення на замоченому одязі речовини, схожої на кров, слід враховувати можливість отримання хибних результатів попередніх реакцій (з огляду на здатність речовин, що містить досліджуваній об'єкт, вступати в окисно-відновлювальні хімічні процеси, які лежать в основі попередніх реакцій) [2].

Достовірні проби (доказові методи), що ґрунтуються на виявленні гемоглобіну та його дериватів, навпаки, беззаперечно доводять наявність крові. До доказових методів визначення наявності крові належить тонкошарова горизонтальна хроматографія на силуфолових пластинах. Цей чутливий метод здатний детектувати мікрокількості речовини у плямі або розчині [3].

Важливе значення для перебігу попередніх (орієнтовних) реакцій має предмет-носії, зокрема тканина, яка у своїх волокнах утримує досліджувані компоненти. Від будови цих волокон, їх хімічного складу та обробки тією чи іншою мірою залежить здатність речовини просочуватися крізь волокна. Вимивання просоченої речовини проходить не однаково у текстильних тканинах різних типів. Крім того, волокно, що є речовиною, також здатне вступати у хімічні реакції [4].

Метою цієї статті є оцінка вірогідності хибних результатів у разі застосування попередніх реакцій виявлення слідів крові залежно від типів тканинних носіїв-об'єктів і застосованих побутових хімікатів.

Як об'єкти дослідження взято зразки свіжої людської крові певного об'єму (по 0,1 мл) на різних тканинах однакової маси (1,0 г), а саме: на бавовні (100 %), джинсовій тканині (99 % бавовна : 1 % спандекс), акрилі (100 %), віскозі (90 % : 10 % еластин), замочених у стандартних розчинах побутової хімії (згідно з інструкціями до засобів) у водопровідній воді однакового об'єму (10 мл розчину). Застосовано розповсюджені засоби побутової хімії:

– мийний засіб «Domestos» 0,6 мл / 100 мл (склад: гіпохлорид натрію, вода, поверхнево активні речовини (далі — ПАР), силікат натрію, парфумована «віддушка», стабілізатор і барвник);

– мийний засіб «Білизна» 10 мл / 100 мл (склад: 15—30 % гіпохлориду натрію, вода);

– пральний порошок «Ariel чистота Deluxe» 1 г / 100 мл (склад: 5—15 % аніоно-вих ПАР, відбілюючі речовини на основі кисню, < 5 % неіоногенних ПАР, фосфонати, полікарбоксилати, мила, цеоліти, ензими, оптичні відбілювачі, ароматизуючі добавки);

– засіб для миття посуду «Fairy Апельсин» 1 мл / 100 мл (склад: 5—15 % лауретсульфату натрію (аніонової ПАВ), < 5% оксиду лаураміна (неіоногенні ПАВ), неорганічні та органічні домішки, гексил коричний альдегід, лимонен);

– рідке туалетне мило «Flower Shop Зелений чай» 10 мл / 100 мл (склад: вода, лауретсульфат натрію, коканідопропінілбетаїн, хлорид натрію, діетаноламід жирних кислот кокосової олії, гліцерин, екстракт з листя зеленого чаю, алантоїн, ароматична композиція, динатрієва сіль етилендіамінтетраоцтової кислоти (далі — ЕДТА-натрію), бензиловий спирт, лимонна кислота, барвники: СІ 19140, СІ 42090);

– господарче мило 72 % 10 г / 100 мл (жирні кислоти не більше ніж 72 %), луги (0,15—0,20 %) згідно з ГОСТ 30266-95 «Мило господарче тверде. Загальні технічні умови» (склад: залишки ненасичених, насичених жирних кислот — пальмітинової, стеаринової, лауринової; тваринні технічні жири, саломас, соапстоки жирів і світлих олій; каніфоль, карбонат натрію, їдкий натр, силікат натрію, цинкові і титанові білила; талове масло, жирозамінники — жирні синтетичні кислоти; нафтені кислоти — асидол, милонафт).

Експерименти проводили тричі для кожного виду зразка. Наявність слідів крові визначали після замочування зразків через 1, 3, 7, 14 діб за допомогою реакції з 3-процентним перекисом водню, реакції Воскобойнікова та НР. Дослідження проводили без збовтування. Окремо досліджували поверхню тканини, просочену кров'ю, розчин речовини, в якому вона перебувала, а також окремий фрагмент тканини без крові (контроль тканини). Як загальні контрольні зразки використовували сухі зразки крові на тканинах. Контроль результатів здійснювали за допомогою тонкошарової горизонтальної хроматографії (далі — ТГХ) як доказового методу виявлення слідів крові.

Результати проведених досліджень свідчать про таке.

Дані, отримані за допомогою проби Воскобойнікова (далі — ПВ) та НР, мали доволі незначні відмінності.

Після першого дня замочування всіх зразків тканин з кров'ю у розчині «Білизни» дослідження за допомогою ПВ і НР надало позитивний результат. Дослідження ТГХ засвідчило, що крові у досліджених об'єктах немає (рис. 1).

Під час реакції з H_2O_2 піни не було.

Дослідження цих самих зразків на 3-й, 7-й та 14-й день засвідчили відсутність реакції при застосуванні всіх проб у 98 % зразків, що може свідчити про знищення крові розчином «Білизна» у зразках у перший день замочування. При цьому гіпохлорид натрію як сильний окиснювач, вступаючи в окисно-відновлювальну реакцію, призводить до хибних результатів. У наступні дні у зв'язку з неможливістю окисно-відновлювальних процесів через «витрату» всіх реакційно активних компонентів проби стали негативними.

Усі зразки, замочені на строк 1, 3, 7, 14 діб у розчині із засобом для миття посуду, перевірені за допомогою ПВ і НР, показали позитивний результат. При застосуванні H_2O_2 найгіршу відтворюваність реакції спостерігали на 3-й день замочування: піни не було під час дослідження зразків всіх типів тканин, а при дослідженні рідини та інших тканин піна виділялася. ТГХ засвідчила відносно стійку відтворюваність реакції на наявність крові упродовж усіх 14-и днів дослідження. Отже, результати дослідження наочно свідчать, що замочування у мийному засобі не здатне повністю знищити сліди крові навіть упродовж двох тижнів (рис. 2).

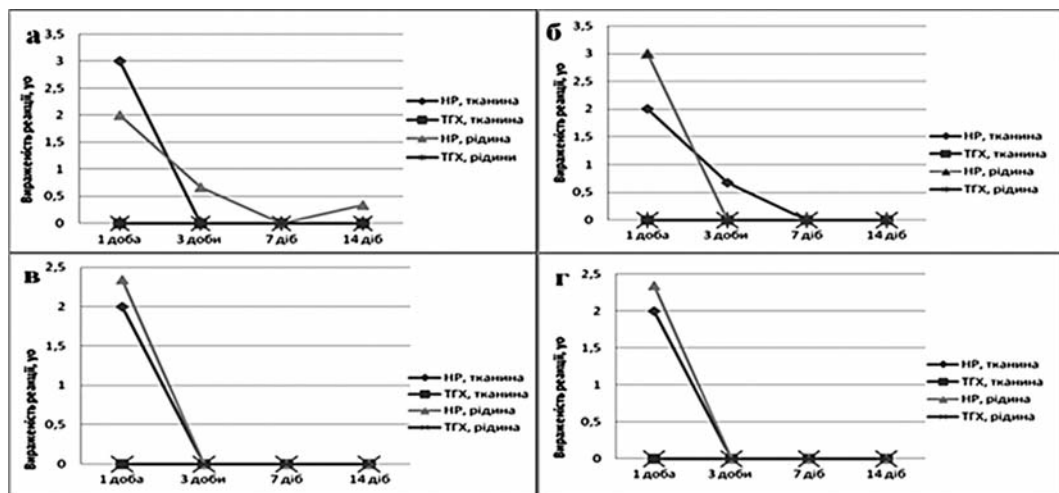

Рис.1. Виявлення крові у різних тканинах, замочених у розчині «Білизна», за допомогою НР і ТГХ:

а — у бавовні, б — у джинсовій тканині, в — у віскозі, г — в акрилі;
 УО — умовні одиниці для позначення вираженості реакції: 3 (+++) — дуже виражена і швидка реакція, 2 (++) — виражена, помірна за швидкістю, 1 (+) — повільна реакція з незначною зміною кольору, 0,5 (±) — слабо виражена реакція, 0 (-) — відсутність реакції

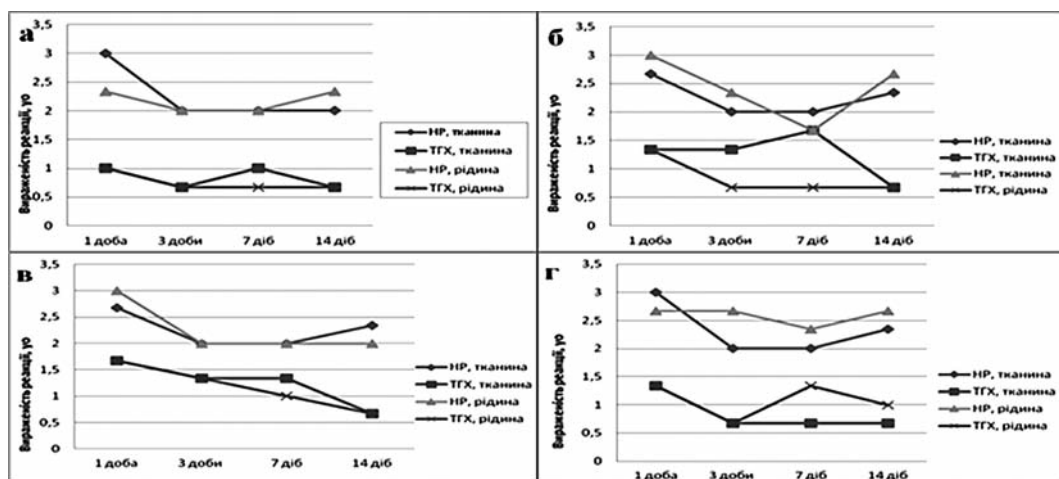

Рис. 2. Виявлення крові у різних тканинах, замочених у розчині засобу для миття посуду, за допомогою НР і ТГХ:

а — у бавовні, б — у джинсовій тканині, в — у віскозі, г — в акрилі;
 УО — умовні одиниці для позначення вираженості реакції: 3 (+++) — дуже виражена і швидка реакція, 2 (++) — виражена, помірна за швидкістю, 1 (+) — повільна реакція з незначною зміною кольору, 0,5 (±) — слабо виражена реакція, 0 (-) — відсутність реакції

Попри те, що основною діючою речовиною засобу «Domestos» є гіпохлорид натрію, результати, отримані під час дослідження зразків, замочених у його розчині, відрізняються від результатів дослідження дії розчину «Білизна». Це може бути пов'язано з меншою концентрацією гіпохлориду натрію, а також з наявністю інших

хімічних домішок у засобі «Domestos». Дослідження за допомогою ПВ і НР засвідчили відтворюваність реакції майже на всіх зразках упродовж 14-и днів, хоча із часом вираженість реакції погіршилася (на 14-й день проби проявлялися дещо повільніше і виглядали світлішими). При дослідженні зразків різних тканин із застосуванням H_2O_2 чіткої закономірності відносно часу замочування не виявлено. Наприклад, у 1-й, 3-й і 7-й день під час дослідження зразків із віскози та акрилу не було реакції, піна з'явилася лише на 14-й день. Такий прояв реакції можна пояснити тим, що упродовж тривалого замочування в результаті життєдіяльності мікрофлори у зразках з'явилися органічні речовини, які вступили в реакцію замість досліджуваних компонентів крові. Під час дослідження зразків за допомогою ТГХ відтворюваність реакції поступово знижувалася, що свідчило про повільне знищення слідів крові у зразках з плином часу (рис. 3). Так, у 1-й день майже 34 % всіх зразків мали негативний результат ТГХ, на 3-й — 46 %, на 7-й — 46 % (хоча й з певним погіршенням вираженості реакцій), на 14-й день — 71 % зразків дали негативну реакцію (у решти зразків (29 %) реакція була слабо вираженою). Тобто всі застосовані методи дали хибнопозитивні результати.

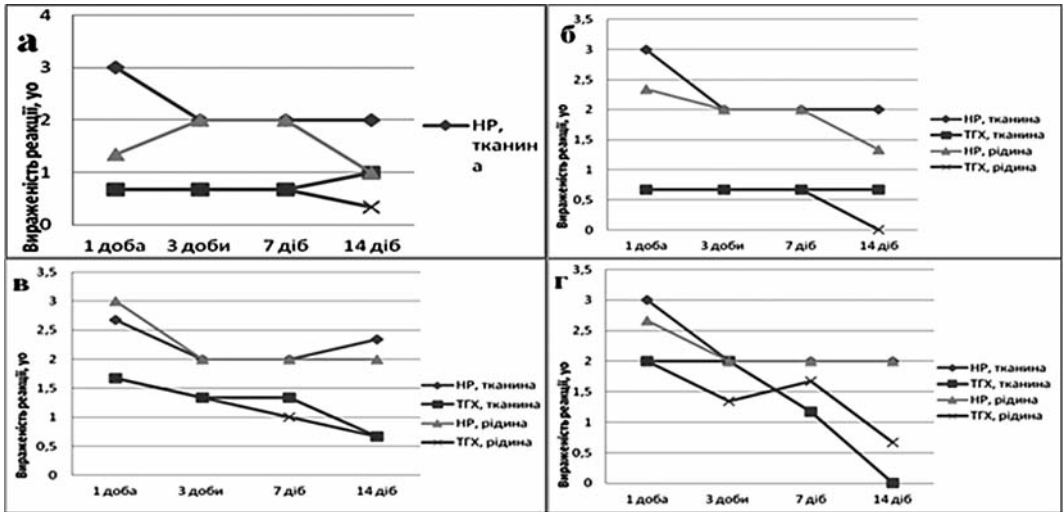

Рис. 3. Виявлення крові у різних тканинах, замочених у розчині засобу «Domestos», за допомогою НР і ТГХ:

а — у бавовні, б — у джинсовій тканині, в — у віскозі, г — в акрилі;

УО — умовні одиниці для позначення вираженості реакції: 3 (+++) — дуже виражена і швидка реакція, 2 (++) — виражена, помірна за швидкістю, 1 (+) — повільна реакція з незначною зміною кольору, 0,5 (±) — слабо виражена реакція, 0 (-) — відсутність реакції

Реакції з туалетним милом продемонстрували таку саму тенденцію, як із засобом «Domestos». Відмінність полягала лише в тому, що H_2O_2 утворювало піну упродовж усіх 14-и днів при дослідженні майже 90 % зразків. Відтворюваність результатів ПВ і НР зберігалася, але дещо знижувалася вираженість реакцій. Водночас ТГХ продемонструвала відсутність крові у 84 % проб на 14-й день замочування. Ця обставина свідчить про те, що за попередніми реакціями отримано хибнопозитивні результати (рис. 4).

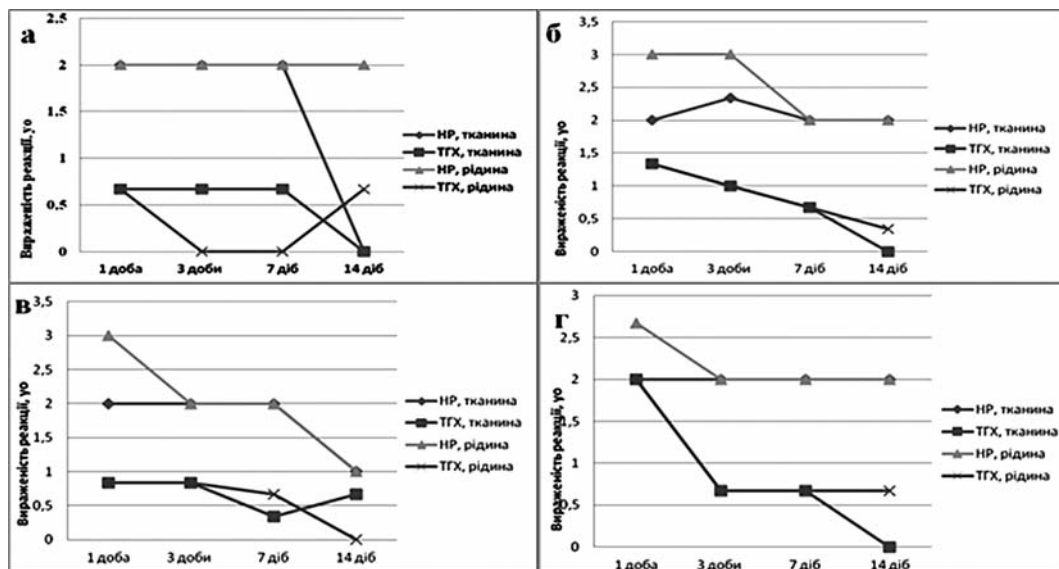

Рис. 4. Виявлення крові у різних тканинах,

замочених у розчині рідкого туалетного мила, за допомогою HP і TGX:

а — у бавовні, б — у джинсовій тканині, в — у віскозі, г — в акрилі;

УО — умовні одиниці для позначення вираженості реакції: 3 (+++) — дуже виражена і швидка реакція, 2 (++) — виражена, помірна за швидкістю, 1 (+) — повільна реакція з незначною зміною кольору, 0,5 (±) — слабо виражена реакція, 0 (-) — відсутність реакції

Зразки, замочені у розчині господарчого мила, при застосуванні ПВ і HP засвідчили майже 100-відсоткову відтворюваність, проте за повної відсутності реакції з H_2O_2 . При застосуванні TGX після 1-ї доби замочування реакцію спостерігали лише під час одного повторення експерименту з дослідження акрилу і джинсової тканини та рідин, в яких їх замочували. У подальшому вираженість реакції із цими зразками поступово знижувалась і зникла на 14-й день. Водночас на 14-й день виникла реакція із бавовною та віскозою. Такий перебіг реакцій можна пояснити складним і насиченим складом господарчого мила, компоненти якого вступають в реакцію замість досліджуваних компонентів крові (рис. 5).

При замочуванні зразків тканин у пральному порошку відтворюваність реакцій за допомогою ПВ і HP упродовж двох тижнів була 100-відсотковою, хоча мало місце незначне поступове послаблення вираженості реакцій. Реакцію у вигляді піни з H_2O_2 спостерігали під час дослідження всіх зразків 1-го дня замочування. На 3-й і 14-й день замочування пінилася лише рідина зразка з акриловою тканиною, при цьому на 7-й день піну спостерігали також під час дослідження зразків з акрилу та джинсової тканини. За результатами TGX після 1-ї доби замочування відтворюваність реакцій з усіма зразками становила 58 %, через 3-и доби вона зникла у рідині зразка з бавовни. Через 7 діб знизилася вираженість реакцій у всіх зразках, а вже на 14-й день взагалі зникла (крім одного повторення при дослідженні зразка з бавовни, рідини, де було замочено цей зразок, а також зразка з акрилу та рідини, в якій його було замочено; рис. 6).

Упродовж дослідження мала місце така закономірність: через 1-у добу замочування реакції були однаково виражені при дослідженні як зразків тканин, так і

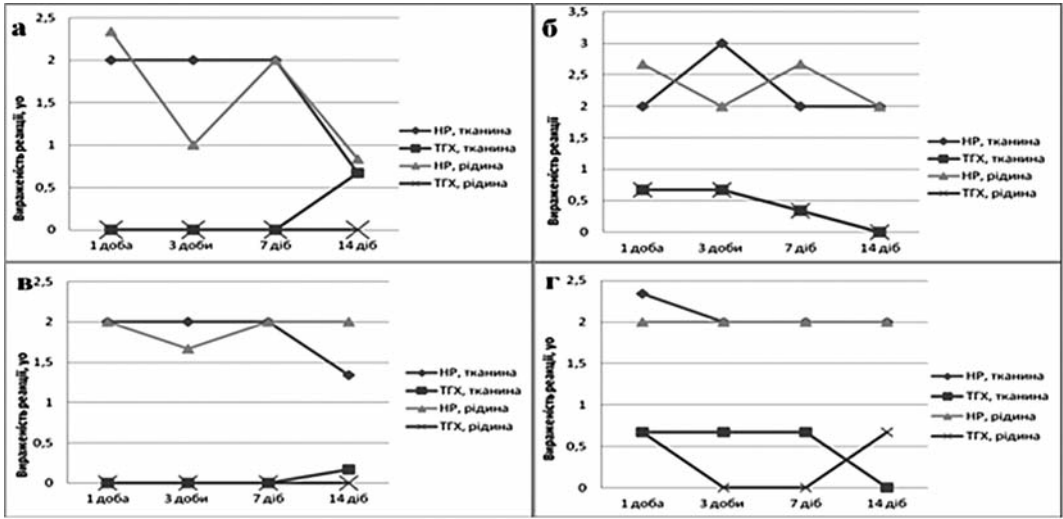

Рис. 5. Виявлення крові у різних тканинах,

замочених у розчині господарчого мила, за допомогою НР і ТГХ:

а — у бавовні, б — у джинсовій тканині, в — у віскозі, г — в акрилї;

УО — умовні одиниці для позначення вираженості реакції: 3 (+++) — дуже виражена і швидка реакція, 2 (++) — виражена, помірна за швидкістю, 1 (+) — повільна реакція з незначною зміною кольору, 0,5 (±) — слабо виражена реакція, 0 (-) — відсутність реакції

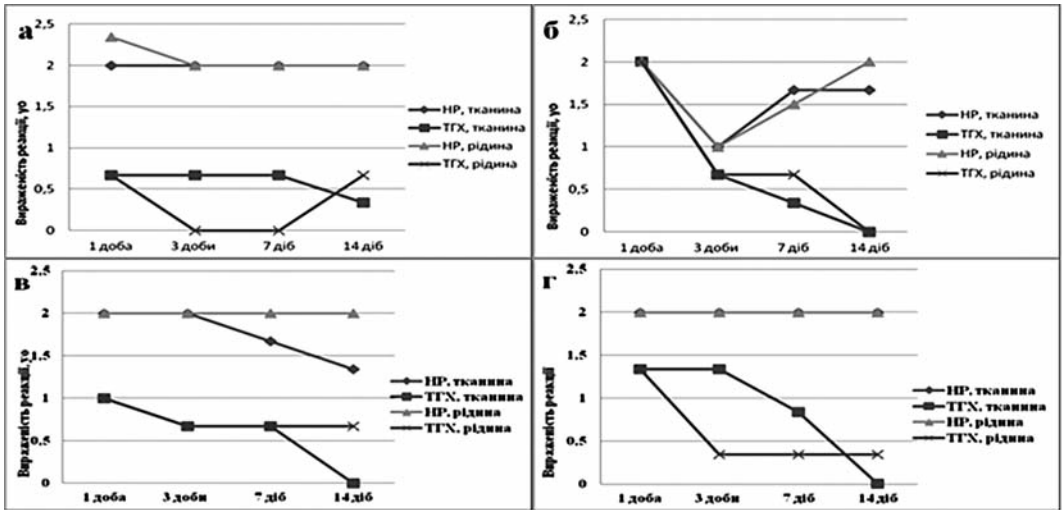

Рис. 6. Виявлення крові у різних тканинах,

замочених у розчині прального порошку, за допомогою НР і ТГХ:

а — у бавовні, б — у джинсовій тканині, в — у віскозі, г — в акрилї;

УО — умовні одиниці для позначення вираженості реакції: 3 (+++) — дуже виражена і швидка реакція, 2 (++) — виражена, помірна за швидкістю, 1 (+) — повільна реакція з незначною зміною кольору, 0,5 (±) — слабо виражена реакція, 0 (-) — відсутність реакції

рiдин, в яких їх замочили. Через 3-и дні замочування реакції були більш вираженими при дослідженні рiдин розчину, що свiдчить про вимивання крові з тканин.

Найяскравіше вираженою була реакція при дослідженні рідин, в яких замочили зразки джинсової тканини та акрилу (можливо, через те, що ці тканини найгірше просочуються кров'ю і тому з їх поверхні розчин вимивається краще, ніж з інших). Оскільки бавовна і віскоза просочуються кров'ю добре, реакція при дослідженні як цих тканин, так і рідин, в яких їх замочували, була майже однаково вираженою.

Слід зазначити, що у контрольних зразках, які не містили крові, в окремих випадках без будь-якої закономірності спостерігали слабкопозитивні результати при застосуванні всіх перелічених реакцій.

Узагальнені результати проведених досліджень наведено у таблиці.

Аналіз отриманих результатів дозволяє дійти висновку, що зазначені вище попередні реакції на наявність слідів крові (ПВ, НР і проба з H₂O₂) під час застосування їх щодо предметів, замочених у розчинах побутової хімії, є малоефективними, оскільки вони здебільшого надають хибнопозитивні результати, які не підтверджуються доказовими методами дослідження крові. Також в окремих випадках попередні реакції надають позитивний результат і під час дослідження контрольних зразків, на яких немає крові взагалі. Крім того, у разі довгострокового замочування зазначені реакції замість досліджуваних компонентів крові здатні виявляти продукти, утворені у розчині. Найбільш «жорсткими знищувачами» слідів крові є засоби «Білизна» та господарче мило. Кращі результати можна отримати під час дослідження рідин (розчинів), у яких замочували тканини, особливо щільні.

Таблиця

Узагальнені результати проведених досліджень

Дослідження за допомогою проби Воскобойнікова																										
1 день замочування																										
Тканина	Речовина	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопровідна вода			Сухий зразок, контроль			
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
бавовна	тканина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	±	±	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
акрил	тканина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Тканина		Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода			Сухий зразок, контроль		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
акрил	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	тканина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
джинсова тканина	рідина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
віскоза	тканина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3 дні замочування																									
бавовна	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
акрил	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Тканина	Речовина	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода			Сухий зразок, контроль		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Тканина	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
джинсова тканина	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
віскоза	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14 днів замочування																									
бавовна	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
акрил	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Тканина	Речовина									Джинсова тканина									віскоза								
	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротидна вода			Сухий зразок, контроль					
Речовина	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3			
джинсова тканина	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
акрил	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

Дослідження за допомогою тест-системи «Неморфан»

1 день замочування

бавовна	тканина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Тканина	Речовина			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода			Сухий зразок, контроль				
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3		
Тканина	Речовина			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода			Сухий зразок, контроль				
	тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина				
	рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина				
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		
тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина		
рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина		
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		
3 дні замочування																										
бавовна			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина		
рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина		
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		
тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина		
рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина		
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		

Тканина	Речовина									Засіб для миття посуду									Domestos									Туалетне мило									Господарче мило									Пральний порошок									Водопротидна вода									Сухий зразок, контроль								
	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротидна вода			Сухий зразок, контроль																																																		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3																																										
Речовина	тканина																																																																							
	рідина																																																																							
	без крові																																																																							
джинсова тканина	тканина																																																																							
	рідина																																																																							
	без крові																																																																							
віскоза	тканина																																																																							
	рідина																																																																							
	без крові																																																																							
7 днів замочування																																																																								
бавовна	тканина																																																																							
	рідина																																																																							
	без крові																																																																							
акрил	тканина																																																																							
	рідина																																																																							
	без крові																																																																							

Тканина	Речовина			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода			Сухий зразок, контроль				
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3		
Тканина	Речовина			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода			Сухий зразок, контроль				
	тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина				
	рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина				
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		
тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина		
рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина		
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		
14 днів замочування																										
бавовна			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина		
рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина		
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		
тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина			тканина		
рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина			рідина		
без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові			без крові		

Тканина	Речовина	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода			Сухий зразок, контроль		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Тканина	Речовина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	джинсова тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
віскоза	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Дослідження за допомогою проби з перекисом водню																									
1 день замочування																									
бавовна	тканина				п	п	п										п	п	п	п	п	п	п	п	п
	рідина				п	п	п				п	п	п				п	п	п	п	п	п	п	п	п
	без крові																								
акрил	тканина				п	п	п	п	п	п							п	п	п	п	п	п	п	п	п
	рідина				п	п	п	п	п	п	п	п	п				п	п	п	п	п	п	п	п	п
	без крові																								

Тканина	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротидна вода			Сухий зразок, контроль					
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3			
Речовина																											
	тканина			п			п			п			п			п			п			п			п		
	рідина			п			п			п			п			п			п			п			п		
без крові																											
джинсова тканина																											
	тканина			п			п			п			п			п			п			п			п		
	рідина			п			п			п			п			п			п			п			п		
без крові																											
віскоза																											
	тканина			п			п			п			п			п			п			п			п		
	рідина			п			п			п			п			п			п			п			п		
без крові																											
3 дні замочування																											
бавовна																											
	тканина									п			п			п									п		
	рідина			п			п			п			п			п			п			п			п		
без крові																											
акрил																											
	тканина									п			п			п			п			п			п		
	рідина			п			п			п			п			п			п			п			п		
без крові																											

Тканина	Речовина									Сухий зразок, контроль									
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
Речовина	тканина																		
	рідина				п	п	п				п	п	п			п		п	
	без крові																		
джинсова тканина	тканина																		
	рідина																		
	без крові																		
віскоза	тканина																		
	рідина				п	п	п				п	п	п			п		п	
	без крові																		
7 днів замочування																			
бавовна	тканина				п	п	п				п	п	п				п	п	п
	рідина				п	п	п				п	п	п				п	п	п
	без крові											п							
акрил	тканина				п	п	п				п	п	п			п	п	п	п
	рідина				п	п	п				п	п	п			п	п	п	п
	без крові															п			

Тканина	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопровідна вода			Сухий зразок, контроль			
	Речовина	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Тканина	тканина				п	п	п	п	п	п	п	п	п				п	п	п	п	п	п			
	рідина				п	п	п													п	п	п			
	без крові		п																						
віскоза	тканина				п	п	п				п	п	п							п	п	п			
	рідина										п	п	п							п	п	п			
	без крові																								
14 днів замочування																									
бавовна	тканина				п	п	п													п	п				
	рідина				п	п	п				п	п	п										п	п	п
	без крові																								
акрил	тканина				п	п	п	п	п	п	п	п	п								п				
	рідина				п	п	п	п	п	п	п	п	п				п	п	п	п	п		п	п	п
	без крові																			п					

Тканина	Речовина									Сухий зразок, контроль															
	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротівна вода						
Речовина	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
Тканина	джинсова тканина				п	п	п				п	п	п							п	п				
	рідина				п	п	п				п	п	п										п	п	п
	без крові			п																п					
віскоза	тканина				п	п	п	п	п	п	п	п	п								п				
	рідина				п	п	п	п	п	п	п	п	п							п			п	п	п
	без крові					п	п																		
Дослідження за допомогою методу тонкошарової горизонтальної хроматографії																									
14 днів замочування																									
бавовна	тканина	-	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
акрил	тканина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Тканина	Речовина			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопротидна вода			Сухий зразок, контроль		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Тканина	тканина			-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
	рідина			-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
	без крові			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
віскоза	тканина			-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
	рідина			-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
	без крові			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3 дні замочування																								
бавовна	тканина			-	-	-	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+
	рідина			-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+
	без крові			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
акрил	тканина			-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
	рідина			-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
	без крові			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Тканина	Речовина									Сухий зразок, контроль														
	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопродна вода					
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3			
Тканина	Речовина									Сухий зразок, контроль														
	-			+			+			+			+			+			+					
	-			+			+			+			+			+			+					
джинсова тканина	-			-			+			+			+			+			+					
	-			-			+			+			+			+			+					
	-			-			+			+			+			+			+					
віскоза	-			+			-			+			-			+			+					
	-			+			-			+			-			+			+					
	-			+			-			+			-			+			+					
7 днів замочування																								
бавовна	Речовина									Сухий зразок, контроль														
	-			+			+			-			+			-			+			+		
	-			+			+			-			+			-			+			+		
акрил	Речовина									Сухий зразок, контроль														
	-			+			+			-			+			-			+			+		
	-			+			+			-			+			-			+			+		

Тканина	Речовина			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопровідна вода			Сухий зразок, контроль					
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3			
Тканина																											
	тканина			-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+
	рідина			-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+
джинсова тканина																											
	без крові			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	тканина			-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+
віскоза																											
	рідина			-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+
	без крові			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14 днів замочування																											
бавовна																											
	тканина			-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+
	рідина			-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	+	+
акрил																											
	тканина			-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+
	рідина			-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+
без крові			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Тканина	Речовина	Білизна			Засіб для миття посуду			Domestos			Туалетне мило			Господарче мило			Пральний порошок			Водопровідна вода			Сухий зразок, контроль		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
джинсова тканина	тканина	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	±	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	±	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
віскоза	тканина	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	+	±	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
	рідина	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+
	без крові	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Список використаної літератури

1. Кан В.Б. Судебная медицина : курс лекций / В.Б. Кан, И.Е. Беликов. — Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России, 2002. — 115 с.
2. Основы биохимии : учебник для студ. биол. спец. ун-тов / [под ред. А.А. Анисимова]. — М. : Высшая школа, 1986. — 551 с.
3. Колоколов Г.Р. Судебная медицина. Ответы на экзаменационные вопросы : учеб. пособ. для вузов / Г.Р. Колоколов. — М. : Изд-во «Экзамен», 2005. — 160 с.
4. Пучков В.А. Моделирование контактного взаимодействия предметов одежды между собой, с орудиями травмы и преградами для оценки их слеодообразующей и следовосприимчивой способности : метод. письмо для экспертов / В.А. Пучков, В.Н. Клочкова. — М., 1994. — 24 с.

УДК 343.983

А.І. Терешкевич, начальник сектору
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ 3D-СКАНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ В ЕКСПЕРТНІЙ СЛУЖБІ МВС УКРАЇНИ

Викладено особливості застосування методу 3D-сканування, його переваги та недоліки.

Ключові слова: 3D-сканування, аналогова та електронна фотокамери, електронні технології.

Изложены особенности применения метода 3D-сканирования, его преимущества и недостатки.

The paper studies advantages and disadvantages of application of 3D-Scanners for crime scene examination.

Револьюційний розвиток електронних технологій, що відбувається упродовж останніх десятиліть, цілком закономірно сприяє створенню новітніх пристроїв і сучасного програмного забезпечення.

Наглядним прикладом таких еволюційних змін у розвитку електронних технологій є створення аналогової та електронної фотокамер. Як відомо, метод фіксації видимого зображення з камери обскури людство намагалося винайти ще починаючи із XVI століття, а перший знімок (що, звісно, був далеким від ідеалу) на гірську смолу Жозеф Непс зробив у 1824 році [1].

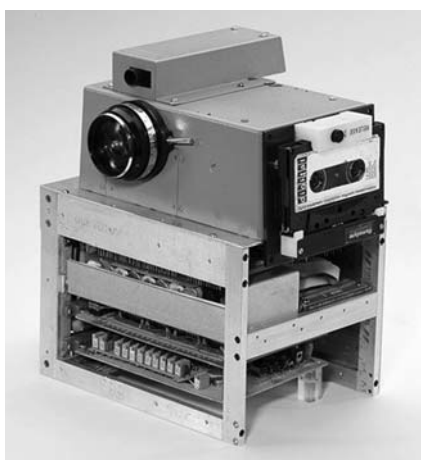

Рис. 1. Камера
«Primera camera digital kodak»

У подальшому винахідникам знадобилося понад 100 років, щоб покращити аналогову фотографію до такого вигляду, в якому вона наявна сьогодні. Спроби створити електронні фотоелементи для фіксації зображення почалися у 1960-х роках, і першим прототипом сучасної камери у 1975 році стала камера «Primera camera digital kodak» (рис. 1), яка мала вагу 3,6 кг, роздільну здатність 0,01 мегапікселя та дозволяла записувати інформацію на магнітну аудіокасету.

Проте справжній революційний прорив у розвитку електронних фотокамер відбувся у XXI столітті зі створенням компанією «Сони» (Sony Corporation) вдалого зразка світлочутливого

датчика та появою на ринку персональних комп'ютерів і принтерів, що дозволяли обробляти електронні фотознімки. При цьому від початку створення ринок електронних фотокамер порівняно з аналоговими розвивається у десятки разів швидше.

Зрозуміло, що революційні технологічні зміни не можуть не позначатися на роботі підприємств, установ і організацій. І Експертна служба МВС України не є винятком.

Сьогодні, як відомо, для фотографування об'єктів здебільшого застосовують електронну фотокамеру. У разі якщо експерт має фотографувати великі об'єкти складної форми з максимальним відображенням усіх їхніх індивідуальних ознак, він мусить робити кілька кадрів. Проте навіть вжиття таких заходів не дозволяє повною мірою відобразити всі характерні ознаки цих об'єктів [2].

Виходом із такої ситуації є застосування новітнього методу фіксації об'єктів, а саме методу 3D-сканування [3]. Суть цього методу полягає у створення тривимірної (360 о) електронної копії сканованого об'єкта, яку в подальшому можна переглядати та досліджувати за допомогою спеціального програмного забезпечення і роздруковувати на звичайному чи 3D-принтері [4].

Перевагами методу 3D-сканування є:

- широкі можливості використання під час сканування складних об'єктів;
- можливість подальшого друку сканованої копії предмета на 3D-принтері;
- можливість перегляду зображення сканованого предмета у різних ракурсах та з різних боків;
- можливість обробки сканованого зображення з використанням програм обробки 3D-графіки.

Проте 3D-сканування не позбавлене недоліків, серед яких:

- відносно висока ціна програмного та апаратного приладдя;
- потреба у спеціальних знаннях для роботи з відповідним програмним забезпеченням;
- непридатність до роботи у польових умовах.

Є два основних види 3D-сканування об'єктів, які за принципом сканування суттєво відрізняються один від одного.

Перший вид 3D-сканування передбачає використання лазера. Таке сканування

Рис. 2. 3D-сканер «Capture Mini»

дає змогу отримати точні координати кожної точки об'єкта, який сканують (рис. 2). Воно незамінне у випадку, коли скановане зображення використовують для вирішення певних завдань шляхом доопрацювання (наприклад, коли скановані елементи здетонованого вибухового пристрою потрібно скласти в одне ціле, а саме в макет вибухового пристрою, встановити його тактико-технічні характеристики та у подальшому роздрукувати на 3D-принтері його натурну копію).

Другий вид 3D-сканування передбачає використання оптичної системи. Здебільшого це звичайна фотокамера зі

спеціальним програмним забезпеченням і стенд для обертання об'єкта, який фотографують. Об'єкт, який слід сфотографувати, поміщають на спеціальну площадку стенда, під час його обертання навколо своєї осі за допомогою фотокамери роблять серію кадрів з однієї точки та під різними кутами, після чого усі зображення «зшивають» в єдину візуалізацію (рис. 3.).

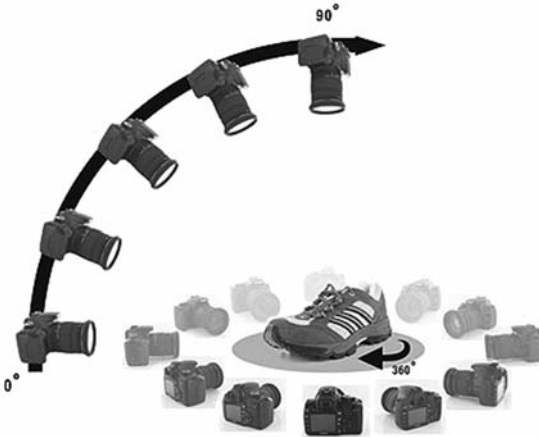

Рис. 3. Загальна схема 3D-сканування за допомогою електронної фотокамери

Таке 3D-сканування ідеально підходить для наглядної візуалізації об'єкта, його детального огляду на комп'ютері (у тому числі за рахунок можливості його обертання). Перевагою є і відносна простота використання програмного забезпечення. Недоліком цього виду сканування є відсутність точних координат кожної точки об'єкта, а отже, електронне зображення у подальшому не можна розкласти на точки та роздруковувати на 3D-принтері (хоча зображення, маючи стандартний вигляд, є доволі зручним для перегляду та друку на звичайному принтері).

Підсумовуючи, слід зазначити, що застосування методу 3D-сканування в Експертній службі МВС України, безперечно, підніме на якісно новий рівень проведення фіксації об'єктів та подальше їх дослідження, сприятиме впровадженню в роботу експертів нового програмного забезпечення та нових сучасних приладів, а отже, підвищить якість проведення експертиз. Адже науково-технічний прогрес не стоїть на місці, і, як свідчить досвід, експерти в недалекому майбутньому зможуть використовувати обладнання, яке нині перебуває ще на стадії розробки або впровадження, всі дослідження проводитимуть за допомогою спеціального програмного забезпечення, а їх результати передаватимуть замовникам на електронних носіях. І експерти мають бути готовими до цього.

Список використаної літератури

1. Э. Митчел. Фотография : пер. с англ. / Митчел Э. — М. : Мир, 1988.
2. Лазеры в криминалистике и судебных экспертизах / [под. ред. Н.Г. Находкина, В.И. Гончаренко]. — К. : Вища школа, 1986. — 231 с.
3. Біленчук П.Д. Сучасні можливості використання лазерних технологій Focus 3D у сфері кримінального судочинства / П.Д. Біленчук // Економіка. Фінанси. Право. — 2012. — № 7. — С. 26.
4. Системи лазерного сканування. Документування обставин дорожньо-транспортних пригод : інформ. лист / [Перлін С.І., Шевцов С.О., Кучерявенко О.Б., Буряк С.А.]. — Харків, 2011.
5. Офіційний сайт Faro [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.faro.com.
6. Офіційний сайт Leica [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.leica-geo-systems.com.
7. Офіційний сайт Zoller + Fröhlichlaser [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.Zf-laser.com.

УДК 343.982

Л.О. Сидоренко, *головний фахівець*

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Черкаській області*

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ЗРАЗКІВ ПОЧЕРКУ ЗА ІНСТРУКЦІЄЮ БЕРЛІНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ 1911 РОКУ ТА СУЧАСНІ ВИМОГИ: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Проведено порівняльний аналіз науково-методичних рекомендацій щодо підготовки зразків для проведення почеркознавчих експертиз, визначених інструкцією, затвердженою наказом Берлінської поліції 1911 року, та чинною інструкцією Міністерства юстиції України.

Ключові слова: порівняльний аналіз, експерт-почеркознавець, рукописний текст, почерк, підпис.

Проведен сравнительный анализ научно-методических рекомендаций по подготовке образцов для проведения почерковедческих экспертиз, определенных инструкцией, утвержденной приказом Берлинской полиции 1911 года, и действующей инструкцией Министерства юстиции Украины.

The paper makes a comparison of different methodologies of taking requested exemplars for handwriting examination by studying the corresponding Manual of the Berlin Police Department of 1911 and current Manual of the Ministry of Justice of Ukraine.

Незважаючи на доволі тривалий період існування почеркознавчої експертизи, її проведення й дотепер пов'язане з певними труднощами щодо належної підготовки зразків почерку для порівняльних досліджень. Одні слідчі чи судді, навіть розуміючи справедливість відповідних науково-методичних рекомендацій щодо підготовки таких зразків, посилаються на різні труднощі, які ускладнюють чи унеможливають належну їх підготовку, інші вважають, що вимоги почеркознавців до наданих на експертизу зразків є формальними або надуманими.

Однак від якісної підготовки зразків для порівняльного дослідження часто залежать і можливості експертів-почеркознавців вирішити поставлені перед ними завдання. Це чітко повинні розуміти ініціатори призначення почеркознавчих експертиз. Водночас експерти-почеркознавці мають ознайомити їх з особливостями відбирання зразків почерку чи підпису та вимагати чіткого дотримання відповідних науково-методичних рекомендацій.

Наявні сьогодні науково-методичні рекомендації з відбирання зразків почерку чи підпису виникли, так би мовити, не на порожньому місці. Вони зумовлені багаторічною вітчизняною та іноземною експертною практикою. Підтвердити це положення

дозволять певні історичні паралелі при запровадженні та розвитку науково-методичних рекомендацій щодо якісної підготовки зразків для проведення почеркознавчих експертиз.

У 1925 році в державному технічному видавництві Москви вийшло перекладене з німецької мови «Практическое руководство для работников уголовного розыска» [1]. У главі 10 цього документа під назвою «Сравнение почерков» зазначалося: «сравнение почерков является одним из важнейших средств доказательства в уголовной практике, ибо случаи подделок почерков и бумаг неудержимо учащаются... необходимо, чтобы каждый полицейский чин ознакомился с учением о подборе доказательств...». Відповідно до наказу Берлінської кримінальної поліції від 1 вересня 1911 року, яким затверджено Інструкцію з підбору зразків для порівняльної експертизи почерків, «...точне дотримання цієї інструкції значно сприяло б вирішенню складних завдань судових експертів. Лише у тому випадку, коли поліцейський чин, який підбирає докази, ясно усвідомлює значення роботи, яку виконує, може бути створено точну основу для судової експертизи, між тим, як недбале відношення до перевірки письмового доказу з боку поліцейського чину, який веде розшук, може лише призвести до подальшої дискредитації судової експертизи почерку, значення якої все-таки є безсумнівним».

Доцільно порівняти тодішні та нинішні вимоги до підготовки зразків почерку, що викладені у відповідних науково-методичних рекомендаціях [1; 2]. Результати порівняння зведено в таблицю.

Таблица

Порівняння методичних вимог до відбору зразків почерку

Формулювання методичних вимог до відбору зразків почерку	
Інструкція з підбору зразків для порівняльної експертизи почерків, затверджена наказом Берлінської кримінальної поліції від 1 вересня 1911 року (стиль викладення збережено)	Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення експертиз та експертних досліджень (Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950)
А. Проба почерку під диктування:	
1. При диктуванні слід так підбирати умови письма, щоб вони за можливості відповідали тим, за яких виготовлені зразки почерку, що є матеріалом для слідства:	...зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, у яких виконувався рукописний текст, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи тощо)
а) слід користуватися папером того самого формату (поштові листівки, поштові картки, поштові перекази, формуляри, телеграфні бланки, векселі, квитанції тощо)	У разі, коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи, виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості тощо), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений відповідно до бланка

Формулювання методичних вимог до відбору зразків почерку	
б) якщо письмові докази, які має слідство, було написано на папері лінованому, то і зразки почерку для експертизи також повинні бути написані під диктування на папері, розлінованому таким способом	...зразки відбираються... на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що й документ, який досліджується
в) слід користуватися однаковим письмовим приладдям (чорнила, олівці, кольорові олівці; гострі, широкі, тверді чи м'які сталеві пера, за необхідності пера рондо; папір гладкий чи шорсткуватий)	...таким самим приладдям письма...
г) якщо документ, який має слідство, написаний вочевидь вельми повільно чи, навпаки, вельми недбало, крупно, з нахилом, прямо тощо, то підозрювані повинні будуть крім письма звичайним почерком зробити ще одну спробу письма (дуже швидко чи повільно, прямо чи з нахилом, крупно чи дрібно тощо). Такі спроби потрібно супроводжувати особливими примітками	Якщо вбачаються підстави, що виконавець досліджуваного рукописного тексту намагався змінити свій почерк (писав лівою рукою, з іншим нахилом тощо), додатково відбирають зразки, виконані таким самим чином. У документі про призначення експертизи (залучення експерта) слід указати на встановлені органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), особливі обставини виконання рукописного тексту, які могли вплинути на змінення ознак почерку (незвична поза або незвичний стан виконавця тощо)
д) якщо виявиться, що особа, яка пише під диктування, намагається змінити свій почерк, потрібно заставити її писати багато, довго і, за можливості, швидко	Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити
2. Зразки почерку повинні бути написані тим самим шрифтом, що і документ	Якщо рукописний текст, який досліджують, виконано друкованими літерами і цифрами або спеціальним шрифтом (креслярським, бібліотечним тощо), експериментальні зразки також повинні бути виконані друкованими літерами і цифрами або відповідним шрифтом. Якщо текст (підпис), який досліджують, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом, слід по змозі надати вільні зразки аналогічного характеру
3. Проба повинна відтворювати або весь текст, або уривок, початок чи кінець документа, особливо ті слова, в яких є орфографічні помилки	...особа, почерк якої підлягає ідентифікації, виконує текст за тематикою, близькою до досліджуваного об'єкта.
4. Деякі абзаци слід повторювати кілька разів, особливо якщо йдеться про підробку підпису чи зміни, внесені в офіційні документи. У таких випадках рекомендовано продиктувати короткий зв'язний текст, в якому трапляються слова чи літери, які є і в підробленому документі, але і в іншому сполученні слів; наприклад, життєпис	При дослідженні підписів та обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) вільні та експериментальні зразки надаються як у вигляді відповідних текстів (записів), так і у вигляді підписів

Формулювання методичних вимог до відбору зразків почерку

<p>5. Як правило, проба почерку робиться виключно під диктування. Особі, яка пише, не можна показувати інкримінованого документа ні до, ні після запису. Не можна також говорити їй, як пишеться те чи інше слово. Іноземні слова диктуються так, як вони вимовляються. Якщо підозрюваний заявляє, що не вміє писати певним шрифтом, наприклад, друкованим, то йому слід запропонувати списати літери із запропонованих зразків, наприклад, газети тощо.</p> <p>В особливих випадках рекомендовано знаходити зразки почерку підозрюваного ще з того часу, як він навчався в школі, особливо, якщо він стверджує, що є малограмотним</p>	<p>...зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, узяті з рукописного тексту, що досліджується.</p> <p>Переписування з документа, що досліджується, або з машинописного (друкарського) тексту є неприпустимим</p>
<p>6. Особливі умови, які супроводжують диктування почерку, наприклад, сильне хвилювання, темнота чи погане освітлення, холод, спека, поганий чи недостатній матеріал для письма, відмічають офіційно, особливо, якщо особа, яка пише, звертає увагу на те, що ці обставини заважають їй писати</p>	<p>Вилучення об'єктів, що підлягають дослідженню, та відібрання зразків оформлюються протоколом згідно з вимогами процесуального законодавства. У них, крім загальних реквізитів такого роду документів, зазначається, які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші обставини, що мають значення для вирішення поставлених питань. Протокол підписується всіма особами, які брали участь у вилученні об'єктів, відібранні зразків</p>
<p>Б. Інший матеріал для порівняння:</p>	
<p>7. Крім зразків почерку під диктовку, бажано заpastися також вільними записами підозрюваного, наприклад, кореспонденцією, діловими чи витратними книгами, квартирними договорами, квитанціями, пропозиціями праці, скаргами чи проханнями тощо. У випадках сумнівів — відмітити їх із точним зазначенням часу та місця запису. Зразки, які порівнюють між собою, повинні за можливості належати до одного і того самого періоду часу.</p> <p>Якщо, наприклад, при підробці підпису наслідують яку-небудь особу, бажано отримати зразки її підпису</p>	<p>При вилученні вільних зразків підписів особи, від імені якої виконано досліджуваний підпис, слід відшукувати документи з варіантом підпису, найбільш схожим на підпис, що досліджується. Такі підписи найчастіше зустрічаються у документах, аналогічних досліджуваному. Вільні зразки по змозі повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання, за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості тощо), за його змістом та цільовим призначенням.</p> <p>Якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються вільні та експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб</p>

Формулювання методичних вимог до відбору зразків почерку	
В. Коли і як долучати зразки почерку до справи:	
11. Кожен зразок почерку повинен бути підписаний особою, яка писала. Інші зразки повинні бути визнані автором, ним підписані і пронумеровані	Експериментальні зразки посвідчуються органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). У посвідчувальному написі зазначають прізвище, ім'я та по батькові виконавця, а також особливості зразка (написані лівою рукою, спеціальним шрифтом тощо). Перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), повинен(на) пред'явити їх особі, яка підлягає ідентифікації, а потім позначити кожний зразок, тобто указати, що це вільний зразок почерку (підпису) певної особи (вказати її прізвище, ім'я, по батькові), та посвідчити це своїм підписом
12. В особливо серйозних і скрутних випадках потрібно попередньо проконсультуватися з експертами	Якщо виникають труднощі, пов'язані з призначенням багатооб'єктних експертиз підписів, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста)

Як свідчить проведений аналіз, наявні на сьогодні науково-методичні рекомендації з питань підготовки зразків почерку для проведення почеркознавчих експертиз за суттю не відрізняються від аналогічних рекомендацій, викладених сто років назад у Німеччині у відповідній інструкції. Отже, і ті, і ці рекомендації чітко обумовлені особливостями проведення почеркознавчої експертизи і повинні неухильно виконуватися як особами, що призначають почеркознавчу експертизу, так і експертами-почеркознавцями. Такий підхід дозволить повніше та ефективніше проводити почеркознавчі експертизи з метою вирішення ідентифікаційних завдань.

Список використаної літератури

1. Шнейкерт Г. Практическое руководство для работников уголовного розыска / Г. Шнейкерт, В. Штибер ; пер. с нем. — М. : Гостехиздат, 1925. — С. 67—71.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03 листопада 1998 року за № 705/3145 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950). — С. 19—22.

УДК 629.3:343.618

С.В. Данець, *головний експерт*

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Харківській області*

ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ЛАЗЕРНОГО СКАНУВАННЯ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ

Наведено методику лазерного сканування, яка впроваджується й удосконалюється у НДЕКЦ при ГУМВС України в Харківській області для проведення дослідження місця дорожньо-транспортної пригоди, особливо у випадку масштабних автокатастроф, з великою кількістю учасників, пошкодженнями дорожньої інфраструктури і транспортних засобів.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, огляд місця дорожньо-транспортної пригоди, лазерне сканування, методика, програма, схема дорожньо-транспортної пригоди.

Приведена методика лазерного сканування, которая внедряется и совершенствуется в НИЭКЦ при ГУМВД Украины в Харьковской области для проведения исследования места дорожно-транспортного происшествия, особенно при масштабных автокатастрофах, с большим количеством участников, повреждениями дорожной инфраструктуры и транспортных средств.

Describes a method of laser scanning, which is being implemented and improved in Research forensic center of the Ministry of Internal Affairs in Kharkiv region for documenting the accident scene, especially for large-scale car accidents, with more participants, damage road infrastructure and vehicles.

Під час огляду місця дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП) важливе доказове значення може мати інформація стосовно відносного розташування потерпілих, відносного розташування транспортних засобів (далі — ТЗ) та їх фрагментів, слідів на дорожньому покритті від коліс ТЗ, подряпин на дорожньому покритті або дорожніх спорудах від ТЗ, слідів осипання скла та ґрунту, слідів від рідини з ТЗ тощо. На цей час відомо кілька способів фіксації такої слідової інформації на місці ДТП.

Перший спосіб — традиційний, коли фіксація і вимірювання проводять вручну із застосуванням фотоапаратів і відеокамер, вимірювальних рулеток і курвіметрів. Схему місця ДТП оформляють від руки на аркуші паперу. До недоліків такого способу фіксації слідової інформації на місці ДТП слід віднести тривалі часові витрати на збирання потрібних даних, можливість помилки (людський чинник) під час вимірювання та фіксації даних у складних умовах дослідження, а також тривалий час оформлення схеми ДТП, якість якої є доволі низькою.

Другий спосіб збирання слідової інформації на місці ДТП побудовано на основі фотограмметричної зйомки. За допомогою фотоапарата роблять два або більше знімків місця ДТП з різних точок, які обробляють із застосуванням спеціальної програми, що дозволяє з певною точністю проводити потрібні вимірювання. За таким способом працюють комплекси «Фотоком», «Фомп-к», «PC-Rect», «Iwitness» тощо. Недоліками цього способу фіксації слідової інформації є обмеженість його застосування в умовах видимості у вечірній і нічний часи, в умовах дощу, снігу або туману, доволі складний інтерфейс програми для обчислення вимірювань, потреба у використанні мірного об'єкта, недотримання умов розміщення якого на місці зйомки суттєво (у рази) збільшує похибку вимірювання, а також тривалий час від моменту початку роботи до оформлення вихідного документа.

У розвинених країнах під час проведення слідчих заходів на місці ДТП дедалі більш широкого застосування набуває лазерне сканування місцевості та об'єктів, результатом якого є тривимірна модель. Лазерне сканування дозволяє отримати схоже з фотографічним, але представлене в тривимірному вигляді зображення з можливістю вільної зміни ракурсу. За допомогою лазерного сканування одержують докладне зображення місця події, яке може бути збережене на будь-якому цифровому носії, і, що особливо важливо, немає жодної змоги змінити чи скоригувати його. А отже, під час проведення слідчих заходів, автотехнічної і трасологічної експертизи можна знову відтворити таку картину пригоди, якою вона була на момент сканування.

У 2011 році на «криміналістичному полігоні» НДЕКЦ при ГУМВС в Харківській області проведено апробацію можливостей лазерного сканування під час огляду місця ДТП за допомогою лазерного сканера «Leica ScanStation 2» (Швейцарія). Таку саму апробацію лазерного сканування місця ДТП, але за допомогою лазерного сканера «FARO® Laser Scanner Focus^{3D} 120» (США) проведено на базі «криміналістичного полігону» НДЕКЦ МВС України [1]. Як свідчать проведені випробування, технологію лазерного сканування можна використовувати під час огляду місця ДТП.

Водночас для вирішення завдань, про які йдеться, система лазерного сканування має відповідати таким вимогам:

- мати високу роздільну здатність, продуктивність і точність вимірювань;
- бути портативною, дозволяти оперативне розгортання та встановлення;
- дозволяти працювати в умовах низьких температур, дощу, поганої видимості та освітленості;
- відображати всілякі види мі сліди на дорозі;
- вимірювати місцевість та об'єкти.

Рис. 1 Лазерний комплекс «FARO® Laser Scanner Focus^{3D}» виробництва США

За результатами проведеної апробації на озброєння експертних підрозділів МВС України надійшли лазерні комплекси «FARO® Laser Scanner Focus^{3D}» виробництва США (рис. 1), які більшою мірою відповідають вимогам щодо застосування в експертній практиці.

Зазначений комплекс складається з власне 3D-сканера, валізи із шістьма сферами білого кольору, ноутбука з програмним забезпеченням «Scene 5.0» та триноги для сканера.

Основні технічні характеристики комплексу «FARO® Laser Scanner Focus^{3D}» (США) такі:

- діапазон сканування — 0,6—120 м всередині/зовні приміщень;
- швидкість вимірювань — 122000/244000/488000/976000 крапок за сек;
- похибка вимірювання — ± 2 мм на 25 м;
- робоча зона по вертикалі — 305°;
- робоча зона по горизонталі — 360°;
- вертикальна та горизонтальна роздільна здатність — 0,009° (40960 3D-точок на 360 °);
- максимальна вертикальна швидкість сканування (обертання дзеркала) — 5800 об/хв або 97 Гц;
- вбудована камера до 70 Мп у кольорі;
- зберігання даних: SD, SDHC™, SDXC™; 32GB карта у комплекті;
- керування сканером: сенсорний дисплей або за допомогою ноутбука через bluetooth з'єднання;
- час роботи від батареї — до 5 год;
- габарити — 240x200x100 мм;
- вага — 5 кг [2].

Згідно з методикою, що впроваджується й удосконалюється в НДЕКЦ при ГУМВС в Харківській області, сканування місця ДТП проводять з кількох позицій (понад одну). Кількість точок сканування (позицій) прямо залежить від розташування об'єктів один від одного (що потрібно зафіксувати під час документування ДТП). Перед початком сканування сканер слід виставити за показами вбудованого нівеліру так, щоб він не відхилявся відносно вимог зазначених датчиків. Між сканером та об'єктом, який слід задокументувати, не має бути перешкод.

Перед початком сканування у полі зору (в межах сканування) встановлюють сфери білого кольору так, щоб вони потрапляли у поле зору сканера бодай з двох позицій сканування. Зазначені сфери у подальшому служать орієнтирами, завдяки яким за допомогою програмного забезпечення з'єднують отримані з різних позицій «скани» в одне ціле, створюючи при цьому 3D-картинку. Сканування можна проводити як у кольорі, отримуючи при цьому кругову фотопанораму на 360°, так і без кольору.

Залежно від якості сканування процес сканування з однієї позиції може тривати від 2 до 30 хв. Середній час сканування ДТП займає близько 9—15 хв. Отримані файли зі сканера копіюють у ноутбук з програмним забезпеченням Scene 5.0, де за його допомогою, як уже зазначалося, всі «скани» з'єднують в одне ціле. Проводити сканування та обробку інформації після сканування може як той самий фахівець, так і різні незалежні один від одного фахівці у будь-якому місці та у будь-який час.

Технологія лазерного сканування дозволяє проводити вимірювання відстаней безпосередньо за «хмарами» сканованих крапок, оскільки кожна крапка має свій набір координат X, Y, Z. Таким чином, можна, наприклад, отримати розміри деформації автомобіля, що брав участь у ДТП, або довжину і ширину слідів юза, подряпин на асфальті, відстані від орієнтира і базової лінії до об'єктів ДТП. На сканованому зображенні програма показує задані відстані у вигляді пунктирної лінії та прапорця, на якому нанесено розміри у метрах.

Кінцевий результат у вигляді 3D-зображення після з'єднання «сканів» за допомогою програмного забезпечення наведено на рис. 2.

Рис. 2. Результат сканування місця ДТП на трасі Харків — Сімферополь у вигляді 3D-зображення

Теоретично у разі використання сканера немає потреби складати схему ДТП на місці події, вимірювати рулеткою вибрані відстані з подальшим позначенням розмірів у масштабі, оскільки у цьому випадку всі вимірювання з більш високою точністю можна виконувати безпосередньо за «хмарою» сканованих крапок.

Скановане зображення, покладене в основу схеми ДТП, наведено на рис. 3.

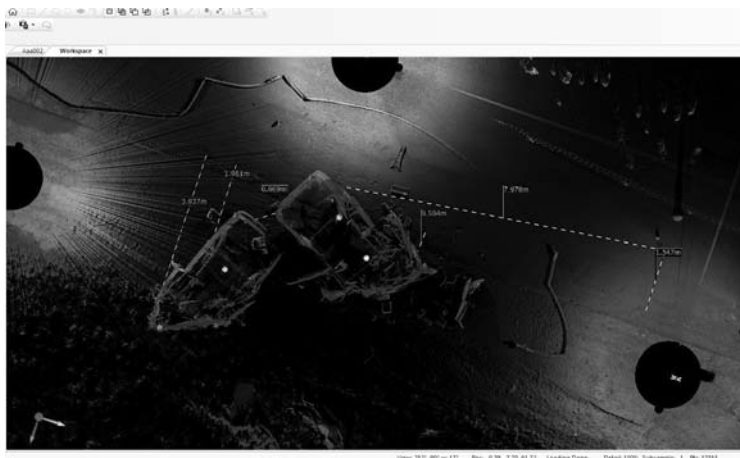

Рис. 3. Схема розташування об'єктів на місці ДТП на трасі Харків — Сімферополь за даними лазерного сканування

Програмне забезпечення, яке входить до комплексу сканера, здатне не лише візуалізувати тривимірні зображення сканованого місця, але й довільно змінювати положення точки огляду місця ДТП. Це дозволяє створити віртуальний тривимірний вид картини пригоди, у тому числі різні види зверху, знизу, з боків, а також із середини автомобіля, і потім детально проаналізувати ситуацію.

Для якіснішого складання масштабних схем на місці ДТП використовують графічні програми. Зокрема, безумовної уваги заслуговує комплекс програмного забезпечення «Cad Zone» — пакет програм, розроблених у США для працівників поліції, який містить кілька програмних продуктів, а саме: «Fire Zone», «Crime Zone», «Crash Zone», «Quick Scene», «CZ Point Cloud» та інші. Причому програма «CZ Point Cloud», що є однією з останніх розробок програмного пакета «Card Zone», дозволяє перетворити «хмару» крапок, отриману за допомогою 3D-сканерів (фірм «Faro», «Leica», «Topcon» та «Trimble»), у 2D- та 3D-зображення, відтворюючи при цьому абсолютно точну копію місця події [3]. Попри те, що перші програми створення графічного зображення для поліції США та Канади почали застосовувати на практиці з 1990 року, до цього часу триває їх постійна модернізація.

Отже, за наявності додаткової прикладної програми є змога отримати не лише 3D-зображення місця ДТП, але й звичну схему місця ДТП у вигляді масштабної схеми у 2D-зображенні. На жаль, на сьогодні українські фахівці не мають такої програми у своєму арсеналі.

Безперечною перевагою застосування сканування місця ДТП є те, що експерт, слідчий або суддя мають змогу не лише «повернутися» на місце ДТП для встановлення місця розташування тих чи інших об'єктів на місці події після його огляду, а й виявити слідову інформацію, якої не помітили під час огляду. При цьому будь-які сліди та об'єкти можуть бути вивчені детальніше.

Зазвичай перед спеціалістом, який проводить огляд місця події, постають певні проблеми як під час його опису, так і під час складання протоколу та схеми місця події, адже йому доводиться приділяти увагу не лише великим об'єктам події (наприклад, автомобілю), але й різним слідам на дорозі та невеликим фрагментам. І навіть намагання зосередитися на обставинах події все рівно не убезпечує його від необ'єктивності та неточностей. Водночас технологія лазерного сканування не лише здатна скоротити час дослідження місця ДТП, а й на противагу фотографічним і графічним методам, коли експерти роблять знімки і графічно фіксують об'єкти вибірково, залежно від власного бачення ситуації на місці події дозволяє виконати повне покриття зйомкою всього місця події. А отже, вона може з успіхом застосовуватися для аналізу ДТП, особливо у випадках масштабних і складних автокатастроф з великою кількістю учасників, пошкодженнями дорожньої інфраструктури і ТЗ.

Таким чином, у підсумку лазерне сканування дозволяє у кілька разів збільшити інформативність зібраних на місці події даних, надає наочну і зручну візуалізацію в тривимірному вигляді, що дозволяє досягти високої ілюстративної якості, схожої з фото- та відеозображенням. Є змога точніше вимірювати відстані та об'єкти за координатами сканованих крапок. Час огляду місця ДТП скорочується у рази: від кількох годин до кількох десятків хвилин. Проводити сканування може лише один фахівець, тоді як вимірювання зазвичай проводять щонайменше двоє

людей, а за правильністю проведення таких вимірювань спостерігають ще двоє понять. Сканування можна проводити у темний час доби, що не впливає на його результати. Немає потреби складати масштабні схеми місця ДТП, оскільки отримана 3D-картинка після сканування зберігає реальні розміри об'єктів.

Враховуючи зазначене, у найближчому майбутньому традиційні протоколи огляду місця та схеми ДТП можуть бути доповнені або навіть замінені інформативними тривимірними зображеннями, одержаними за допомогою лазерних сканерів. Для цього потрібно розробити експертну методику автоматизованого складання схеми ДТП за результатами лазерного сканування.

Список використаної літератури

1. *Перлін С.І.* Системи лазерного сканування. Документування обставин дорожньо-транспортних пригод / С.І. Перлін, С.О. Шевцов. — Харків : НДЕКЦ при ГУМВС України в Харківській області, 2011. — 45 с.
2. *Центр Сапр* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://center-sapr.com/ua/products/?Producer=13#Product=41>.
3. *The Cad zone* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cadzone.com/cz-point-cloud>.

УДК 343.983.25

С.О. Бухонський, старший експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Херсонській області

ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗПОДІЛУ ЧАСТИН ДЕРЕВИНИ

Наведено стислу структуру деревини, а також ідентифікаційні ознаки на зрізах досліджуваних частин деревини, за якими можна проводити ідентифікацію. Розглянуто прийоми і методи експертного дослідження частин розділеної деревини під час проведення експертизи цілого за частинами та дендрохронологічної експертизи.

Ключові слова: деревина, кора, луб, камбій, заболонь, ядро, серцевина, річні кільця, вади деревини, поперечний зріз, дендрохронологія.

Приведена краткая структура древесины, а также идентификационные признаки на срезах исследуемых частей древесины, по которым можно проводить идентификацию. Рассмотрены приемы и методы экспертного исследования частей разделенной древесины при проведении экспертизы целого по частям и дендрохронологической экспертизы.

Provides a brief wood structure, identification signs on the studied sections of the timber, which can carry identification. Deals with methods and techniques of expert research units split wood during the examination by the parts and the whole dendrochronological expertise.

Розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним вирубуванням лісових насаджень, крадіжок оброблених пиломатеріалів і готових виробів здебільшого супроводжується певними труднощами. Цей вид злочинів є доволі поширеним у районах з лісовими масивами, де організовано промисловий видобуток деревини, її переробку та експорт.

Різні аспекти розслідування таких злочинів розглядали вчені Г.Л. Грановський, Н.П. Майліс, М.І. Розанов та інші. Проте у посібниках з криміналістики недостатньо інформації про дослідження частин деревини та слідів її розділення. Багато теоретичних, методологічних і практичних питань щодо дослідження частин розділеної деревини та його вдосконалення залишаються невирішеними.

Брак методики зі встановлення цілого за частинами деревини, а також технічних засобів і програмного забезпечення для проведення таких досліджень, недостатність інформаційно-довідкових ресурсів і низький рівень спеціальних знань експертів зумовили актуальність проблематики щодо дослідження розподілу частин деревини.

Насамперед слід чітко розуміти завдання експертизи, її об'єкти та можливості. Ці знання дозволять не лише правильно визначити та вилучити об'єкти дослідження,

а й чітко поставити запитання на вирішення експертизи, сприятимуть об'єктивному дослідженню, проведенню негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування цієї категорії кримінальних проваджень.

Отже, експертиза цілого за частинами під час розслідування злочинів цієї категорії є однією з форм практичного застосування даних, отриманих у результаті негласних (розшукових) і слідчих дій та спрямованих на виявлення ознак таких злочинів.

З огляду на те, що деревина за своєю будовою має складний шарувато-волокнистий характер, експерт, який її досліджуватиме, має добре знати її властивості. Тому доцільно зупинитися на цьому питанні.

На поперечному розрізі стовбура деревини виокремлюють такі основні макро-структурні одиниці деревини: кору, луб, камбій, заболонь, ядро, серцевину (рис. 1).

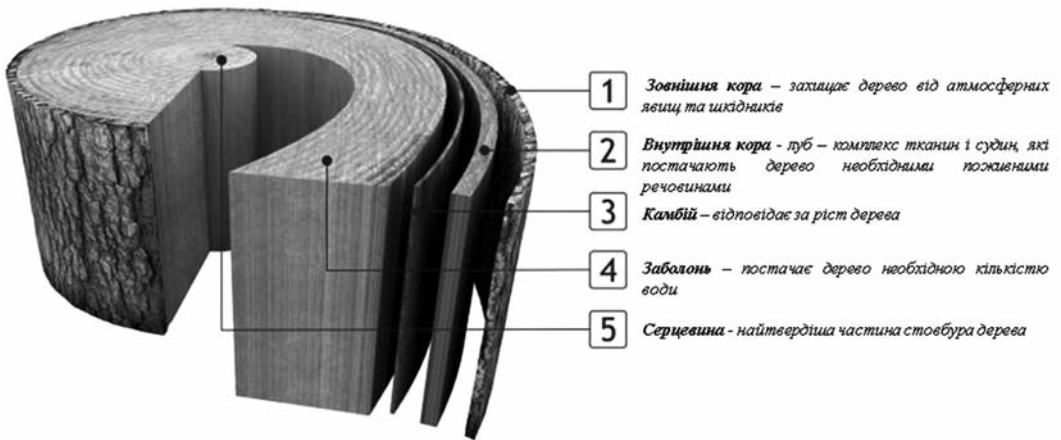

Рис. 1. Будова стовбура деревини

Кора є зовнішнім шаром стовбура. Її зовнішня частина виконує роль захисного бар'єру, захищаючи дерево від атмосферних явищ та агресії шкідників.

Внутрішня частина кори — луб — це сукупність тканин, якими переміщуються і надходять до всіх частин дерева продукти фотосинтезу та потрібні поживні речовини.

За лубом розташовано камбій — тканина, що створює нові клітини. Камбій відповідає за приріст шарів деревини, створює вторинну деревину (внутрішня сторона) та вторинний луб (зовнішня сторона).

Поділ клітин камбію тісно пов'язаний з порами року. Навесні формується заболонь (світла частина деревини), а влітку — ядро (темна частина деревини), взимку клітини не діляться. Ширина заболоні коливається залежно від породи, умов росту та інших чинників. Завдяки цьому процес росту дерева відображається у річних шарах деревини, так званих річних кільцях (шари деревини, що утворилися за один рік), що є світлішими ближче до поверхні дерева і темнішими у центрі. Цю колірну відмінність спостерігають у зрізі дерева та на поверхні пиломатеріалів (дощок, брусків тощо). Кількість кілець на розпилі свідчить про вік дерева і про темпи його зростання, залежно від висоти, на якій було проведено поперечний розріз.

За товстим шаром заболоні розташовано серцевину дерева (заболонь трансформується у серцевину під час зростання дерева). Це найважливіша частина

дерева — вона підтримує і стабілізує його цілісність. Серцевина є джерелом твердої, найціннішої деревини. На поперечному розрізі дерева добре помітні так звані серцевинні промені, що йдуть радіально від серцевини [1, с. 198].

Порівнюючи будову деревини на зрізах досліджуваних частин, насамперед звертають увагу на форму, розміри, колір і розташування серцевини, а також на наявність і ступінь виразності чітких меж між ядром і заболонню. Крім основної ідентифікаційної ознаки — річних кілець, наявні і додаткові, а саме форма кордонів ядра і заболони, серцевинні промені, а також різні вади деревини: сучки, тріщини, завитки, кривизна, засмолок, ядрова гнилизна, червоточини тощо (рис. 2).

Порівняння фрагментів деревини, які можуть бути розділені шляхом розпилу, розрубу чи розрізу, що мають спільні лінії поділу, проводять шляхом суміщення як

Рис. 2. Загальні та окремі ознаки на поверхні розподілу деревини:
1 — річні кільця, 2 — кордони ядра і заболоні, серцевинні промені, 3 — вади деревини

ри матеріалу. З метою підсилення контрасту межі річних шарів застосовують кілька методів, зокрема, змочують поверхню розрізу водою, гліцеринном, водогліцеринною сумішшю, виконують слабке фарбування, розтирання на поверхні розрізу невеликої кількості масляної густотертої фарби.

Рис. 3. Суміщення фрагментів деревини по поверхні розподілу

У випадку наявних вад деревини, зокрема таких, як косошарість, плутана і хвиляста «свілеватість», що тією чи іншою мірою порушують її прямоволокну структуру,

проте не впливають на ширину річного шару, порівняння проводять на поперечних зрізах.

Широкого застосування набув метод ідентифікації, який дозволяє встановити взаємну належність ділянок стовбура дерева за відсутності проміжної ділянки доволі великої протяжності (наприклад, пенька та верхньої половини крони). Так званий дендрохронологічний метод значною мірою допомагає спеціалістам у боротьбі з «чорними» лісорубами.

Дендрохронологічні дослідження дозволяють датувати річні шари приросту деревини і пов'язані з ним події, вивчати вплив екологічних чинників на величину приросту деревини, анатомічну структуру річних шарів та їх хімічний склад, а також аналізувати інформацію, яку містять річні шари.

Об'єктом дендрохронологічних досліджень є показники річного приросту у стовбурах, гілках і корінні дерев'янистих рослин, а також фізико-механічні властивості, анатомічна структура та хімічний склад деревини. Базуючись на результатах аналізу інформації, яку містять річні шари приросту деревини, проводять абсолютне та відносне датування шарів приросту деревини і подій у природних екосистемах, а також реконструкцію багатьох важливих параметрів зовнішнього середовища за тривалі проміжки часу [2, с. 267]. За допомогою експертизи встановлюють факти виростання дерев, зразки (зрізи) яких надано на дослідження, на певній місцевості. Можна також визначити терміни вирубки дерев.

Зокрема, під час порівняльного дослідження виявлених пиломатеріалів, а також кругових поперечних зрізів, брусків деревини по радіусу та діаметру, клиновидних вирізів з пеньків, бурових кернів зрізів з пеньків у місці незаконної вирубки лісу можна встановити (навіть за відсутності загальної лінії по зрізах) цілісність стовбурів до їх розпилу (наприклад, дослідження кругових поперечних зрізів дозволяє аналізувати приріст деревини за будь-яким радіальним напрямом, різні порушення у формуванні кілець: відгалуження, хвороба, сторонні вклучення тощо). Якщо деревина пиломатеріалів і пеньків має хорошу якість (найчастіше у разі невеликого терміну з моменту зрізу), то допускається випилювання секторів, радіальний кут яких має становити не менше ніж 90° .

Під час проведення дендрохронологічної експертизи товщину зрізів слід вибирати залежно від діаметра дерева, якості деревини та його стану. Чим більший діаметр стовбура і нижча його якість, тим ширшим має бути зріз. Зазвичай товщина поперечних зрізів становить 2—7 см. Перед тим як робити зріз розтрісканих торців стовбурів, потрібно їх стягнути стрічкою. Для невеликих діаметрів стовбурів (до 150 мм) замість стягнутої стрічки можна застосовувати ізоляційну стрічку, обгорнуту навколо стовбура в кілька шарів [3, с. 60].

У певних випадках з метою зменшення обсягу експериментального матеріалу для вилучення зразків деревини використовують вікові бури (ці пристрої дозволяють висвердловати бічний (перпендикулярно осі стовбура) радіальний керн деревини діаметром 8—15 мм і завдовжки до 0,6 м). Буріння слід проводити по кількох радіусах, переважно з південного і північного боку пенька з проходженням його середини. Для проведення досліджень відбирають зразки деревини з 10—20 пеньків дерев одного виду з однієї ділянки. Для проведення експертизи у кримінальному провадженні, порушеному за ст. 246 Кримінального кодексу України, відбирають зразки деревини не менш ніж з 10 дерев з місця незаконної вирубки лісу.

На місці проведення відбору зразків для порівняльного дослідження проводять оглядову та орієнтуючу фотозйомку зі встановленими показниками біля пеньків, з яких проводили зрізи. Зрізи деревини та місця розпилу на пеньках маркують фарбою (маркером), проводять їх масштабну фотозйомку. Зрізи упаковують у тканинні або паперові мішки (пакети) з пояснювальними написами та печаткою.

Підсумовуючи зазначене вище, можна дійти висновку, що правильна фіксація слідів незаконної вирубки лісу, підготовка та збереження об'єктів дослідження для проведення експертизи цілого за частинами та дендрохронологічної експертизи безперечно сприятимуть підвищенню ефективності розслідування екологічних злочинів. Результати таких експертних досліджень дозволять дійти категоричного висновку, який у суді стане незаперечним доказом вини особи, яку підозрюють у розкраданні лісу.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Майліс Н.П.* Трасология : підручник / Майліс Н.П., Одіночкіна Т.Ф., Соколова О.А. ; під ред. Н.П. Майліс. — М. : Щит, 2011. — 328 с.
2. *Майліс Н.П.* Керівництво по трасологічній експертизі / Н.П. Майліс. — М. : Щит, 2011. — 344 с.
3. *Ваганов Е.А.* Дендрохронология : учеб. пособ. / Ваганов Е.А., Круглов В.Б., Васильев В.Г. — Красноярск : Сиб. фед. ун-т, 2008. — 120 с.
4. *Возможности использования метода перекрестной датировки древесно-кольцевых хронологий при расследовании дел, связанных с незаконной заготовкой древесины / [Липаткин В.А., Пальчиков С.Б., Румянцев Д.Е., Жаворонков Ю.М.] // Теория и практика судебной экспертизы. — 2010. — № 3 (19). — С. 244—254.*
5. *Воронин В.И.* Практика применения дендрохронологической экспертизы в ходе следственных мероприятий / Воронин В.И., Наурзбаев М.М., Осколков В.А. // Эксперт-криминалист. — 2009. — № 3. — С. 9—12.
6. *Грановский Г.Л.* Основы трасологии. Особенная часть / Г.Л. Грановский. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1974. — 240 с.
7. *Дендрохронологическая экспертиза при расследовании незаконных рубок лесных насаждений : учеб. пособ. / [Унжакова С.В., Воронин В.И., Наурзбаев М.М., Жигалов Н.Ю.]. — Иркутск : Восточно-Сибирский ин-т МВД России, 2009. — 56 с.*
8. *Жаворонков Ю.М.* Назначение судебных экспертиз при раскрытии и расследовании преступлений, связанных с незаконными рубками леса : метод. реком. / Ю.М. Жаворонков. — Вологда : УВД по Вологодской области, 2011. — 92 с.
9. *Жаворонков Ю.М.* Использование методов дендрохронологии в судебно-ботанических экспертизах, производимых на базе УВД ЭКЦ по ВО, при расследовании преступлений по незаконным рубкам леса / Ю.М. Жаворонков // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений. — М. : ЭКЦ МВД России, 2009. — С. 203—206.
10. *Криминалистическая экспертиза. Курс лекций / [редкол. : Кантор И. В. (отв. ред.) и др. ; под общ. ред. Б.П. Смагоринского]. — Волгоград : Волгогр. юрид. ин-т МВД России, 1997. — Вып. 1. : Трасологическая экспертиза. — 300 с.*
11. *Методические рекомендации по криминалистической экспертизе объектов растительного происхождения / [отв. ред. М.И. Розанов]. — М. : ВНИИСЭ, 1972. — 21 с.*
12. *Оркин А.Н.* Судебная дендрохронология : учеб. пособ. / А.Н. Оркин, Д.С. Малоквацов. — Хабаровск : Высшая школа МВД РФ, 1992. — 36 с.
13. *Розанов М.И.* Возможность установления целого по частям при исследовании древесины и изделий из нее / М.И. Розанов // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1964. — Вып. 1. — С. 208—215.

14. Розанов М.И. Дендрохронологический метод идентификации древесины / М.И. Розанов // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1965. — Вып. 2. — С. 259—271.

15. Розанов М.И. Дендрохронологические методы экспертизы древесины / М.И. Розанов // Экспертная техника. — 1971. — Вып. 34. — С. 45—65.

УДК 681.11

В.В. Серединський, старший експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
Центру при УМВС України у Волинській області

ПІДТВЕРДЖЕННЯ АВТЕНТИЧНОСТІ НАРУЧНИХ ГОДИННИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ШВЕЙЦАРСЬКИХ МАРОК «ROLEX» І «TISSOT»)

Розглянуто ознаки, за якими можна підтвердити автентичність наручних годинників, встановлено ідентифікаційні ознаки годинників швейцарських марок «ROLEX» і «TISSOT».

Ключові слова: автентичність, підробка, ідентифікаційні ознаки, репліка.

Рассмотрены признаки, по которым можно подтвердить подлинность наручных часов, установлены идентификационные признаки часов швейцарских марок «ROLEX» и «TISSOT».

Signs after which it is possible to confirm authenticity of wrist watches are considered in the article, and also the identification signs of clock of Swiss brands of «ROLEX» and «TISSOT» are set.

Ринок підробок елітних годинників розвинений у всьому світі. За деякими оцінками експертів річний обіг світової індустрії підробок становить близько 100 млрд дол. США. А отже, оцінка цього виду товару потребує доволі детального огляду, а також знання не лише ідентифікаційних ознак оригіналу, а й ознак (бодай найпомітніших), за якими можна визначити підробку вже під час першого огляду.

Підробки годинників за ціною та якістю умовно поділяють на 3 категорії:

- поверхневі;
- гарні;
- точні копії (певні з них можуть інкрустувати навіть діамантами, хоча й невисокої чистоти).

Годинники, що є поверхневими підробками, мають велику кількість очевидних при детальному огляді недоліків. Їх циферблати зроблено неакуратно. Цифри і зарубки можуть бути зміщеними, злегка поверненими по осі. Краї написів найчастіше злегка «плавають», тобто мають нерівності. Трапляються зразки, на яких стрілки хронографії є просто намальованими, так само, як і цифри. Циферблати для таких годинників часто виготовляють з картону [1]. І хоча це складно виявити під час першого огляду, проте, якщо в годинник випадково потрапить невелика кількість вологи, недолік виявиться миттєво.

Гравіювання на корпусі таких годинників зазвичай немає. Проте іноді трапляються написи «Swiss made» і навіть «Made in Switzerland» (таке маркування не

передбачено виробниками швейцарських годинників). Матеріал корпусу майже відразу після його виготовлення починає «облазити» та міняти колір. Ремінці таких годинників виготовлено із шкірозамінника, причому виконано неакуратно [2]. У разі згинання ремінця утворюються яскраво виражені складки. Прострочування нерівне, місцями стирчать нитки. На внутрішньому боці нанесено малозрозумілі написи або взагалі нічого немає.

Браслети таких годинників також мають сліди кустарного виробництва: грубі штампи, погана шліфовка внутрішнього боку. Зовнішній бік їх часто покривають фарбою, яка через неакуратне нанесення потрапляє і на внутрішній бік браслета [3].

Механізми таких годинників, як правило, китайського виробництва. Термін їх служби невеликий. Часто годинники такої якості навіть не намагаються підробляти під відомі марки — виробники вигадують свої.

Підробки гарної якості мають незначні відхилення від оригіналу як за зовнішнім виглядом, так і за якістю, відрізняє їх і походження механізму [4].

Підробку визначають і за розташуванням та зображенням міток, фарба яких може лежати нерівно або бути злегка стертою в певних місцях. Написи розташовано трохи вище або трохи нижче ніж потрібно. Форма стрілок також може відрізнятися від оригінальної.

На корпусах і браслетах таких годинників помітний неоднорідний друк написів: виробники підробок використовують плоскі штампи для друку на зігнутих поверхнях, тому глибина друку їх не однакова. Крім того, штампи рідко міняють, від часу їх краї можуть стиратися, тому крайні букви слів і виступаючі елементи самих букв друкуються недостатньо чітко.

Корпуси підроблених золотих годинників цієї категорії зазвичай виконують з латуні та з неякісним нанесенням позолоти. З часом позолота починає стиратися, хоча спочатку цей недолік виявити складно.

Механізм таких годинників (залежно від ціни) може бути і китайського, і японського, і навіть частково швейцарського виробництва (базові механізми часто густо стають об'єктом контрабанди, внаслідок чого їх вартість знижується). Поширені випадки підміни механізму (наприклад, оригінальний годинник має автоматичний механізм, а підробку тієї самої моделі оснащено кварцовим механізмом). Визначити, який механізм встановлено у годиннику, доволі просто: секундна стрілка кварцового годинника пересувається скачками від ділення до ділення, тоді як в механічному годиннику вона зміщується плавно [5].

Високоточні копії елітних годинників називають репліками. Ці годинники часто майже нічим не відрізняються від оригіналу, за винятком того, що виготовлені не на фабриці у Швейцарії. Виготовлення точної копії коштує чимало, тому і ціна їх здебільшого є доволі високою.

Обробка корпусу таких годинників зазвичай точно відтворює характеристики оригіналу. За потреби корпуси виготовляють з дорогоцінних металів (срібло, рідше — золото) і навіть інкрустують коштовним камінням, частини корпусу шліфують, полірують.

На відміну від справжніх годинників, в яких всі камені мають однакову глибину закладання і жоден з них не западає і не висовується, у ювелірних підроблених годинниках, як правило, діаманти закріплені погано, а отже, для того, щоб виявити

дефекти встановлення каменів, варто провести пальцем по обідку з діамантами. Крім цього, у підробленому годиннику діаманти мають недостатньо хорошу огранку, можуть містити домішки і мати сірувато-жовтий відтінок.

Маркування реплік зазвичай відповідає всім вимогам оригіналу, проте можуть траплятися й зразки без порядкового або каталожного номера [6].

Відомо, що у Швейцарії для того, щоб мати повне право на маркування «Swiss Made», годинник має:

- містити швейцарський механізм;
- збиратися у межах Швейцарії;
- пройти фінальну перевірку якості в Швейцарії.

Напис «Swiss quartz» також можна поміщати тільки на швейцарський годинник, тобто цей напис за значенням повністю відповідає маркуванню «Swiss made».

Годинники, які мають напис «Swiss movement» (швейцарський механізм), містять механізм, зібраний у Швейцарії, водночас корпус годинника і остаточна збірка мають інше походження.

Якщо у Швейцарії виготовлено лише корпус годинника, то на задній стінці може бути маркування «Swiss case». Окремі деталі швейцарського виробництва маркуються «swiss made» або «swiss parts» (швейцарські деталі), але ці написи проставляють на самих деталях, а не на циферблаті годинника чи задній стінці корпусу.

Якщо напис «Swiss made» зроблено на браслеті, це означає, що у Швейцарії виготовлено саме браслет, а не годинник (звичайно, якщо на самому годиннику такого напису немає). Швейцарське походження браслета може підтверджувати і напис «Swiss wristlet» (швейцарський браслет).

Маркування, яке має місце на циферблаті, корпусі годинника або на браслеті, може бути перекладено іншими мовами, але у будь-якому випадку воно повинно відповідати інформації, зазначеній у сертифікаті, який обов'язково додають до фірмового годинника [7].

На заводній голівці багатьох дорогих моделей годинників вигравійовано логотип фірми (рис. 1).

Рис. 1. Буква «Т» на заводній голівці годинника марки «TISSOT»

Також на корпусі годинника може бути рельєфна емблема марки або певної серії. Для «ROLEX» це обов'язково корона, яку на підробленому годиннику видозмінено (зокрема під цифрою 6), розгледіти її можна лише за допомогою збільшувального скла. При цьому емблему зроблено доволі якісно, тобто все чітко промальовано (рис. 2).

Рис. 2. Емблема «ROLEX» у вигляді корони

Рис. 3. Наклейка на корпусі годинника «ROLEX»

На задній частині годинників марки «ROLEX» має бути наклейка з голограмою (рис. 3.)

На бічній частині корпусу має бути серійний номер (у підробок це гравіювання доволі поганої якості (рис. 4).

Рис. 4. Гравіювання серійного номера годинника «ROLEX»

Слід також зазначити, що в оригінальних годинниках «ROLEX» задню кришку корпусу не виготовляють з прозорого скла (рис. 5).

Під час дослідження годинників варто також звернути увагу на коробку та супровідні документи. Справжній годинник завжди доволі якісно упакований (рис. 6).

До супровідних документів годинника належать гарантійний талон, гарантійні зобов'язання та інструкція з експлуатації (рис. 7).

Кожний годинник «TISSOT» має унікальний серійний номер, що складається з букв і цифр і зазвичай розташований на задній кришці корпусу (рис. 8).

Деталі оригінальних механізмів клеймують фірмовими клеймами.

Зазначені вище ідентифікаційні ознаки дають змогу підтвердити автентичність

Рис. 5. Кришка з прозорого скла у підробленому під марку «ROLEX» годиннику

наручних годинників, що у подальшому дає змогу експерту-товарознавцю достовірно встановити вартість об'єкта дослідження.

Підсумовуючи, слід зазначити, що розпізнати якісну підробку, яку видають за оригінал, вкрай складно. Без детального обстеження з відкриванням корпусу і оглядом механізму вірогідність помилки надзвичайно висока навіть у фахівця.

а

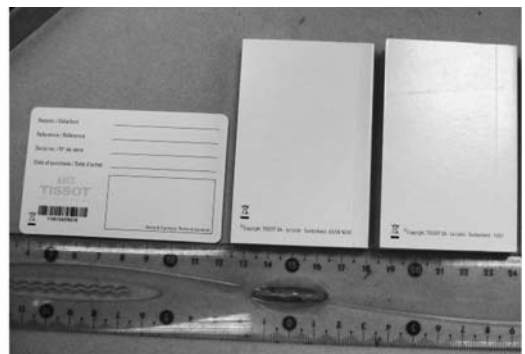

б

Рис. 6. Загальний вигляд коробки годинника марки «TISSOT»

а

б

Рис. 7. Супровідні документи до годинника «TISSOT»

Рис. 8. Розташування серійного номера на задній кришці корпусу годинника «TISSOT»

Список використаної літератури

1. *Справочник товароведа. Непродовольственные товары : в 3-х т.* / [Баранов С.И., Веденеев Е.И., Володенков А.Я. и др.]. — М. : Экономика, 1990. — Т. 2. — 463 с.
2. *Годинники. Загальні технічні умови : ДСТУ 2721-94 (ГОСТ 8051-93).* — К. : Держстандарт України, 1994. — 53 с.
3. *Власова А.В. Основи товарознавства непродовольчих товарів : навч. посіб.* / А.В. Власова. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 208 с.
4. *Товарознавство непродовольчих товарів* / [укл. І.С. Полікарпов]. — Л., 2001. — Ч. 2 : Товари взуттєві, хутряні, галантерейні, ювелірні, парфумерно-косметичні та годинники.
5. *Часы «TISSOT». Как отличить подделку* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ebay-forum.ru>.
6. *Как не купить подделку* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.imagewatch.ru/news>.
7. *Отличия подлинных швейцарских часов* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.wrist.net/content/rus>.

УДК 340.6:657.24

О.О. Шушко, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Запорізькій області

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРВИННИХ ДОКУМЕНТІВ

Розкрито особливості дослідження бухгалтерських документів, а також значення комплексної почеркознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів під час проведення судово-економічної експертизи.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, первинні документи, фіктивні документи, підроблені документи, почеркознавча експертиза.

Раскрыты особенности исследования бухгалтерских документов, а также значение комплексной почерковедческой и технико-криминалистической экспертизы документов при проведении судебно-экономической экспертизы.

The paper presents the particular features of forensic examination of accounting documents and the link between the forensic examination of handwriting and questioned documents and forensic accountancy.

Як відомо, судово-економічна експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських і облікових регістрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, які виникають під час розслідування економічних злочинів і судового розгляду господарських спорів [1].

Об'єктами судово-економічної експертизи є договори цивільно-правового характеру, первинні документи, бухгалтерські облікові регістри, фінансова звітність, акти документальних перевірок тощо.

Більшість науковців поняття «документ» прирівнюють до поняття «письмовий доказ». Це пов'язано з оформленням у письмовій формі та закріпленням відомостей про господарську операцію, що є юридичним доказом її провадження.

Згідно із законодавчими та нормативними актами первинний документ — це один із складників бухгалтерського обліку, документ, який містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення [2]. При цьому під господарською операцією розуміють дію або подію, яка вносить зміни до структури активів і зобов'язань, власного капіталу підприємства.

Первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій, є підставою для відображення цих операцій у бухгалтерському обліку, на основі якого підприємства зобов'язані складати фінансову звітність [2]. Зазвичай первинні

документи складають під час виконання господарської операції, а якщо це неможливо — безпосередньо після її закінчення.

Первинні та зведені облікові документи можна складати на паперових або машинних носіях. У них мають бути такі обов'язкові реквізити:

- назва документа (форми);
- дата і місце складання;
- назва підприємства, від імені якого складено документ;
- зміст та обсяг господарської операції, одиниця виміру господарської операції;
- посади осіб, відповідальних за виконання господарської операції, і правильність її оформлення;
- особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції [2].

Крім обов'язкових реквізитів, первинні документи залежно від характеру господарської операції можуть містити й додаткові реквізити: номер документа, код постачальника та платника, підстави для здійснення операції, дані про документ, що підтверджує особу отримувача (паспорт, довіреність) тощо.

Згідно з наказом Міністерства фінансів України від 24.05.95 р. № 88 «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» (далі — Положення) дозволено документувати господарські операції з використанням самостійно виготовлених бланків, які мають містити обов'язкові реквізити чи реквізити типових або спеціалізованих форм [3].

Технологія облікового процесу господарської діяльності є суворо послідовною. Кожну господарську операцію відображають на підставі належно оформлених документів. А отже, такі документи є не лише першим етапом облікового процесу та початком руху облікової інформації, а й способом первинного відображення об'єктів бухгалтерського обліку, за допомогою якого здійснюють безперервне спостереження за ними [4, с. 14].

Інформацію, яку містять взяті на облік первинні документи, систематизують на рахунках бухгалтерського обліку в регістрах синтетичного та аналітичного обліку шляхом їх подвійного запису на взаємопов'язаних рахунках бухгалтерського обліку. Операції в іноземній валюті відображають також у валюті розрахунків і платежів за кожною іноземною валютою окремо. Дані аналітичних рахунків мають бути тотожними відповідним рахункам синтетичного обліку на перше число кожного місяця.

Регістри бухгалтерського обліку мають відображати назву, період реєстрації господарських операцій, прізвища та підписи або інші дані, що дають змогу ідентифікувати осіб, які брали участь у їх складанні. Господарські операції мають відобразитися в облікових регістрах у тому звітному періоді, в якому їх здійснили [2].

Взаємозв'язок первинних документів з іншими складниками бухгалтерському обліку підприємства показано на рис. 1.

На кожному етапі дослідження первинних документів, даних бухгалтерського обліку, звітності підприємства та інших документів експерт перевіряє наявність всіх обов'язкових реквізитів, підписів і печаток, правильність оформлення документів та обґрунтованість відображення бухгалтерських записів (необґрунтованими записами у бухгалтерському обліку є такі, що не підтверджені первинними документами).

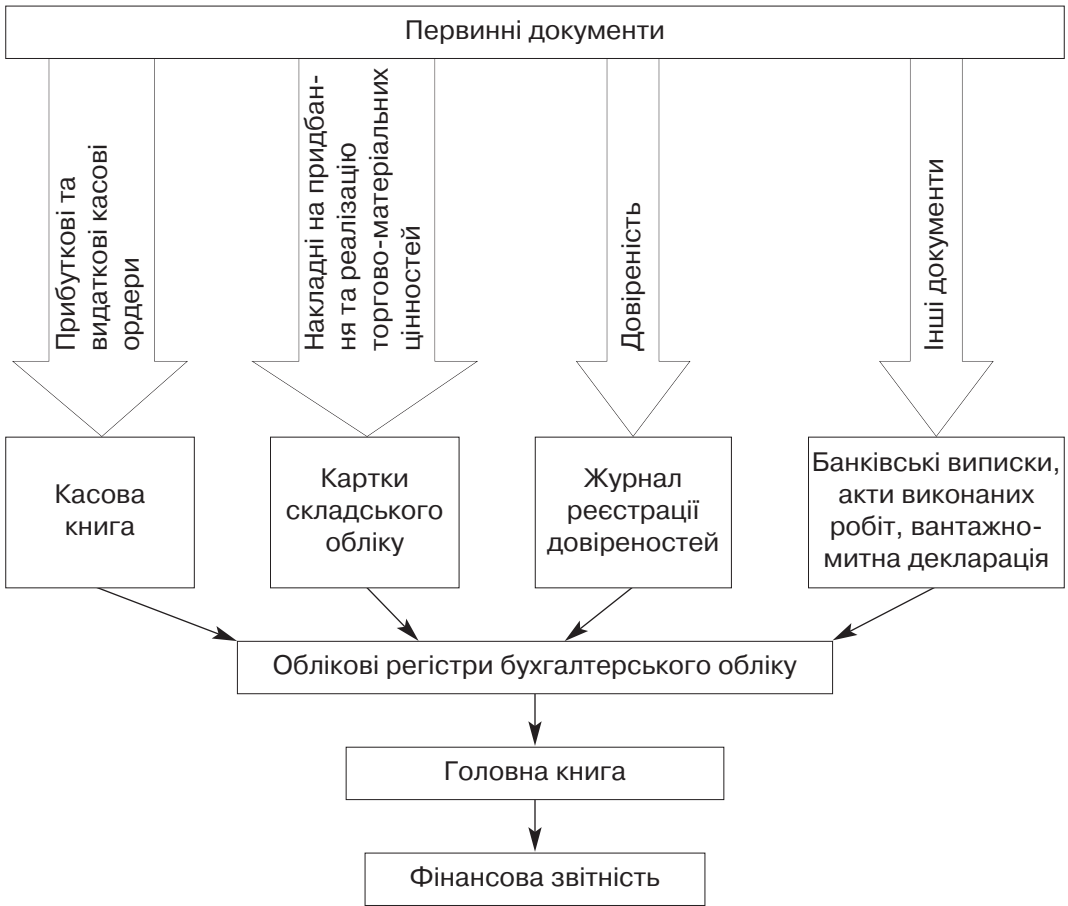

Рис. 1. Складники бухгалтерського обліку

Під час дослідження первинних документів експерт-економіст з'ясовує відповідність їх оформлення законодавчим і нормативним актам (наприклад, чи мала місце безпідставна виплата грошових коштів).

У разі знищення первинних документів або задля підтвердження виконаної операції експерт може провести зустрічну перевірку і порівняти ті самі первинні документи різних підприємств, які мали взаємовідносини.

Дослідження якісно оформлених (таких, що правильно відображають господарські операції) первинних документів дає змогу експертові дійти висновку про документальне підтвердження здійснення господарської операції у разі наявних спорів між підприємствами, у разі несплати податків, при надходженні матеріалів на склад, списанні грошових коштів з каси, придбанні основних засобів тощо.

Проте на практиці, крім правильно оформлених і таких, що правильно відображають господарську операцію, первинних документів, експерт-економіст має справу з недоброякісними первинними документами (що оформлені неякісно), які у свою чергу поділяють на недоброякісні за формою та за змістом відображеної в них операції.

До недоброякісних документів за формою належать неоформлені (або недоформлені) і неправильно оформлені (наприклад, на бланках неустановленої форми) документи.

Згідно з Положенням помилки у первинних документах виправляють коректурним способом, тобто неправильний текст або цифри закреслюють і зверху пишуть правильний текст або цифри. Закреслюють однією рисою так, щоб можна було прочитати виправлений текст. Виправлення помилки має бути доповнено написом «виправлено» та підтверджено підписами осіб, які підписали цей документ, із зазначенням дати виправлення [3].

Документи, які неправильно відображають проведені операції, є підробленими. Їх поділяють на дві групи: фальсифіковані, до яких належать документи, що містять підчищення та інші перекручення (наприклад, чек з підробленим підписом, платіжна відомість з підробленим підписом в отриманні грошей тощо), і документи, що містять завідомо неправдиві відомості про характер, обсяг і подробиці виконаної операції (рахунок організації із зазначеними у ньому завищеними цінами або платіжна відомість із завідомо збільшеною сумою заробітної плати, нарахованої та виданої організатору викрадення або його спільникові, тощо) [5, с. 55].

Документи, які містять завідомо неправдиві відомості, поділяють на безтоварні та безгрошові. На практиці такі документи називають «фіктивними» (несправжніми, вигаданими).

Безтоварні — це документи, якими оформлено фіктивний рух товарно-матеріальних цінностей, їх надходження або видачу. Насправді вони або не надходили, або витрачені за іншим призначенням, ніж зазначено в документі, або взагалі залишалися без руху (наприклад, придбання матеріалів за видатковою накладною в одного постачальника, тоді як насправді їх придбано у фізичної особи, що не є платником податку на додану вартість).

Безгрошові документи — це документи, якими оформлено операції з обігу грошових коштів, що насправді не відбулися (наприклад, платіжна вимога приватної особи за виконану нею роботу, що додається до авансового звіту, тоді як насправді роботу не виконано, гроші не виплачено, а привласнено авансоодержувачем, який склав безгрошовий документ) [5, с. 56]. Класифікацію документів за якістю їх оформлення наведено на рис. 2.

З огляду на різноманіття фальсифікації документів викриття економічних злочинів неможливе без проведення комплексної почеркознавчої та технічної експертизи документів.

Почеркознавча експертиза дає змогу ідентифікувати виконавця рукописного тексту (буквених і цифрових записів) та підпису, встановити факт виконання рукопису під впливом певних (природних, штучних) «збиваючих» чинників, у незвичних умовах або в незвичному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням почерку іншої особи.

За допомогою технічної експертизи документів встановлюють факти і способи внесення змін до документів (підчищення, травлення, дописки, переклеювання фотокарток, літер тощо), виявляють залиті, замазані, вицвілі та інші слабо видимі або невидимі тексти (зображення) на різних матеріалах, ідентифікують особу, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки, а

Рис. 2. Класифікація документів за якістю їх оформлення

також печатки, штампи, факсиміле тощо за їх відтисками, встановлюють час нанесення відтисків печаток, штампів, дату виготовлення документа тощо [6].

Таким чином, комплексна почеркознавча та технічна експертиза документів дозволяє дійти висновку щодо фальсифікації первинних документів.

Отже, під час проведення судово-економічної експертизи досліджують первинні документи як за формальними ознаками, так і за змістом відображеної операції. За наявності у матеріалах справи недоброякісних (фіктивних) первинних документів враховують висновки комплексної почеркознавчої та технічної експертизи документів.

Список використаної літератури

1. *Понікаров В.Д.* Судово-економічна експертиза : навч. посіб. / В.Д. Понікаров. — Харків : ВД «ІНЖЕК», 2005. — 232 с.

2. *Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

3. *Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1995 № 88 «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95>.

4. Камлик М.І. Судова бухгалтерія : підручник / М.І. Камлик. — [2-ге вид., перер. і доп.]. — К. : Атіка, 2001. — 376 с.

5. Фортинский С.П. Судебно-бухгалтерская экспертиза / С.П. Фортинский. — М. : Госюриздат, 1962. — 237 с.

6. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>.

УДК 343.983:547.26

М.Д. Щербаченко, експерт

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при УМВД Украины на Одесской железной дороге

ЭЛЕКТРОТЕРМИЧЕСКОЕ АТОМНО-АБСОРБЦИОННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ СВИНЦА И КАДМИЯ В РАЗЛИЧНЫХ СПИРТАХ

Освещены вопросы оптимизации и обоснования условий прямого электротермического атомно-абсорбционного определения микроколичеств свинца и кадмия в различных алкогольных напитках с помощью графитовой втулки-фильтра с использованием модификаторов матрицы: нитрата палладия $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2$, нитрата магния $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$, моногидрофосфата аммония $(\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$, дигидрофосфата аммония $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$, и их смесей.

Ключевые слова: свинец, кадмий, микроколичество, модификаторы матрицы.

Висвітлено питання щодо оптимізації та обґрунтування умов прямого електротермічного атомно-абсорбційного визначення мікрокількості свинцю і кадмію у різних алкогольних напоях за допомогою графітової втулки-фільтра з використанням модифікаторів матриці нітрату паладію $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2$, нітрату магнію $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$, моногідрофосфату амонію $(\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$, дігідрофосфату амонію $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$, та їх сумішей.

The paper studies the problems of optimization of the conditions of the direct electrothermal atomic absorption determination of the trace amounts of lead and cadmium in alcoholic beverages with graphite filter bush and matrix modifying additives: palladium nitrate $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2$, magnesium nitrate $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$, ammonium monohydrophosphate $(\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$, ammonium dihydrophosphate $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ and their compounds.

Электротермическое атомно-абсорбционное (далее — ЭТ ААС) определение свинца (далее — Pb) и кадмия (далее — Cd) проводили на атомно-абсорбционном спектрофотометре «Сатурн-3М» с комплексом для электротермической атомизации «Графит-7» (производства СОКБА НПО «Химвавтоматика», г. Северодонецк). Анализируемые растворы (10 мкл), содержащие 2×10^{-10} г Pb и 1×10^{-11} г Cd, испаряли с интегрированной платформы Львова и графитовой втулки-фильтра лабораторного изготовления из графита марки «МПГ-4» (рис. 1). Неселективное поглощение света компенсировали с помощью дейтериевого корректора фона, а источниками первичного излучения служили соответствующие спектральные лампы с полым катодом типа ЛСП. Интегральные абсолютные (Q) и относительные (Q/Q₀) значения поглощательной способности атомов Pb и Cd (где Q и Q₀ — поглощательная способность в присутствии и отсутствии мешающего компонента и/или модификатора матрицы (далее — ММ) соответственно) регистрировали

по их резонансным спектральным линиям 283,3 нм и 228,8 нм соответственно при ширине щели монохроматора 0,2 мм.

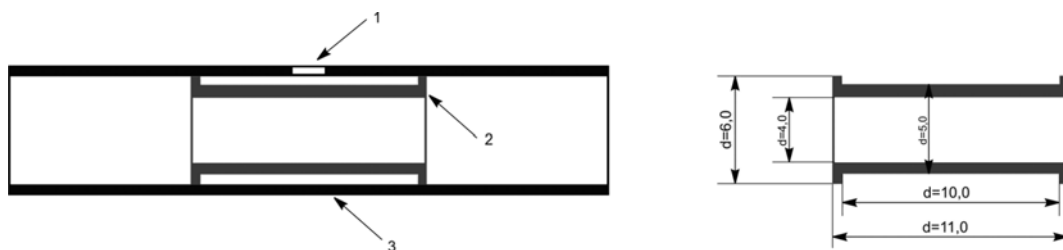

Рис. 1. Общий вид электротермической графитовой трубчатой печи с графитовой втулкой-фильтром:

1 — отверстие для дозирования, 2 — втулка-фильтр, 3 — трубчатая печь

В качестве ММ исследовали растворы (10 мкл) нитрата палладия $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2$, нитрата магния $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$, моногидрофосфата аммония $(\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$, дигидрофосфата аммония $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ (все производства фирмы «Мерск», марки «Suprapure»), а также их смеси с концентрацией основного вещества 1—2 г/дм³. Стандартные растворы, содержащие от 0,0001 мг/дм³ до 0,05 мг/дм³ Pb и Cd, готовили путем последовательного разбавления (в 5—10 раз) деионизированной и бидистиллированной водой, подкисленной до 0,3 % об. азотной кислотой (производства фирмы «Мерск», марки «Suprapure»), соответствующих государственных стандартных образцов раствора металла (производства СКТБ ФХИ НАН Украины, г. Одесса).

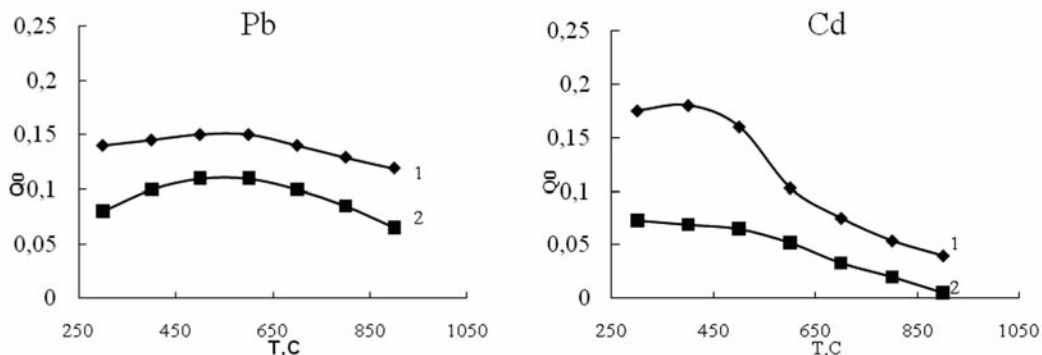
При оптимизации операционных параметров программированного нагрева электротермической графитовой трубчатой печи атомизатора «Графит-7» варьировали ее температуру на стадиях пиролиза (озоления) и атомизации, включая в соответствующую программу цикл предатомизации в режиме «газ-стоп», то есть при отключенном обдуве печи защитным газом — аргоном (Ar) марки особой чистоты (осч).

Поскольку условия ЭТ ААС определений в значительной степени зависят от конструкционных особенностей атомизирующего устройства, качества графитовой печи и ее пиролитического покрытия, а также от состава исследуемых растворов, рассматривали влияние температуры на величину атомного поглощения Pb и Cd на стадии озоления и атомизации (рис. 2).

Было установлено, что графитовая втулка-фильтр позволяет приблизительно в 1,5—2,5 раза по сравнению с платформой Львова повысить чувствительность определения Pb и Cd. При этом температура печи на стадии озоления не должна превышать 600 °С для Pb и 450 °С для Cd.

Одновременно с этим оптимизировали температуру печи на стадии атомизации, которую при работе с графитовой втулкой-фильтром можно поднять до $T = 2100\text{—}2150$ °С (рис. 3). В отличие от техники испарения микроколичеств Pb и Cd с платформы Львова, при работе с графитовой втулкой-фильтром время их полного испарения, а также амплитуда пиковых значения абсорбционности атомов возрастают. Повышение амплитуды можно объяснить снижением неэффективных потерь Pb и Cd на начальных этапах атомизации вследствие большего, по сравнению с платформой Львова, запаздывания нагрева графитовой втулки-фильтра и попадания паров аналита в изотермичную аналитическую зону.

Увеличение времени полного испарения, вероятно, вызвано увеличением времени переноса паров элемента при их диффузии через нагретый пористый графит.

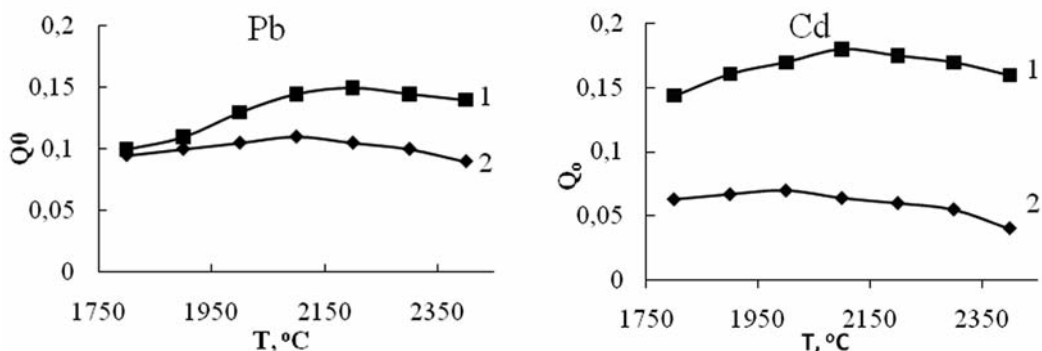

1)

2)

Рис. 2. Влияние температуры печи ($T, ^\circ\text{C}$) на стадии озолоения на величину атомного поглощения (Q_0) Pb и Cd при их испарении:

1) — с графитовой втулки-фильтра; 2) — с платформы Львова

1)

2)

Рис. 3. Влияние температуры печи ($T, ^\circ\text{C}$) на стадии атомизации на величину атомного поглощения (Q_0) Pb и Cd при их испарении:

1) — с графитовой втулки-фильтра; 2) — с платформы Львова

Как известно, использование аналитической практики ЭТ ААС, в том числе при определении Pb и Cd, ММ на основе палладия и фосфатов аммония, позволяет существенно понизить, а в ряде случаев и устранить различного рода помехи [1]. В связи с этим представлялось интересным исследовать следующие составы: $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$, $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$, а также $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/(\text{NH}_4)_2\text{H}_2\text{PO}_4$ в различных соотношениях (2:1, 1:1, 1:2) указанных компонентов при испарении аналита с графитовой втулки-фильтра и установить ее соответствующие аналитические характеристики.

В результате проведения исследования установлено, что из перечисленных выше ММ наиболее эффективными являются $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ и/или смесь $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2$ с $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$ с содержанием $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2$ 2×10^{-5} г, $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$ 1×10^{-5} г и $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ 2×10^{-5} г.

Так, испарение Pb с графитовой втулки-фильтра с использованием $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$ позволяет без заметных потерь элемента поднять температу-

ру печи на стадии озоления до 1000 °С, а $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$, кроме этого, еще и где-то в 1,3 раза повысит чувствительность его определения (рис. 4).

Влияние добавок $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ или $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$ на термическую стабилизацию Cd на стадии озоления незначительно (при этом температура печи с графитовой втулкой-фильтром не должна превышать $T = 500\text{—}550$ °С).

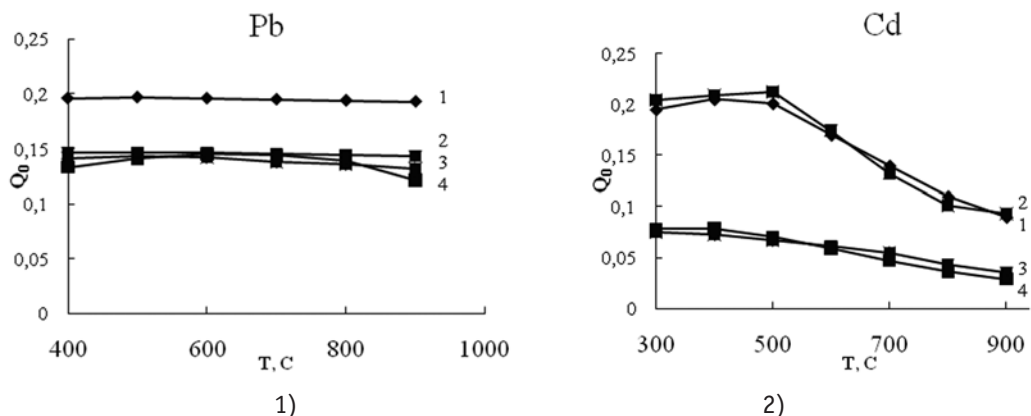

Рис. 4. Влияние температуры печи на стадии озоления (T °С) на величину атомного поглощения (Q_0) Pb и Cd при их испарении с платформы Львова с использованием $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$ (3) и $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ (4), а также с графитовой втулки-фильтра с использованием $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$ (2) и $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ (1) (температура печи на стадии атомизации — 2100 °С)

Таким образом, были обоснованы и оптимизированы условия прямого ЭТ ААС определения Pb и Cd с графитовой втулкой-фильтром с использованием ММ (табл. 1).

Таблица 1

Условия ЭТ ААС определения Pb и Cd с графитовой втулкой-фильтром с использованием ММ

Шаг	Стадия нагрева печи	Температура печи, T °С		Скорость нагрева, T °С/сек ⁻¹	Время, с	Поток Ar, мл/мин ⁻¹
		Pb	Cd			
1	Высушивание	80	80	10	20	200
2	Озоление	250	250	20	15	200
3	Озоление	1000	550	50	25	200
4	Предатомизация	1000	550	—	3	0
5	Атомизация	2200	2100	~2000	2—5	0
6	Очистка	2400	2400	~2000	2	200

В приведенных условиях время жизни графитовой втулки-фильтра составляет 300—350 элементоопределений.

Применение графитовой втулки-фильтра и указанных выше ММ позволило отделить регистрируемое атомное поглощение Pb от неселективного поглощения света, вызванного присутствием в алкогольных напитках большого количества различных (сивушных) масел, а также уменьшить (по сравнению с техникой испарения с платформы Львова) его величину (рис. 5). Для устранения систематических погрешностей, обусловленных неполным разделением профилей атомного и несе-

лективного поглощения, учитывали так называемый холостой сигнал, которому соответствовало регистрируемое интегральное значение абсорбционности атомов Pb при атомизации модельного раствора морской воды.

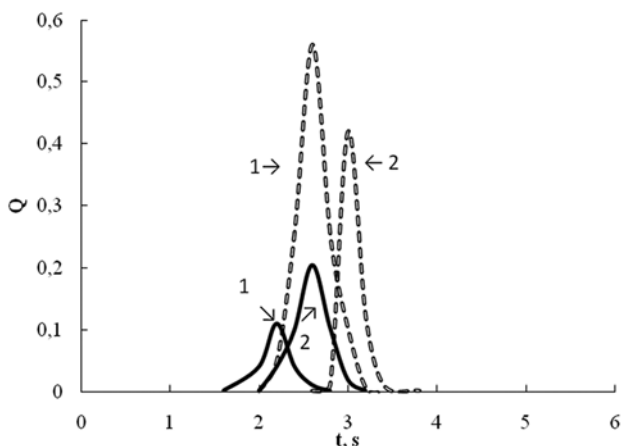

Рис. 5. Профили атомного (сплошная линия) и неселективного (прерывистая линия) поглощения 2×10^{-10} г Pb при его испарении из образца разбавленной (1:3) бражки с использованием ММ $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2/\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$:
1) с платформы Львова; 2) с графитовой втулки-фильтра

По мнению некоторых исследователей, эффект разделения пиков и уменьшения неселективного сигнала обусловлен различной скоростью диффузии атомных и молекулярных паров через нагретый пористый графит втулки, что, по их мнению, может быть связано с образованием соединений включения щелочных и щелочноземельных металлов с графитом [2; 3; 4].

Установленные в ходе исследования соответствующие аналитические характеристики прямого ЭТ ААС определения Pb и Cd с графитовой втулкой-фильтром с использованием ММ представлены в таблице 2 (при этом пределы обнаружения и определения элементов оценивали по методике руководства [5] по критериям 3σ и 10σ , соответственно, при $n = 10$).

Таблица 2

Аналитические характеристики ЭТ ААС определения Pb и Cd с графитовой втулкой-фильтром и платформой Львова с использованием ММ

Аналитическая характеристика	ЭТ (испарение с платформы Львова)		ЭТ (испарение с ГВФ)	
	Pb	Cd		
Характеристическая концентрация элемента*, мкг/дм ³	0,09	0,04	0,06	0,0015
Предел обнаружения, мкг/дм ³	1,1	0,06	0,5	0,02
Предел определения, мкг/дм ³	3	0,15	1,5	0,05
Сходимость, %	3,4	3,1	3,6	3,0

*Характеристическая концентрация — концентрация элемента, соответствующая 0,00434 единицам абсорбционности его атомов.

Результаты проведенных исследований были использованы при анализе различных алкогольных напитков (при этом образцы не подвергали предварительной пробоподготовке, а непосредственно вводили в атомизатор). Они также легли в основу достаточно простой, быстрой (5—7 мин) и чувствительной методики прямого ЭТ ААС определения Pb и Cd в различных алкогольных напитках. Точность определения этих элементов проверена в соответствии с основными правилами математической статистики при обработке результатов химического анализа. Результаты представлены в таблице 3.

Таблица 3

**Результаты ЭТ ААС определения Pb и Cd
в различных алкогольных напитках с помощью графитовой
втулки-фильтра (n = 3; P = 0,95*)**

Определяемый элемент	Анализируемые алкогольные напитки	Найденное содержание элемента ($C_{cp} \pm \Delta c$) мкг/дм ³			
		ЭТ ААС с графитовой втулкой-фильтром	Sr1	ЭТ ААС с платформой Львова	Sr2
Pb Cd	Водка «Зеленая марка»	1,9 ± 0,2 0,21 ± 0,03	0,05 0,06	2,2 ± 0,3 0,18 ± 0,03	0,05 0,07
Pb Cd	Коньяк «Десна»	2,1 ± 0,3 0,22 ± 0,04	0,06 0,07	1,8 ± 0,3 0,21 ± 0,02	0,07 0,04
Pb Cd	Водка «Плакучая ива»	2,0 ± 0,4 0,19 ± 0,04	0,08 0,09	1,6 ± 0,4 0,23 ± 0,05	0,09 0,10
Pb Cd	Водка «Немиров»	9,2 ± 2,3	0,10	11,8 ± 4,6	0,16

*n — общее число выполняемых определений; P — уровень доверительной вероятности.

Таким образом, исследование основных особенностей ЭТ ААС определения Pb и Cd в алкогольных напитках с помощью атомизатора «Графитовая втулка-фильтр» с использованием в качестве ММ смеси (2:1) Pd(NO₃)₂/Mg(NO₃)₂ и ММ NH₄H₂PO₄ показало, что температуру печи на стадии озоления можно поднять до T = 550 °C для Cd и T = 1000 °C для Pb, почти в 1,5—2,5 раза по сравнению с техникой испарения с платформы Львова повысив чувствительность ЭТ ААС определения. Различие в скорости диффузии через графитовую втулку микроколичеств Pb и Cd, а также сивушных масел способствует существенному понижению неселективного света и практически полностью устраняет величину неатомного поглощения света.

В ходе исследования было установлено, что графитовая втулка-фильтр обладает лучшими по сравнению с платформой Львова аналитическими и метрологическими характеристиками при ЭТ ААС определения Pb и Cd, а простота ее изготовления и эксплуатации дает основание надеяться на ее внедрение в широкую аналитическую практику химических лабораторий.

Разработанная методика прямого ЭТ ААС определения с помощью графитовой втулки-фильтра с использованием $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ и смеси $\text{Pd}(\text{NO}_3)_2$, а также $\text{Mg}(\text{NO}_3)_2$ в качестве ММ позволяет определить в алкогольных напитках концентрации Pb от $0,002 \text{ мг/дм}^{-3}$ и Cd от $0,0001 \text{ мг/дм}^{-3}$. При этом величина относительного стандартного отклонения (Sr) не превышает 10 %.

Список використаної літератури

1. Schlemmer G. Palladium and magnesium nitrates, a more universal modifier for graphite furnace atomic absorption spectrometry / G. Schlemmer, B. Welz // Spectrochimica Acta. — 1986. — Part B 41. — P. 1157—1165.

2 The graphite filter furnace: a new atomization concept for atomic spectroscopy / [Katskov D.A., McGrindle R.I., Shwarzer R., Marais P.J.J.G.] // Spectrochimica Acta. — 1995. — Part B 50. — P. 1543—1555.

3. Diffusion of molecular vapors through heated graphite / [Katskov D.A., Shwarzer R., Marais P.J.J.G., McGrindle R.I.] // Spectrochimica Acta. — Part B 50. — 1995. — P. 763—780.

4. Use of a furnace with a graphite filter for electrothermal atomic absorption spectrometry / [Katskov D.A., Shwarzer R., Marais J.J.G.P., McGrindle I.R.] // Journ. of Analyt. At. Spectrometry. — 1994. — Vol. 9. — P. 431—436.

5. L'vov B.V. Electrothermal atomization — the way toward absolute methods of atomic absorption analysis / B.V. L'vov // Spectrochimica Acta. — 1978. — Part B 33. — P. 153—193.

6. Золотов Ю.А. Концентрирование микроэлементов / Ю.А. Золотов, И.М. Кузьмин. — М. : Химия, 1982. — 288 с.

7. Мицуике А. Методы концентрирования микроэлементов в неорганическом анализе / А. Мицуике. — М. : Химия, 1986. — 152 с.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 616-091:623.443

А.О. Гаврилюк, доктор медичних наук,
завідувач кафедри патологічної анатомії,
судової медицини та права Вінницького національного
медичного університету імені М.І. Пирогова

Г.О. Легін, кандидат медичних наук,
доцент кафедри патологічної анатомії, судової
медицини та права Вінницького національного
медичного університету імені М.І. Пирогова

Г.О. Бондарчук, асистент кафедри
патологічної анатомії, судової медицини та
права Вінницького національного медичного
університету імені М.І. Пирогова

А.М. Перебетюк, асистент кафедри
патологічної анатомії, судової медицини та
права Вінницького національного медичного
університету імені М.І. Пирогова

Н.О. Загрязла, старший експерт
Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України у Вінницькій області

ОСОБЛИВОСТІ ВІДКЛАДАННЯ КІПТЯВИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПАТРОНІВ РІЗНИХ ВИРОБНИКІВ ДО ПІСТОЛЕТА МАКАРОВА

Наведено результати вивчення особливостей відкладання кіптяви при застосуванні патронів 9x18 ПМ двох вітчизняних виробників як додаткової диференційної експертної ознаки.

Ключові слова: вогнестрільне пошкодження, додаткові чинники пострілу, кіптява пострілу.

Приведены результаты изучения особенностей отложения копоти при применении патронов 9x18 ПМ двух отечественных производителей в качестве дополнительного дифференциального экспертного признака.

The results of studying the features of soot deposits in the application rounds 9x18 PM two domestic producers as an additional feature differentialsnoogo expert.

Кіптява як супутній чинник пострілу є багатоінформативним феноменом, криміналістичні та медико-криміналістичні дослідження якого дозволяють вирішити низку суттєвих експертних завдань [1; 2; 3; 4; 5].

Метою роботи є дослідження особливостей відкладання кіптяви на експериментальних мішенях з текстильного і композитного (поліестер + віскоза) матеріалів при застосуванні патронів, виготовлених за технічними умовами (далі — ТУ) на різних вітчизняних підприємствах.

Серію пострілів виконано з пістолета системи Макарова (далі — ПМ) перпендикулярно до поверхні мішені на відстані 10—15 см. Використано патрони 9x18 ПМ двох вітчизняних виробників, яких умовно позначено «виробник 1» і «виробник 2».

Під час проведення експерименту використано візуально-описовий і вимірний методи дослідження, метод безпосередньої мікроскопії, фіксуюче цифрове кольорове фотографування.

Криміналістичні та медико-криміналістичні дослідження особливостей відкладання кіптяви на експериментальних мішенях при пострілах з ПМ з використанням патронів різних виробників виявило певні відмінності щодо інтенсивності та її форми розповсюдження.

Так, під час здійснення пострілів з відстані 10—15 см патронами виробника 1 утворюється округлий дефект тканини, обабіч якого наявне відкладення кіптяви у вигляді рівномірного інтенсивного нальоту чорного кольору навколо отвору радіусом 2—2,7 см³ відносно чіткими краями. З цією зоною межує ділянка нальоту кіптяви сірого кольору радіусом 4,5—5 см, на тлі якого наявне концентричне переривчасте кільце більш інтенсивного забарвлення завтовшки до 1 см, з променистими відгалуженнями, що орієнтовані назовні (рис. 1, 2).

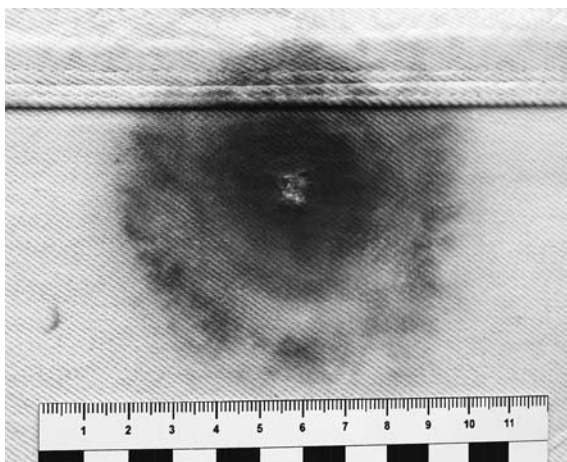

Рис. 1. Вхідне кульове вогнестрільне пошкодження (текстильний матеріал, відстань 10 см, патрон виробника 1)

У випадку використання патронів виробника 2 при пострілах з відстані 10 см на мішенях утворюється округлий дефект тканини, навколо якого наявне відкладення кіптяви у вигляді менш інтенсивного, ніж у попередньому випадку, забарвлення темно-сірого кольору у формі кола радіусом до 1 см з нечіткими краями. По периферії наявний наліт кіптяви у вигляді переривчастих фрагментів сірого кольору завтовшки 4—4,3 см з нечітко вираженими краями. Подалі назовні спостерігаєть-

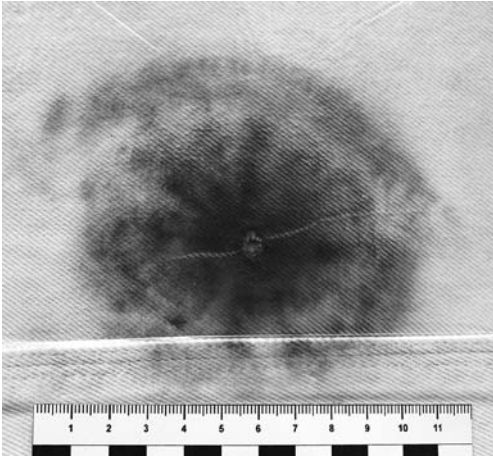

Рис. 2. Вхідне кульове вогнестрільне пошкодження (текстильний матеріал, відстань 15 см, патрон виробника 1)

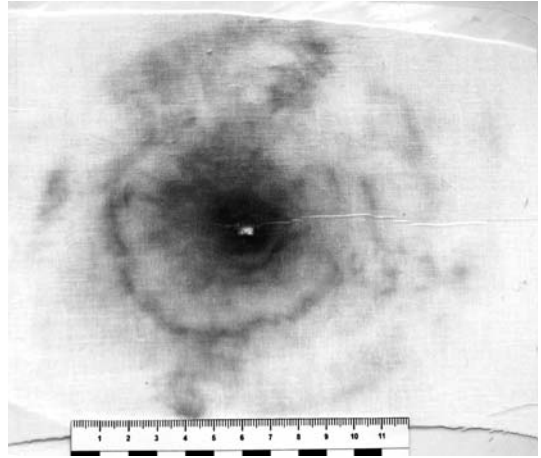

Рис. 3. Вхідне кульове вогнестрільне пошкодження (текстильний матеріал, відстань 10 см, патрон виробника 2)

ся третє кільце завтовшки 1—1,5 см світло-сірого неінтенсивного забарвлення з нечіткими зовнішніми контурами (рис. 3, 4).

Отже, проведені експериментальні дослідження дозволили дійти таких висновків:

- у випадку застосування патронів 9x18 ПМ при здійсненні пострілів з відстані 10—15 см утворюються складні за конфігурацією сліди відкладення кіптяви, які суттєво відрізняються залежно від застосованих патронів;

- інтенсивність кольору кіптяви залежить від модифікації патронів, виготовлених за різними ТУ;

- відмінності в особливостях відкладення кіптяви як додаткового чинника пострілу зумовлені (гіпотетично) різним хімічним складом металної речовини та різним ступенем дисперсності часток, які утворилися у результаті її вибухового розкладання;

- особливості проявів кіптяви як чинника близького пострілу (конфігурація та інтенсивність) можуть бути використані як додаткова диференційна ознака під час криміналістичних і медико-криміналістичних досліджень.

З метою підтвердження висунутих припущень щодо впливу хімічного складу металної речовини на сліди у вигляді відкладення кіптяви доцільно провести низку експериментальних дослідів з патронами різних заводів-виробників для визначення стійкості та відтворюваності конфігурації слідів відкладення кіптяви та можливості їх використання для диференціації заводів-виробників патронів.

Рис. 4. Вхідне кульове вогнестрільне пошкодження (композитний матеріал (поліестер + віскоза), відстань 15 см, патрон виробника 2)

Список використаної літератури

1. *Беляев Л.В.* Использование количественной характеристики копоти для уточнения дистанции близкого выстрела / Л.В. Беляев // Судебно-медицинская экспертиза. — 1985. — Вып. 3. — С. 17—19.

2. *Кононенко В.И.* Алгоритм поэтапного выполнения экспертизы огнестрельных повреждений / В.И. Кононенко / Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы : сбор. науч.-прак. матер. — Харьков : Право, 1998. — С. 258—260.

3. *Молчанов В.И.* Огнестрельные повреждения и их судебно-медицинская экспертиза : руков. для врачей / Молчанов В.И., Попов В.Л., Калмыков И.Н. — Л. : Медицина, 1990. — 269 с.

4. *Эйдлин Л.М.* Огнестрельные повреждения (Врачебное и криминалистическое распознавание и оценка) / Л.М. Эйдлин. — Ташкент, 1963. — 332 с.

5. *Филипчук О.В.* Деякі питання термінології судово-медичної балістики / О.В. Филипчук // Український судово-медичний вісник. — 2007. — Вип. 1. — С. 3—4.

УДК 343.982.327:677.014.014.519.876.5

Г.О. Скрипко, кандидат технічних наук,
головний експерт Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Миколаївській області

ВНУТРІШНЬОВИДОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОЛІЕФІРНИХ ВОЛОКОН ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ ЦИФРОВОГО ЗОБРАЖЕННЯ ЇХ ІНТЕРФЕРЕНЦІЙНОЇ КАРТИНИ

Розглянуто проблему вдосконалення процесів ідентифікації та класифікації поліефірних волокон (об'єктів експертизи волокон і волокнистих матеріалів), що базується на аналізі цифрового зображення інтерференційної картини волокон у поляризаційному світлі мікроскопа.

Ключові слова: поліефірне волокно, поляризаційна мікроскопія, компенсаційний метод, інтерференційна картина, цифрове зображення, гістограма, диференціація, ідентифікація.

Рассмотрена проблема усовершенствования процессов идентификации и классификации полиэфирных волокон (объектов экспертизы волокон и волокнистых материалов), которое базируется на анализе цифрового изображения интерференционной картины волокон в поляризованном свете микроскопа.

The paper studies the problems of optimization of the procedure of forensic identification and classification of polyester fibres by the analysis of the digital image of interference pattern in the field of view of polarizing microscope.

Головним завданням експерта як учасника кримінального провадження є отримання об'єктивних доказів для правосуддя за результатами проведеного дослідження на основі максимального використання досягнень науки і техніки. Використання сучасних технічних засобів з програмним забезпеченням дозволяє не тільки збільшити точність отриманих результатів, але й зменшити вплив експерта (як людського чинника) на перебіг дослідження. Ілюстративна інформація, отримана внаслідок використання електронних ресурсів у вигляді фото- та графічних зображень, гістограм, спектрів, є доказом, що наочно підтверджує достовірність і незалежність висновку експерта.

Під час криміналістичного дослідження волокон і виробів із них застосовують методи поляризаційної мікроскопії. На практиці найчастіше використовують метод компенсаційної мікроскопії, який придатний для аналізу речовин з анізотропною (неоднорідною) структурою, що є характерним для більшості видів текстильних волокон [1]. Такі волокна в поляризаційному світлі набувають інтерференційного

забарвлення, яке відображає їх внутрішню структуру [2]. Характер забарвлення волокна може бути як однорідним, так і у вигляді рисунка: повздовжніх симетричних або несиметричних смуг різного кольору, косих смуг, різних за площиною плям. Колір інтерференційного забарвлення фрагментів рисунка залежить від особливостей будови молекулярної та надмолекулярної структури волоконотворюючого полімеру, її однорідності та ступеня орієнтованості елементів структури у просторі. Аналіз, що базується на візуальному порівнянні волокон за рисунком і кольором інтерференційного забарвлення, дає змогу проводити міжвидову та внутривидову диференціацію волокон, а також провести їх ідентифікацію, тобто з'ясувати якісну характеристику волокна [3; 4]. Кількісну характеристику інтерференційної картини можна отримати шляхом виокремлення кольорових областей рисунка та розрахунку їх площин. Побудована за результатами аналізу кольорових складових волокна гістограма дозволить проводити порівняльне дослідження на більш якісному рівні. Отриманню гістограми виділених площин різного кольору — кількісної характеристики і додаткової ознаки виду та підвиду волокна — і було присвячено проведене дослідження.

Об'єктами дослідження у роботі є поліефірні волокна.

Дослідження об'єктів проводили у полі зору поляризаційного мікроскопа «Полам Л-213» (збільшення об'єкта у 360 разів) при схрещених аналізаторі та поляризаторі. Для отримання зображення у цифровому форматі застосовано цифрову відеокамеру та комп'ютерну програму «Експерт». Цифрове зображення отримано у форматі «BMP».

З метою виокремлення колірних регіонів в інтерференційній картині волокна та підрахунку їх площин було використано комп'ютерну програму, розроблену Кременчуцьким національним університетом імені Михайла Остроградського [5].

Програма дозволяє аналізувати інтерференційну картину і ділянки волокна у межах формату, а також її відокремленого фрагмента.

Основними етапами роботи програми є:

- виокремлення зони зображення для проведення аналізу;
- попередня обробка цієї зони за допомогою фільтра згладжування;
- аналіз колірної маски зображення;
- проведення розрахунків площі для кожного колірного регіону;
- збереження отриманих результатів у базі даних;
- статистична обробка результатів.

Приклади роботи програми наведено на рис. 1, 2. Зображення, завантажене у програму, послідовно проходить усі етапи обробки, для чого у програмі є інтерактивне меню. На рис. 1

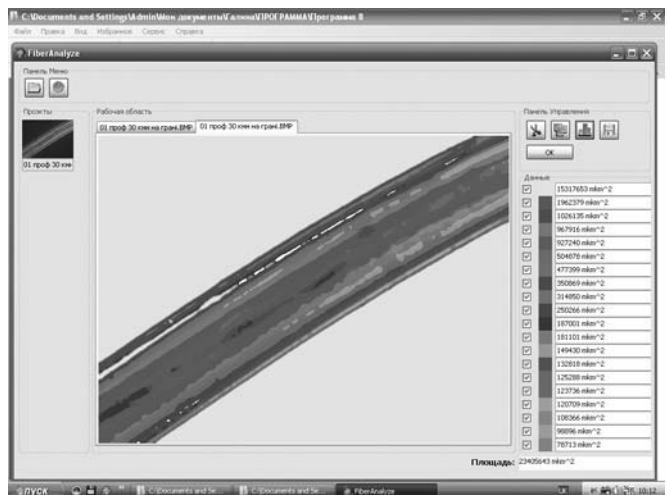

Рис. 1. Робоча область програми

наведено робочу область програми із зображенням, яке попередньо оброблено, проаналізовано, в якому розраховано площі кольорових регіонів.

Накопичення результатів обробки зображення у базі даних дозволяє проводити ідентифікацію волокон за якісними характеристиками.

Ресурс програми дає змогу побудувати гістограми відсоткового співвідношення виділених площин кольорових регіонів із загальною площиною ділянки волокна, отриманою у відповідному форматі (рис. 2).

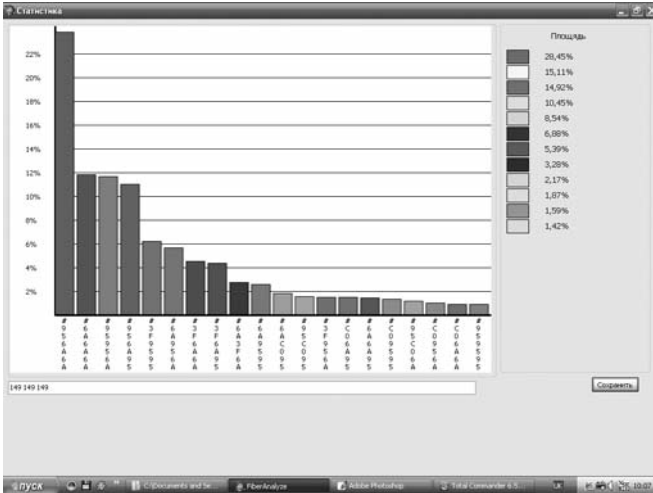

Рис. 2. Гістограма виділених площин кольорових регіонів відносно загальної площини зображення волокна

Покращення якості зображення волокна, що стало результатом отримання його у цифровому форматі, дозволило не лише спростити процедуру визначення виду волокна за якісними ознаками (рисунком і кольором інтерференційного забарвлення), а й диференціювати натуральні (вовну та бавовну) [4] та хімічні поліефірні волокна усередині виду [6].

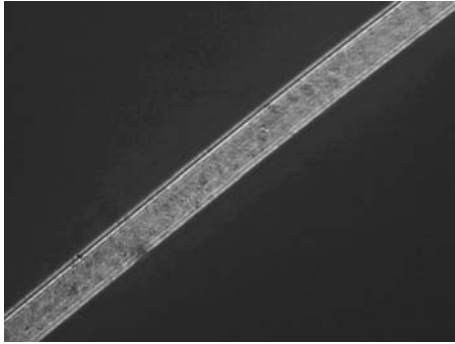
Як відомо, різноманітність асортименту поліефірних волокон і ниток досягається завдяки їх фізико-механічним властивостям,

яких вони набувають під час таких технологічних операцій, як витягування у процесі формування, поступове багаторазове витягування, усадка, термофіксація, орієнтоване витягування з текстуруванням, профілювання поперечного зрізу, виробництво бікомпонентних ниток тощо [7]. Ці технологічні процеси по-різному впливають на структуру полімеру, змінюючи її на надмолекулярному рівні.

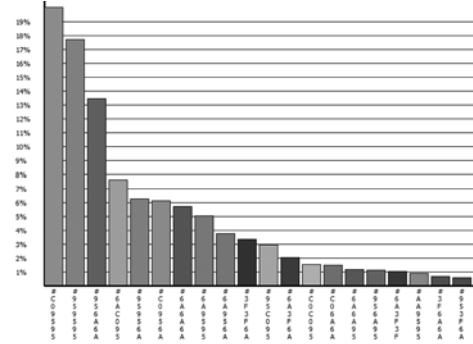
За проведеними раніше дослідженнями методом поляризаційної мікроскопії [7] було встановлено ідентифікаційні ознаки, за якими поліефірні волокна та нитки було диференційовано на чотири групи та вісім підгруп.

До першої групи увійшли волокна, які найчастіше зустрічаються під час експертного дослідження волокнистих об'єктів, спільною родовою ознакою яких є симетричні смуги, а груповою — колір смуг і співвідношення їх площин відповідного кольору, за якими волокна поділено на шість підгруп [6].

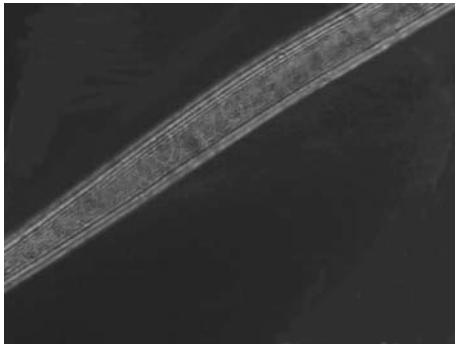
Певною проблемою є те, що під час порівняння інтерференційної картини візуальна оцінка за площиною кольорових регіонів на волокні не дає змоги наочно підтвердити схожість або розбіжність волокон за цією ознакою. Застосування зазначеної програми лише дозволяє виокремлювати кольорові регіони в інтерференційній картині робочої області зображення, розраховувати їх площини та будувати гістограму відсоткового співвідношення цих площин відносно загальної площини волокна отриманого формату. Далі проводять порівняння гістограм волокон, що ідентифікуються (рис. 3).

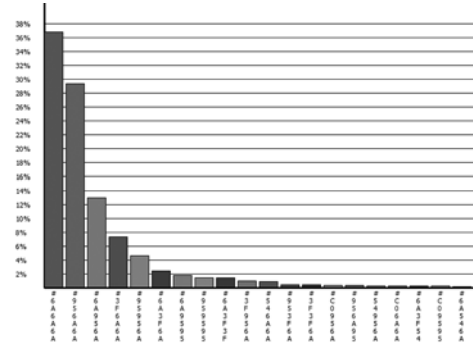
а

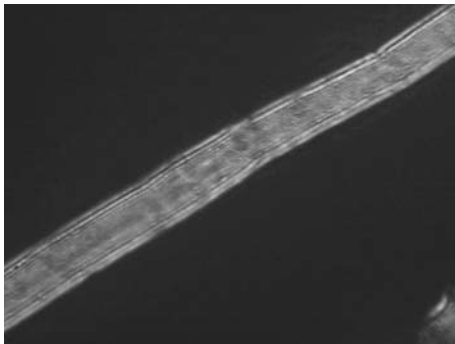
б

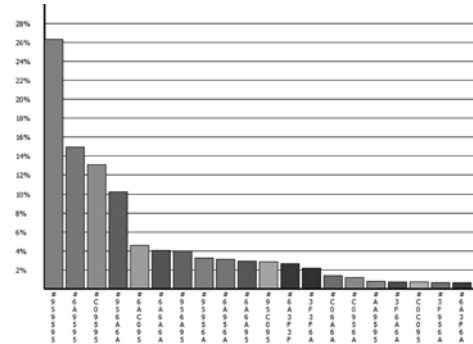
в

г

д

е

Рис. 3. Зображення волокон і гістограм за цифровим аналізом зображень: а, в, д — інтерференційна картина поліефірних волокон, які відрізняються за внутрішньомолекулярною будовою; б, г, е — гістограми виділених площин кольорових регіонів відносно загальних площин відповідних зображень волокон

Отже, отримання графічного зображення за результатами аналізу цифрового зображення інтерференційної картини волокон у поляризаційному світлі мікроскопа дозволяє спростити й удосконалити процес ідентифікації та класифікації поліефірних волокон усередині виду, наочно підтвердити достовірність висновку експерта.

Список використаної літератури

1. *Методы исследования в текстильной химии* : монография / [Кричевский Г.Е., Овчинников Ю.К., Хачатурова Г.Т. и др.]. — М., 1993. — 401 с.
2. *Текстильные волокна* — источник розыскной и доказательной информации. Ч II. Основные сведения об источниках микрообъектов — текстильных волокон. Методики криминалистического исследования волокон. — М.-Берлин : МВД СССР ВНИИ и МВД ГДР КИННП, 1982. — 184 с.
3. *Скрипко Г.О.* Дослідження мікрооб'єктів волокнистої природи за допомогою поляризаційної мікроскопії : метод. реком. / Г.О. Скрипко. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2004. — 42 с.
4. *Скрипко Г.О.* Методика визначення видових ідентифікаційних ознак натуральних волокон, ідентифікація волокнистого складу ниток, текстильних матеріалів та виробів з них методом поляризаційної мікроскопії / Г.О. Скрипко. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. — 40 с.
5. *Григорова Т.А.* Анализ изображения интерференционной картины волокна методом выделения цветовых регионов / Т.А. Григорова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Математичне моделювання. Інформаційні технології. Автоматизовані системи управління. — 2013. — Вип. 22 (№ 1063). — С. 57—62.
6. *Скрипко Г.О.* Диференціація та ідентифікація поліефірних волокон за ідентифікаційними ознаками, встановленими методом поляризаційної мікроскопії / Скрипко Г.О., Лінючев Г.В., Добрянська О.Л. // Криміналістика і судова експертиза. — 2013. — Вип. 58. — Ч. 1. — С. 304—311.
7. *Юркевич В.В.* Технология производства технических волокон / В.В. Юркевич, А.Б. Пакшвер. — М. : Химия, 1987. — 304 с.

УДК 340.6:616-076:577.2

Ю.Ю. Куслій, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України у Вінницькій області

ТІЛЬЦЕ БАРРА ТА МОЛЕКУЛА ДНК — НАЙКРАЩА ЗБРОЯ ПРИ РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ НА СТАТЕВОМУ ҐРУНТІ

Висвітлено роль комплексного дослідження слідів біологічного походження за допомогою цитологічних і молекулярно-генетичних методів дослідження у розкритті злочинів на статевому ґрунті.

Ключові слова: цитологічне дослідження, молекулярно-генетичне дослідження, тільце Барра, ампліфікація.

Освещена роль комплексного исследования следов биологического происхождения с помощью цитологических и молекулярно-генетических методов исследования в раскрытии преступлений на половой почве.

The article is devoted to the role of complex research traces of biological origin using cytological and molecular genetic methods in solving crimes on sexual grounds.

Злочини проти статевої свободи завжди становили велику суспільну небезпеку, характеризувалися аморальністю та цинічністю дій винних. Здебільшого вони пов'язані з посяганням на статеву свободу особи або її статеву недоторканість, грубим приниженням гідності потерпілих від злочину осіб, заподіянням їй глибокої психічної травми, а також серйозної шкоди здоров'ю. З огляду на надзвичайну небезпечність таких злочинів особливого значення набуває їх розкриття та розслідування.

Насамперед це стосується початкового етапу розслідування, а саме огляду місця події з метою пошуку слідів злочину (дій злочинця), з'ясування обставин його вчинення та інших обставин, які мають певне значення для його розкриття. Об'єкти зі слідами злочину поділяють на предмети, речовини (сипкі, рідкі, газоподібні, мазеподібні), мікрооб'єкти та об'єкти біологічного походження (кров, слина, піт, сперма, волосся, кістки, органи та тканини людського організму). Одну з основних ролей у розкритті злочинів на статевому підґрунті відіграють саме сліди біологічного походження, оскільки завдяки їм можна доволі точно ідентифікувати особу, причетну до вчинення злочину. Характерними особливостями об'єктів біологічного походження є те, що вони, як правило, є менш помітними порівняно з іншими слідами і з часом змінюють свої властивості. А отже, їх пошук і закріплення потребують спеціальних знань, а також використання спеціальних технічних засобів.

Після виявлення та фотофіксації слідової інформації об'єкти біологічного походження вилучають з дотриманням таких вимог:

- усі маніпуляції проводять тільки в стерильних гумових рукавичках, попередньо оброблених антисептичним засобом;
- під час роботи з мікрооб'єктами використовують скальпель, пінцет, ножиці тощо;
- після закінчення роботи з кожним об'єктом інструмент стерилізують;
- усі вилучені об'єкти перед упакуванням висушують при кімнатній температурі [1].

Дослідження слідів біологічного походження проводять у лабораторних умовах, застосовуючи імунологічні, цитологічні та молекулярно-генетичні методи.

Як свідчить експертна практика, особливу увагу під час розкриття злочинів на статевому ґрунті слід приділяти комплексному цитологічному та молекулярно-генетичному дослідженню слідів біологічного походження.

Цитологічні методи дослідження базуються на вивченні за допомогою мікроскопа особливостей будови клітин, клітинного складу органів тканин, рідин організму людини. За допомогою цитологічного аналізу оцінюють стан епітелію, мезотелію, ступінь його проліферації та належність до певних тканин органів.

Молекулярно-генетична ідентифікація є принципово новим науковим знанням, що відкриває надійні перспективи вирішення ідентифікаційних завдань у кримінальному процесі та розвитку доказової бази і має низку переваг перед традиційними серологічними методами дослідження біологічних слідів людини.

Як відомо, під час проведення судово-медичної експертизи питання щодо встановлення походження біологічного матеріалу від певної особи часто виявлялося складним і практично не вирішувалося. Адже традиційні методи дослідження слідів біологічного походження можуть встановлювати не тотожність (ідентичність), а лише відносну можливість походження цих слідів від певної особи з незначним ступенем імовірності. Водночас можливості нового методу молекулярної генетики (методу аналізу поліморфних ділянок геному людини) дають змогу ідентифікувати певну особу за слідами, залишеними нею на місці події.

Принцип методу базується на виділенні з біологічного матеріалу людини та очищенні ядерної ДНК і подальшому аналізі визначених ділянок (локусів) молекули ДНК. При вивченні поліморфізму, як правило, аналізують визначені STR-локуси [2], що займають певне положення в геномі, успадковуються за законами Менделя, мають у популяції велику кількість алелей (ознак), які відрізняються одна від одної числом елементів, що повторюються (повторів). Кожна з досліджуваних ознак має групову належність, проте у сукупності вони дозволяють індивідуалізувати об'єкт.

Таким чином, метод ДНК-аналізу дозволяє встановити:

- належність слідів біологічного походження певній особі з високим ступенем імовірності;
- наявність біологічних слідів кожного з учасників події у випадку, коли сліди утворено шляхом змішування;
- біологічне батьківство (у випадку спірного батьківства (материнства), дітовбивства, крадіжки, підміни дітей).

Яскравим прикладом важливого значення комплексного цитологічного та молекулярно-генетичного дослідження об'єктів біологічного походження під час

розкриття злочину проти статевої свободи є експертиза, яку проводили в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при УМВС України у Вінницькій області. Досудове розслідування встановило, що група осіб чоловічої статі із застосуванням насильства, природнім і неприроднім шляхом зґвалтували особу жіночої статі. Свою причетність до цього злочину вони заперечували. На експертизу було надано біологічні зразки крові підозрюваних і потерпілої, а також спідню білизну одного з підозрюваних. На вирішення експертизи виносили питання щодо причетності підозрюваних до вчинення цього злочину.

Під час цитологічного дослідження було зроблено вирізки з плями речовини сірого кольору на внутрішній поверхні спідньої білизни одного з підозрюваних [3; 4]. Вирізку поміщали в пробірку, заливали бідистильованою деіонізованою водою з невеликим надлишком та екстрагували в побутовому холодильнику при температурі +4 °С упродовж доби, потім центрифугували 5 хв. при 1500 об/хв. Осад залишали для приготування препарату та виділення ДНК. Частину осаду переносили на знежирене предметне скельце у вигляді краплі, яку висушували при кімнатній температурі. Препарат фіксували етанолом упродовж 10 хв, фарбували фарбою Романовського-Гімзи упродовж 20 хв, промивали проточною водою та висушували [5]. Пофарбований препарат вивчали за допомогою мікроскопа «Primo Star ZEISS» з використанням окулярів 10х, об'єктива 100х з масляною імерсією.

За допомогою мікроскопа у препараті на фоні незначної кількості сторонніх домішок було виявлено фрагмент багатoshарового плоского незроговілого епітелію із зернистою цитоплазмою та гіперхромними ядрами; у власній пластинці спостерігали численні фібробласти. У нижній частині конгломерату виявлено просвіт кінцевого відділу вивідної протоки слинної залози, вистелений секреторними клітинами конічної форми — серицитами, що мають вузьку апікальну частину, яка виступає у просвіт залози; базальна частина клітин більш широка і містить ядро. Це може вказувати на те, що епітелій походить зі слизової оболонки ротової порожнини (рис. 1).

Було також виявлено клітину із сегментованим ядром, яке містило три сегменти, з'єднані між собою тонкими перемичками — сегментоядерний нейтрофіл, на одному з ядер якого був виріст у вигляді «барабанної палички» (статевий хроматин) — тільки Барра (рис. 2).

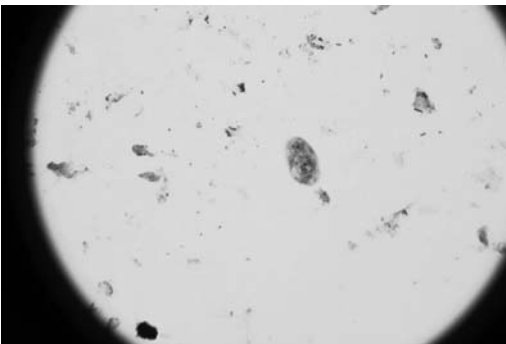

Рис 1. Фрагмент слизової оболонки ротової порожнини

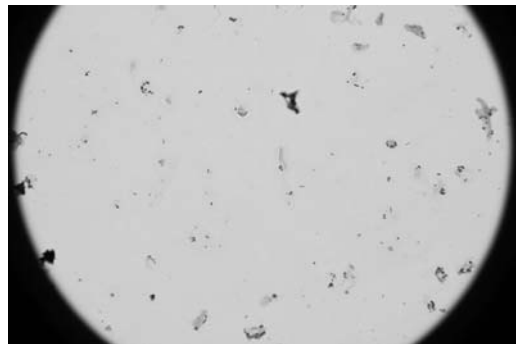

Рис 2. Сегментоядерний нейтрофіл з тількием Барра

Тільце Барра — скупчення гетерохроматину, що відповідає одній X-хромосомі в осіб жіночої статі, яка в інтерфазі щільно скручена і неактивна. Локалізація статевого хроматину всередині ядра відносно постійна для клітин певного типу тканин. У більшості клітин він знаходиться в каріолемі, а в гранулоцитах крові (як у цьому випадку) має вигляд маленької додаткової дольки ядра («барабанної палички»). Виявлення тільця Барра (зазвичай в епітелії клітин слизової оболонки ротової порожнини) використовують як діагностичний тест для визначення генетичної статі. Звичайна жінка має тільки одне тільце Барра в соматичній клітині, тоді як звичайний чоловік не має.

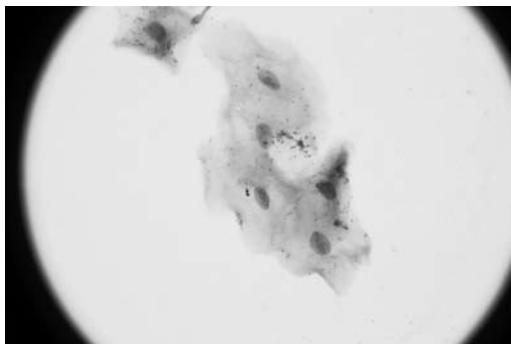

Рис 3. Багат шаровий плоский незроговілий епітелій

Крім того, у препараті на фоні мікробної флори було виявлено фрагмент багат шарового плоского незроговілого епітелію з гіперхромними ядрами (рис. 3).

Отже, за результатами цитологічного дослідження можна дійти попереднього висновку про наявність на спідній білизні підозрюваного епітелію слизової оболонки ротової порожнини, який належить особі жіночої статі.

На першому етапі молекулярно-генетичного дослідження було виділено

ядерну ДНК з осаду об'єкта, що залишився після проведення цитологічного дослідження (при цьому завдяки лізису клітинної мембрани та ядерної оболонки клітини хроматин з клітини переходить у розчин) [6]. З огляду на недостатню кількість виділеної ядерної ДНК після виділення для подальшої детекції та ідентифікації копії ДНК було збільшено у мільйони разів за рахунок реакції ампліфікації (що лежить в основі полімеразної ланцюгової реакції) з використанням стандартного набору реактивів для ідентифікації «Identifiler» виробництва фірми «Applied Biosystems» за локусами D8S1179, D21S11, D7S820, CSF1P0, D3S1358, TH01, D13S317, D16S539, D2S1338, D19S433, vWA, TPOX, D18S51, D5S818, FGA та Amelogenin [7; 8]. Після цього було проведено розділення та детекцію ампліфікованих фрагментів з використанням автоматичного генного аналізатора, в основі роботи якого лежить метод електрофорезу [9].

Отримані результати комплексного цитологічного та молекулярно-генетичного дослідження дозволили встановити, що генетичні ознаки фрагментів епітеліальних тканин на спідній білизні одного з підозрюваних є змішаними та містять генетичні ознаки зразків крові підозрюваного та потерпілої.

Таким чином, комплексне цитологічне та молекулярно-генетичне дослідження дає змогу максимально ефективно отримати ДНК-профіль з малої кількості біологічного матеріалу, який є у мікрослідах і нашаруваннях на об'єктах дослідження.

Список використаної літератури

1. Дяченко Н.М. Вилучення та сучасні можливості криміналістичного дослідження об'єктів біологічного походження : метод. реком. / Н.М. Дяченко, С.М. Гурін. — К. : РВВ МВС України, 2000. — 24 с.

2. *Ольховець С.О.* Дослідження розподілу частот алелів STR-локусів у змішаній популяції України : метод. реком. / С.О. Ольховець. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2009. — 12 с.
3. *Виноградов И.В.* Судебная медицина : учеб. / И.В. Виноградов, В.В. Томилин. — М. : Юрид. л-ра, 1991. — 240 с.
4. *Геньбом Р.Г.* Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств / Р.Г. Геньбом, Н.П. Корнеева-Асадчих. — М. : МЗО СССР, 1972. — 205 с.
5. *Туманов А.К.* Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств / А.К. Туманов. — М. : Юрид. л-ра, 1961. — 579 с.
6. *Методика виділення ДНК з кісток та іншого біоматеріалу за допомогою реагентів PrepFiler* / [уклад. О.А. Костильова, А.С. Повх]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. — 14 с.
7. *Дяченко Н.М.* Дослідження ДНК з об'єктів біологічного походження методом полімеразної ланцюгової реакції : метод. реком. / Дяченко Н.М., Ольховець С.О., Лагус В.І. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. — 39 с.
8. *Инструкция Amp FISTR Identifiler.* Набор для ПЦР-амплификации. Руководство пользователя. — Applied Biosystems, 2005. — 188 с.
9. *Getting Started Guid.* Applied Biosystems 3130 Genetic Analyzer. — USA, 2007. — Part Nuber 4352715 Rev. — 170 p.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98 (092)

В.Н. Чисников, кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник Государственного научно-
исследовательского института МВД Украины

МАЛОИЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ БИОГРАФИИ Н.Ф. ЛУЧИНСКОГО — ИЗВЕСТНОГО ТЮРЬМОВЕДА И КРИМИНАЛИСТА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

На основании архивных материалов и малоизвестных дореволюционных литературных источников освещены жизненный путь и творческая деятельность известного тюрмоведа и криминалиста, начальника Центрального дактилоскопического бюро при Главном тюремном управлении Министерства юстиции Российской империи Николая Флориановича Лучинского (1860 г. — после 1917 г.).

Ключевые слова: Н.Ф. Лучинский, уголовная регистрация, дактилоскопия, Центральное дактилоскопическое бюро, тюрмоведение.

На підставі архівних матеріалів і маловідомих дореволюційних літературних джерел висвітлено життєвий шлях і творчу діяльність відомого тюрмознавця та криміналіста, начальника Центрального дактилоскопічного бюро Головного тюремного управління Міністерства юстиції Російської імперії Миколи Флоріановича Лучинського (1860 р. — після 1917 р.).

On the basis of archival materials and little-known pre-revolutionary literature highlight his life and creative activity known tyurmoveda and criminologist, Chief of the Central Office of the fingerprint of the Main Department of the Ministry of Justice prison Russian Empire Nicholas Florianovich Luchinskogo (1860 — after 1917).

Личность Николая Флориановича Лучинского — известного дореволюционно-го юриста, ведущего специалиста в области тюрмоведения, действительного статского советника, одного из пионеров внедрения дактилоскопии в тюремных заведениях Российской империи известна лишь узкому кругу специалистов.

Н.Ф. Лучинский

Каких-либо биографических сведений о нем в литературе не было, и только в 2009 году впервые появилась его краткая биография [1, с. 438].

Николай Флорианович (Федорович) Лучинский родился 22 (10) января 1860 года в г. Тараще Киевской губернии в семье отставного обер-офицера. После окончания гимназии юноша поступил на юридический факультет императорского Новороссийского университета, который закончил в 1882 году со степенью кандидата прав. Молодому, подающему надежды юристу профессора предлагали остаться в университете для подготовки к профессорскому званию. Однако Николай, который действительно много времени уделял студенческой научной работе, решил посвятить себя практической деятельности.

В феврале 1883 года Николай Флорианович был определен кандидатом на судебные должности при прокуратуре Одесской судебной палаты, а в декабре того же года его уволили в связи с привлечением к дознанию по обвинению «...в преступных сношениях с членами революционного общества, появившегося в Одессе для пропаганды». Однако в процессе разбирательства вина Н.Ф. Лучинского не была доказана, и дознание в отношении него было прекращено. Начальник Одесского губернского жандармского управления отмечал, что Николай Лучинский «...в принципе человек честный и порядочный, а потому при известной поддержке из него может выработаться весьма полезный слуга Престолу и Отечеству» [2].

Боле пяти лет понадобились Николаю Флориановичу, чтобы вновь вернуться на государственную службу. В октябре 1889 года его восстановили в должности кандидата на судебные должности при прокуратуре Одесского окружного суда. Однако Одесса напоминала ему о его «революционных грехах», и Н.Ф. Лучинский стремился перебраться в столицу. После успешной сдачи экзаменов в Санкт-Петербургском окружном суде он был признан «вполне пригодным к самостоятельным занятиям в этой отрасли судебной деятельности» и назначен кандидатом на судебные должности при прокуратуре Санкт-Петербургской судебной палаты [3].

В начале 1890 года тридцатилетний Н.Ф. Лучинский женился на Анне Андреевне Дарвлицкой — дочери дворянина из Винницкой губернии, которая была моложе его на десять лет. Вскоре у них родились дети: сыновья Николай (1891 г. р.), Юрий (1893 г. р.), Алексей (1895 г. р.), а также дочери Татьяна (1897 г. р.) и Ольга (1900 г. р.).

После женитьбы Николай Флорианович пишет заявление о направлении его на Кавказ для прохождения дальнейшей службы. Однако руководство Министерства юстиции, учитывая дефицит судебных кадров в Средней Азии, в декабре 1890 года назначает Н.Ф. Лучинского помощником мирового судьи в округе Ферганского областного суда [4]. Спустя два года его ожидало новое назначение — товарищ (помощник) прокурора Самаркандского областного суда, а в июле 1895 года — товарищ прокурора Рижского окружного суда. В Риге Н.Ф. Лучинский получил чин титулярного советника, что соответствовало воинскому званию «штабс-капитан».

В марте 1901 года Николай Флорианович был назначен исправляющим должность Киевского губернского тюремного инспектора, но в сентябре следующего

года его уволили в связи с побегом политического заключенного из Лукьяновской тюрьмы. Будучи причисленным к Министерству юстиции, в августе 1903 года он назначается мировым судьей 7-го участка Юрьево-Верроского округа Лифляндской губернии, находясь в ранге коллежского советника («полковника») [5].

Пребывая на периферии империи, фактически в «служебной ссылке», Н.Ф. Лучинский продолжает усиленно заниматься научной работой в области тюрьмоведения, и через год в Санкт-Петербурге выходит из печати его книга «Основы тюремного дела». В предисловии к книге автор писал, что, издавая этот труд, он преследует двоякую цель: «во-первых, указать и осветить тех из тюремных деятелей, которые недостаточно ярко представляют себе высокие задачи, возлагаемые на тюрьму... во-вторых, призвать к деятельному служению этим задачам лучшие силы самого общества, от которого тюрьма требует не сочувствия к своим обездоленным обитателям и не подаяний, как бы они не были щедры, а осмысленной заботы о возвращении заключенным утраченного ими человеческого образа и о возвращении этих блудных детей в родную среду» [6, с. 3]. Позднее эта работа станет базовой для написания Николаем Флориановичем полноценного учебника «Курс практического тюрьмоведения» [7].

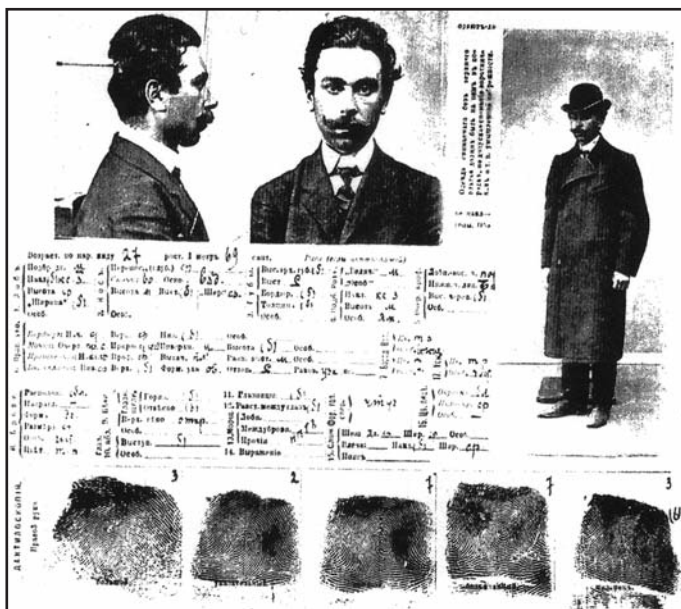
Кроме того, Н.Ф. Лучинский выступал инициатором создания в России учебных заведений, которые бы готовили специалистов для пенитенциарной системы. В частности, он предлагал создать в Санкт-Петербурге двухгодичный тюремный лицей закрытого типа при образцовой одиночной тюрьме на Выборгской стороне, куда бы принимали молодых людей, окончивших средние учебные заведения, преимущественно военные, а также состоящих на службе офицеров. Предполагаемая численность ежегодных выпускников должна была составлять 50 человек, «...что было бы вполне достаточно для нужд тюремного дела» [6, с. 18].

Выход книги Н.Ф. Лучинского не остался незамеченным для руководства Главного тюремного управления (далее — ГТУ), и в марте 1905 года опального автора перевели в Санкт-Петербург, назначив «состоящим за обер-прокурорским столом сверх комплекта в Судебном департаменте Правительствующего Сената». По совместительству он должен был исполнять обязанности старшего делопроизводителя ГТУ «...ввиду проявленного им интереса к пенитенциарным вопросам и основательной теоретической подготовки в области последней...» [8].

1 января 1906 года Н.Ф. Лучинский получил «генеральский» чин действительного статского советника и был назначен секретарем Совета по тюремным делам, обязанности которого исполнял в течение пяти лет.

Весной того же года Николай Флорианович вместе с чиновником ГТУ бароном А.Ф. Штакельбергом был командирован в г. Берлин для ознакомления с применяемыми в Германии методами дактилоскопической регистрации преступников и системой регистрации дактилоскопических снимков. Изучение опыта немецких коллег показало, что действующая у них система дактилоскопической регистрации является эффективным средством борьбы с бродяжничеством и обладает значительным преимуществом перед антропометрией (бертильонажем). Вернувшись в Санкт-Петербург, Николай Флорианович представил министру юстиции обширный доклад по существу дактилоскопической системы регистрации преступников и изложил свои предложения относительно условий ее применения в России.

В январе 1907 года Министерство юстиции приняло решение о создании при ГТУ Центрального дактилоскопического бюро (далее — ЦДБ), чтобы «содействовать судебным следователям, путем применения специальной системы регистрации преступников, в обнаружении личности обвиняемых в том специфическом преступной деянии, которое в законе именуется бродяжничеством и заключается в отказе данного лица объявить свое имя и звание» [9, с. 74].

Руководителем ЦДБ по совместительству был назначен Н.Ф. Лучинский, а его помощниками — сотрудники ГТУ: главный архивариус статский советник Д.И. Васильев и чиновник канцелярии коллежский регистратор Силенко. К этому времени Николай Флорианович разработал Правила о производстве и регистрации дактилоскопических снимков, утвержденные министром юстиции И.Г. Щегловитовым 16 декабря 1906 году, а также Наставление о способе изготовления дактилоскопических снимков и Наставление о способе регистрации дактилоскопических снимков. Им также был подготовлен циркуляр ГТУ от 30 декабря 1906 года № 32 «О применении дактилоскопии как системы регистрации наиболее важных преступников», который вместе с Правилами и Наставлениями, а также комплектами приспособлений и бланков были направлены губернаторам по числу мест заключения в каждой губернии, области или градоначальстве из расчета по одному комплекту принадлежностей, Правил и Наставлений. Циркуляр предписывал обязательное дактилоскопирование обвиняемых в бродяжничестве, а также в преступлениях, влекущих за собой наказания, связанные с лишением прав состояния; дактилоскопирование присужденных к ссылке на каторжные работы или на поселение. Начальникам тюремных заведений предписывалось безотлагательно дактилоскопировать всех содержащихся в тюрьмах в день получения циркуляра арестантов и отправить их карты в ЦДБ [10].

Вскоре в ЦДБ со всех уголков России стали поступать дактилокарты преступников, и их количество с каждым годом возрастало. Через два года регистрационный массив этого учреждения уже насчитывал 18000 дактилоскопических карточек. Увеличивалось и количество преступников, личность которых была установлена с помощью дактилоскопической регистрации. Первый такой случай имел место уже в сентябре 1907 года. Системой такие явления, по словам Н.Ф. Лучинского, стали, начиная с лета 1908 года [9, с. 74].

Один из примеров успешной деятельности ЦДБ.

10 марта 1908 года по постановлению мирового судьи 1-го участка Ишимовского уезда Тобольской губернии в местный тюремный замок был заключен бродяга, назвавшийся Степаном Колосовым. Заполненный на него дактилоскопический листок был направлен в ЦДБ. Там установили, что арестант, назвавший себя С. Колосовым, уже был дактилоскопирован 26 июня 1907 года в Александровской тюрьме (на Нерчинской каторге), где отбывал наказание за убийство по приговору Екатеринославского окружного суда от 28 октября 1899 года. Настоящая фамилия его Клименко Василий, крестьянин Новомосковского уезда Екатеринославской губернии. Все эти данные были сообщены по телефону в г. Ишим мировому судье, а затем почтой прокурорам Тобольского и Читинского окружных судов, начальнику Александровской тюрьмы и смотрителю Ишимского тюремного замка [9, с. 86]. Следует отметить, что все случаи установления личности бродяг ЦДБ публиковались в журнале «Тюремный вестник» в разделе «Хроника тюремной жизни».

Согласно отчетам ЦДБ за первые три года его функционирования ежегодно устанавливались личности двух-трех десятков бродяг, но с 1911 года по 1916 год количество устанавливаемых лиц данной категории колебалось от 107 до 253. Подавляющее большинство установленных с помощью дактилоскопической системы регистрации лиц были осужденными на каторжные работы (1045 чел., в том числе 10 женщин) [11, с. 208].

В 1908 году Н.Ф. Лучинский опубликовал в «Журнале Министерства юстиции» статью «Дактилоскопия и ее роль при производстве следствия», в которой довольно подробно описал историю дактилоскопической системы регистрации, ее применение в тюремных учреждениях России и результаты деятельности ЦДБ за два года его функционирования [9].

В начале 1909 года в ЦДБ от судебных следователей и других лиц, проводящих предварительное следствие по уголовным делам, стали поступать многочисленные ходатайства об исследовании отпечатков пальцев, оставленных преступниками на месте преступления. Нередко такие ходатайства поступали вместе с вещественными доказательствами и дактилокартами подозреваемых. Однако сотрудники ЦДБ вынуждены были отказывать в проведении таких исследований, так как, во-первых, не считали себя уполномоченными для производства «...чрезвычайно ответственных по своим результатам исследований», а во-вторых, не имели «...в своем распоряжении таких аппаратов и приспособлений, которые давали бы возможность воспроизвести применяемые в подобных случаях технические приемы».

В октябре 1909 года Н.Ф. Лучинский был командирован в Париж и Вену, где закупил дактилоскопические принадлежности и фотоаппаратуру, необходимые для проведения дактилоскопических исследований. С этого времени сотрудники ЦДБ стали по существу выполнять дактилоскопические экспертизы по постановлениям судебных следователей, и их «неоднократно допрашивали в качестве свидетелей лиц в камерах судебных следователей Петрограда» [12, с. 1300].

В марте 1910 года Николай Флорианович как ведущий специалист в области дактилоскопии был назначен членом Совещания для рассмотрения вопроса о применении дактилоскопического способа исследования отпечатков, оставленных злоумышленниками на месте преступления, под председательством товарища министра юстиции тайного советника А.Н. Веревкина.

Н.Ф. Лучинский
(третий справа в нижнем ряду)
среди чинов Министерства юстиции

В январе 1911 года действительный статский советник Н.Ф. Лучинский занял должность инспектора V класса ГТУ, а вскоре был избран членом консультативного Совета при министре юстиции, оставаясь в то же время заведующим ЦДБ.

Николай Флорианович принимал участие во многих международных форумах. В частности, он был участ-

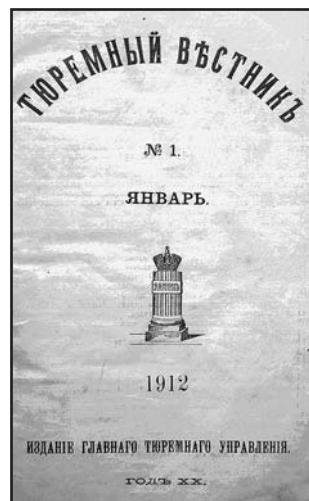
ником Международного тюремного конгресса в Вашингтоне (1909 г.), Международного конгресса судебной полиции в Монако (1914 г.). В своем докладе он изложил результаты деятельности руководимого им ЦДБ. Единогласно был избран членом Общества криминологии и социальной защиты.

Н.Ф. Лучинский был организатором и главным распорядителем Второго Всероссийского съезда тюремных деятелей, который проходил 27 февраля — 7 марта 1914 года в Санкт-Петербурге [13]. Он также состоял членом русской группы Международного союза криминалистов.

В 1915 году Н.Ф. Лучинский должен был выступить с докладом на IX Международном полицейском конгрессе, который намечалось провести в Лондоне. Однако в связи с начавшейся Первой мировой войной форум не состоялся. Подготовленный Н.Ф. Лучинским доклад был опубликован в «Тюремном вестнике» [14].

В октябре 1914 года исполнилось 25 лет государственной службы Н.Ф. Лучинского в Министерстве юстиции. В связи с юбилеем в «Правительственном вестнике» была опубликована статья «XXV-летие государственной службы члена консультативного Совета при Министре юстиции, инспектора Главного тюремного управления, редактора «Тюремного вестника», действительного статского советника Н.Ф. Лучинского», которая была перепечатана в «Тюремном вестнике». В ней была кратко изложена служебная карьера юбиляра и его заслуги перед Отечеством [15, с. 1832].

Среди основных трудов Н.Ф. Лучинского заслуживают внимание следующие работы: «О вознаграждении заключенных, пострадавших от несчастных случаев»

(СПб., 1906 г.), «Правила службы чинов тюремной стражи» (СПб., 1909 г.), «Борьба с преступностью в Северо-Американских Соединенных Штатах» (СПб., 1912 г.), «Краткий очерк деятельности Главного Тюремного управления в первые XXXV лет его существования (1879—1914 гг.)» (СПб., 1914 г.), «Памятка тюремного надзирателя» (Пг., 1915 г.).

Многие статьи по тюремоведению Николай Флорианович печатал на страницах ведомственного журнала «Тюремный вестник», редактором которого состоял в течение десяти лет (1907—1917 гг.): «О замене ссылки по отношению к бродягам иными мерами репрессии» (1906 г.), «В поисках идеальной тюрьмы. Режим американских реформаторий» (1908 г.), «Проект французского закона о вознаграждении арестантов за последствия несчастных случаев при тюремных работах» (1908 г.), «Пересыльное отделение тюрьмы, как источник моральной инфекции» (1909 г.), «Работы, доступные для всех заключенных» (1909 г.), «Тюремный режим» (1913 г.), «Меры борьбы с праздничностью и хулиганством» (1915 г.) и др.

Работы Н.Ф. Лучинского, посвященные криминалистическим проблемам, в том числе уголовной регистрации, публиковались главным образом в журнале «Вестник полиции»: «Первый международный конгресс судебной полиции» (1915 г.), «Установление связи между преступлением и преступником» (1916 г.), «Эволюция в системе опознания личности» (1916 г.), «Рецидивисты и способы установления их личности и прежней судимости» (1916 г.) и др.

Проживал действительный статский советник Николай Флорианович Лучинский по ул. Бассейной, 45, в г. Санкт-Петербурге. Как сложилась его судьба после революционных событий 1917 года, установить, к сожалению, не удалось [16, с. 529—564, 616—624; 17].

Список використаної літератури

1. Чисніков В. Лучинський Микола Федорович / В. Чисніков // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. — Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій ; [відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін.]. — К. : Атіка, 2009.

2. О службе состоящего за обер-прокурорским столом сверх комплекта в Судебном департаменте правительствующего Сената Николая Флориановича Лучинского // Российский Государственный исторический архив (РГИА). — Ф. 1405. — Оп. 545. — Д. 1719. — Л. д. 29.

3. О службе состоящего за обер-прокурорским столом сверх комплекта в Судебном департаменте правительствующего Сената Николая Флориановича Лучинского // Российский Государственный исторический архив (РГИА). — Ф. 1405. — Оп. 545. — Д. 1719. — Л. д. 65.

4. О службе состоящего за обер-прокурорским столом сверх комплекта в Судебном департаменте правительствующего Сената Николая Флориановича Лучинского // Российский Государственный исторический архив (РГИА). — Ф. 1405. — Оп. 545. — Д. 1719. — Л. д. 86.

5. *О службе* состоящего за обер-прокурорским столом сверх комплекта в Судебном департаменте правительствующего Сената Николая Флориановича Лучинского // Российский Государственный исторический архив (РГИА). — Ф. 1405. — Оп. 545. — Д. 1719. — Л. д. 180.

6. Лучинский Н.Ф. Основы тюремного дела / Н.Ф. Лучинский. — СПб., 1904. — 180 с.

7. Лучинский Н.Ф. Курс практического тюрьмоведения / Н.Ф. Лучинский. — СПб., 1912.

8. *О службе* состоящего за обер-прокурорским столом сверх комплекта в Судебном департаменте правительствующего Сената Николая Флориановича Лучинского // Российский Государственный исторический архив (РГИА). — Ф. 1405. — Оп. 545. — Д. 1719. — Л. д. 186.

9. Лучинский Н.Ф. Дактилоскопия и ее роль при производстве следствия / Н.Ф. Лучинский // Журнал Министерства юстиции. — 1908. — № 10 (декабрь). — С. 74—103.

10. *Циркулярное* отношение гг. Губернаторам Главного Тюремного Управления от 30 декабря 1906 года № 32 «О применении дактилоскопии, как системы регистрации наиболее важных преступников» // Тюремный вестник. — 1907. — № 1. — С. 44—64.

11. Хазиев Ш.Н. Из истории бертильонажа в дореволюционной России / Ш.Н. Хазиев // Папиллярные узоры: идентификация и определение характеристик личности (дактилоскопия и дерматоглифика). — М., 2002. — С. 204—234.

12. Васильев Д.И. Очерк деятельности состоящего при Главном тюремном управлении Центрального дактилоскопического бюро за первое X-летие его существования (1906—1916) / Д.И. Васильев // Тюремный вестник. — 1916. — № 12. — С. 1255—1324.

13. *II Всероссийский* съезд тюремных деятелей в Санкт-Петербурге // Тюремный вестник. — 1914. — № 2. — С. 243—283.

14. *Доклад* члена консультативного совета при Министре юстиции г. Лучинского на IX Международном Полицейском Конгрессе в Лондоне // Тюремный вестник. — 1915. — № 5. — С. 1118—1140.

15. *25-летие* государственной службы члена консультативного Совета при Министре юстиции, инспектора Главного Тюремного Управления, редактора «Тюремного вестника», действительного статского советника Н.Ф. Лучинского // Тюремный вестник. — 1914. — № 10.

16. *Криміналістичні* реєстраційно-довідкові установи Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції Російської імперії (1889—1917 рр.) : у 2-х кн. / [Вербеньський М.Г., Гирько С.І., Проценко Т.О. та ін.]. — К. : Харків, 2013. — Кн. 1. — 602 с.

17. Чисников В.Н. Лучинский Н.Ф. — известный тюрьмовед и криминалист: неизвестные страницы биографии / В.Н. Чисников // Пенітенціарна наука і практика крізь призму юридичної біографістики : збір. матер. круглого столу. — К., 2014. — С. 33—40.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів (**ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78) і постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

2. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

3. Бібліографічний опис використаної літератури необхідно надавати відповідно до наказу ВАК України від 26.01.2008 р. № 63.

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану у збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано).

4. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися.

5. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом (-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings), кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

5.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселей / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

5.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

5.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

* Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримувати набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. — № 3. — С. 9—13). — Прим. ред.

5.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

5.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

5.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

5.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

6. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських текстів — кутові («...»).

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) та 4, 5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и), та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

9. Разом з матеріалами до редакції автори надають **копію акта експертної комісії установи** щодо можливості відкритої публікації статті (відсутності у ній відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію).

10. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

11. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей.

12. Редакція вносить без попереднього узгодження з автором(-ами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

13. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

14. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (22), 2014

Свідоцтво про державну реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 09.02.2011, серія АА № 421285

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ПК «Типографія від «А» до «Я»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Редактор *А.В. Джулай*
Коректор *І.О. Пашкевич*
Комп'ютерна верстка *С.М. Гавриляк*

Підп. до друку 01.12.2014 Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 18,2. Фіз. друк. арк – 14
Тираж 310 пр. Зам. № 3354

Віддруковано на ПК «Типографія від «А» до «Я»
02660, м. Київ, вул. Колекторна, 38/40, тел./факс 562-37-03
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна
тел.: (044) 074-34-28, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua
<http://dndekc.mvs.gov.ua>